МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Михайло Вінтонів, Каріна Бортун

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ТА ФУНКЦІЇ ІМПЕРАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ Й ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛЯХ

Монографія

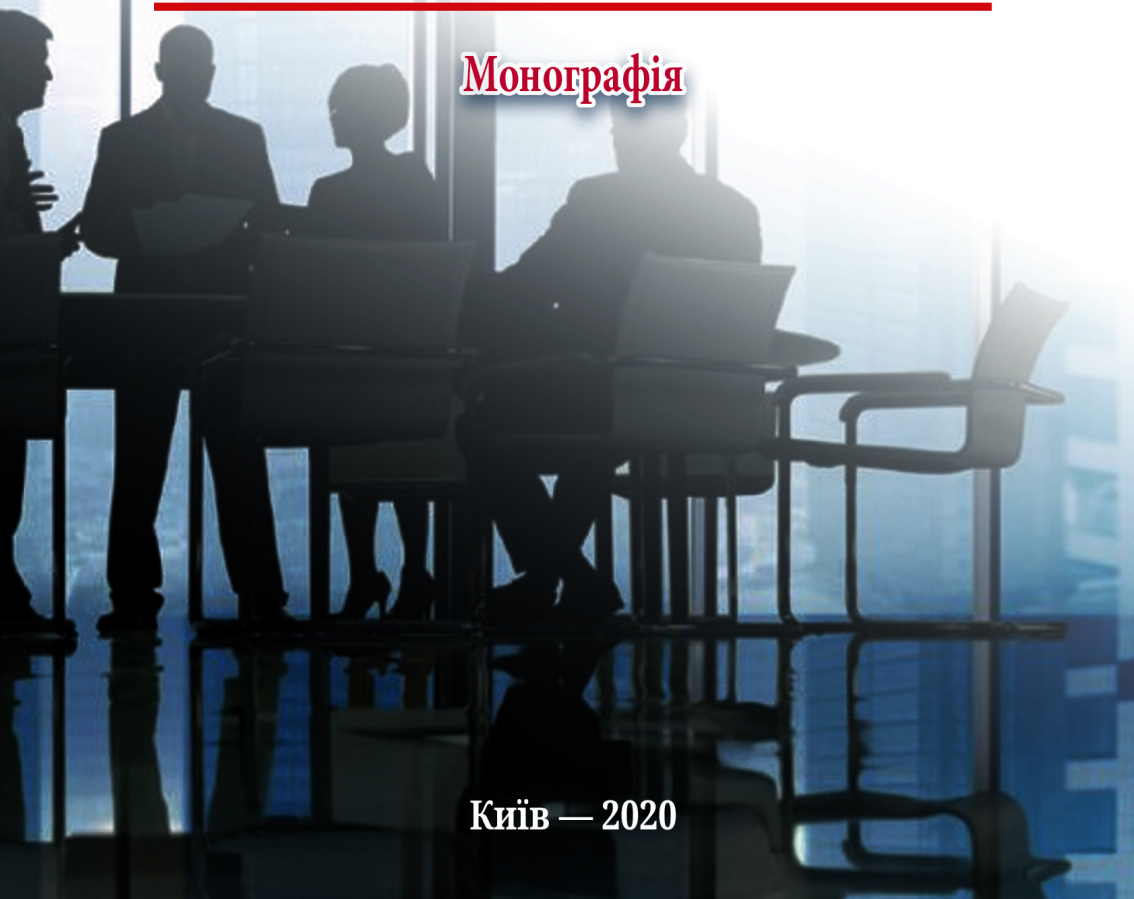

Київ — 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Михайло Вінтонів, Каріна Бортун

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ТА ФУНКЦІЇ ІМПЕРАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ Й ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛЯХ

Монографія

Київ — 2020

УДК 811.161.2’37–92: 004.432.2

Рекомендувала до друку Вчена рада
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 8 від 24 вересня 2020 року)

Рецензенти:

Масицька Тетяна Євгенівна — доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Навальна Марина Іванівна — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри документознавства Університету Григорія Сковороди в Переяславі;

Новікова Ольга Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг).

Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Київ: 2020. 201 с.

ISBN 978-966-97763-7-5

У монографії комплексно досліджено структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Проаналізовано функційно-семантичну структуру імперативних висловлень публіцистичного стилю, зокрема ядро категорії імператива, приядерні елементи та периферію реалізації категорії імперативності. Схарактеризовано стильові риси, жанри та підсистеми офіційно-ділового стилю, особливості структури його висловлення з погляду реалізації граматичних засобів вираження категорії імператива, взаємозв’язок комунікативного завдання й структурно-семантичної організації речення, елементів комунікативної ситуації. Проаналізовано семантико-прагматичні різновиди спонукальних висловлень офіційно-ділового стилю.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, усіх, кого цікавлять актуальні питання функційної граматики та стилістики української мови.

УДК 811.161.2’37–92: 004.432.2
ISBN 978-966-97763-7-5

© Вінтонів М., Бортун К. 2020

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 5

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІМПЕРАТИВА
В ЛІНГВІСТИЦІ 10

1.1. Імператив як мовна категорія 10

1.1.1. Основні наукові підходи
до тлумачення імператива в теоретичній лінгвістиці 11

1.1.2. Спонукання в традиційній граматиці 18

1.2. Каузація й імперативні висловлення 26

1.3. Теоретичні проблеми категорії імперативності
в сучасній лінгвістиці 28

1.4. Статус імператива в системі граматичних категорій 37

Висновки до розділу 1 44

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ВИЯВИ
ІМПЕРАТИВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ 46

2.1. Контроль у системі імперативності 46

2.2. Особа виконавця імперативних висловлень 47

2.3. Ядро категорії імперативності 49

2.4. Приядерні елементи категорії імперативності 53

2.4.1. Синтетичні форми вираження імперативності 54

2.4.2. Аналітичні форми вираження імперативності 54

2.4.3. Самоспонукання в системі імперативності 64
2.5. Периферійні вияви імперативності
в українській публіцистиці 68
2.5.1. Морфологічні засоби вираження імперативності 68
2.5.2. Синтаксичні засоби вираження волевияву мовця 74
2.6. Лексико-семантичні вияви імперативності
в українській публіцистиці 85
2.7. Фразеологічні одиниці з імперативною семантикою 90
2.8. Невербальне вираження значення імперативності 92
Висновки до розділу 2 94
РОЗДІЛ 3.
ФУНКЦІЇ ІМПЕРАТИВА В УКРАЇНСЬКОМУ
ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ 96
3.1. Офіційно-діловий стиль у системі стилів
сучасної української мови 96
3.2. Імперативність в офіційно-діловому мовленні 99
3.2.1. Граматичні засоби вираження категорії імперативності
в офіційно-діловому стилі 99
3.2.2. Семантика імператива в офіційно-діловому мовленні 116
3.2.2.1. Категоричні імперативні висловлення 116
3.2.2.2. Нейтралізація імперативності
в офіційно-діловому стилі 138
3.2.2.3. Пом`якшення імперативності
в офіційно-діловому мовленні 150
Висновки до розділу 3 152
ВИСНОВКИ 154
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 174
ДОДАТКИ 178

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БСР — багаточленне складне речення

ГСР 1970 — «Грамматика современного русского литературного языка» (1970)

ДВ — доконаний вид.

Майб.— майбутній час.

Мин.— минулий час.

Мн.— множина.

НДВ — недоконаний вид.

Одн.— однина.

Ос.— особа.

РГ 1980 — «Русская грамматика» (1980)

СБР — складне безсполучникове речення.

СПР — складнопідрядне речення.

ССР — складносурядне речення.

Теп. — теперішній час.

ВСТУП

Граматичні студії, концептуальні засади яких оперті на функційний підхід до аналізу мовних одиниць, створили сприятливі умови для дослідження поняття імперативності в сучасній українській мові. Специфіка як форм, так і семантичного змісту імперативності привертала увагу багатьох мовознавців. Деякі лінгвісти (Л. С. Єрмолаєва [68], В. С. Храковський [202], Д. А. Штелінг [218]), розробляючи питання про співвідношення імператива й дієслівного способу, дійшли висновку, що, з огляду на свої формально-семантичні особливості, імператив не належить до категорії дієслівного способу. А. І. Ізотов уважає, що він має подвійний статус у межах семантичної зони модальності [79].

Специфічні риси імператива відзначали багато дослідників. Поняття функційно-семантичного поля імперативності й імперативної ситуації розробляв О. В. Бондарко [22]. Інтонація імперативних висловлень описана в роботах О. М. Пєшковського [153] та О. Г. Козьміна [95]. Своєрідність синтаксичних конструкцій з імперативом досліджували К. С. Аксаков [2], Ф. І. Буслаєв [25], В. В. Виноградов [31] та ін. Морфонологічні вияви імперативних форм уперше окреслив Р. О. Якобсон [220], він же описав особливу апелятивну функцію, притаманну винятково імперативу. Цілу низку досліджень присвячено семантиці імператива, серед них вирізнено роботи Є. І. Бєляєвої [11], Л. О. Бірюліна [17], Р. В. Пазухіна [149]. Як об'єкт теорії мовленнєвих актів імператив аналізували Дж. Остін [146], Дж. Серль [170] та ін. Питання імператива порушено в працях І. Р. Вихованця [37], К. Г. Городенської [36], В. О. Горпинича [46], М. А. Жовтобрюха [71], А. П. Загнітка [74], М. У. Каранської [86], Б. М. Кулика [110], В. М. Русанівського [165] та інших українських мовознавців. Останнім часом зосереджено увагу на апеляційному вияві другоособових морфологічних форм дієслів наказового способу, які формують ядро парадигми. Такий акцент зроблено в працях О. К. Безпояско [10], І. Р. Вихованця та К. Г. Городенської [36], І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка і С. О. Соколової [49], В. О. Горпинича [46], А. П. Загнітка [74], В. М. Русанівського [165] тощо.

Імператив став предметом дослідження в монографії М. С. Скаба [174], дисертаціях С. В. Харченко [200], Н. В. Швидкої [212], у статтях Л. В. Бережан [14], О. Л. Даскалюк [53], О. В. Нарушевич-Васильєвої [135], О. С. Шатілової [207] та ін.

Актуальність теми зумовлена потребою цілісного вивчення й систематизації всіх структурних і семантичних різновидів імперативних висловлень публіцистичного та офіційно-ділового стилів сучасної української мови, важливістю розв'язання дискусійних проблем, що стосуються граматичного статусу імперативних конструкцій, відсутністю спеціальних праць із типологічного дослідження цих одиниць, необхідністю докладного наукового опису українського імператива як форми дієслова, граматичної категорії й типу висловлення.

Мета роботи — комплексно проаналізувати систему форм українського імператива та особливості його реалізації в публіцистичному й офіційно-діловому стилях.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі **завдання**:

1) випрацювати теоретичні засади комплексного дослідження імперативних одиниць;

2) з'ясувати місце імператива в граматичному ладі української мови, ураховуючи взаємодію його форм із граматичними категоріями модальності, часу та способу;

3) визначити внутрішньомовні критерії диференціації семантичної структури імператива, особливості їхнього вираження в прямому та транспозиційному вживанні дієслівних форм наказового способу;

4) описати граматичну природу імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях;

5) обґрунтувати принципи структурної та семантичної систематизації імперативних висловлень;

6) проаналізувати закономірності функціювання імперативних висловлень у публіцистичному та офіційно-діловому стилях.

Об'єктом наукового пошуку є імперативні висловлення, ужиті в публіцистичному й офіційно-діловому стилях, за допомогою яких адресант передає своє волевиявлення.

Предмет дослідження — засоби і способи оформлення імперативних висловлень, їхні функційно-семантичні вияви.

Матеріалом для дослідження послугували дібрані переважно методом наскрізного виписування імперативних одиниць, зафіксованих у текстах офіційно-ділового стилю, а також у публіцистиці останніх років, інтернет-виданнях та усному діалогічному мовленні. Використано також змодельовані імперативні висловлення. Авторська картотека нараховує 10 000 речень.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань використано загальнонаукові (метод спостереження, описовий метод, що дали змогу ґрунтовно проаналізувати структуру імперативних висловлень, особливості сполучуваності компонентів імперативних одиниць, визначити структурні та семантичні типи імперативних речень); метод моделювання — для створення моделей імперативних речень й унаочнення трансформацій, унаслідок яких утворено імперативні конструкції; метод компонентного аналізу — для дослідження формально-граматичної будови імперативного речення. На різних етапах дослідження використано статистичні методи для побудови репрезентативної вибірки дослідження, зокрема кількісних підрахунків — для вивчення відсоткового співвідношення імперативних висловлень у публіцистичному та офіційно-діловому стилях.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в ній поглиблено теоретичні засади типології імперативних речень, скореговано традиційні теоретичні положення про імперативні висловлення. Простежено взаємодію категорій модальності, часу та імператива, вивчено й описано специфіку імперативного речення, зокрема його семантико-синтаксичну структуру в публіцистичних та офіційно-ділових текстах.

Теоретичне значення дослідження визначає те, що його узагальнення про структурні та семантичні типи імперативних речень слугуватимуть розвиткові синтаксичної теорії спонукальних речень, поглибленому вивченню синтаксису простого та складного речень. Запропонована типологія імперативних конструкцій дає змогу чітко окреслити їхні межі в складі інших висловлень різної комунікативної спрямованості. Зроблені висновки та випрацювані засади систематизації імперативних речень

збагатять теоретичну граматику, розширять проблематику досліджень синтаксису українського усного та писемного мовлення. Поглиблена типологія імперативних одиниць слугуватиме методологічним підґрунтям для розгортання нових студій із вивчення інших семантичних різновидів розповідних, питальних і бажальних речень.

Практичне значення роботи вмотивоване тим, що її результати можуть знайти застосування в написанні підручників із граматики та стилістики сучасної української мови, навчальних посібників, довідників; у читанні теоретичних спецкурсів, проведенні спецсемінарів, а також у науково-пошуковій роботі аспірантів і студентів.

Посилену увагу до конструкцій, що мають значення волевиявлення суб'єкта мовлення, можна пояснити недостатньою випрацюваністю питання про природу формування спонукання, різноманіттям способів вираження типового значення імперативності й потребою їхньої систематизації та вдокладнення, відсутністю спеціальних праць із типологічного дослідження цих одиниць, а також браком монографічних робіт, присвячених проблемам функційно-семантичного поля спонукання.

Автори висловлюють щиру вдячність рецензентам: докторові філологічних наук, доцентові, професору кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Тетяні Євгенівні Масицькій, докторові філологічних наук, професору, професору Університету Григорія Сковороди в Переяславі Марині Іванівні Навальній, кандидатові філологічних наук, доценту кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг) Новіковій Ользі Олександрівні за цінні поради.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІМПЕРАТИВА В ЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Імператив як мовна категорія

Функційно-семантична категорія імперативності вступає із загальною категорією модальності в складну взаємодію. Імперативні висловлення традиційно й цілком обґрунтовано зараховують до ірреальної модальності, водночас вони виявляють значення повинності й можливості, тобто безпосередньо стосуються й внутрішньосинтаксичної модальності. Очевидний взаємозв'язок функційно-семантичної категорії імперативності і з такими часто розглядуваними в межах модального комплексу типами значень, як *твердження / заперечення, емоційна та якісна оцінка змісту висловлення* і, природно, цільова настанова мовця.

Посилена увага до проблем імператива й імперативності в останні десятиліття зростає. О. В. Бондарко [22] розробив засади функційно-семантичного поля імперативності й імперативної ситуації, В. С. Храковський і Л. О. Бірюлін [16; 202] з опертям на теорію мовленнєвих актів сформулювали трирівневе змістове визначення спонукальних висловлень й описали прагматичні чинники, що впливають на семантичну інтерпретацію спонукання. Ц. Саранцацрал [205], Л. О. Сергієвська [168] і Й. Крекіч [108] докладно проаналізували спонукальні висловлення сучасної російської мови, практично всі дослідники запропонували свої варіанти семантико-прагматичного членування російського масиву спонукальних мовленнєвих актів.

Проте не всі проблеми, пов'язані з поняттям імператива, можна вважати остаточно розв'язаними. Запропонована В. С. Храковським і Л. О. Бірюліним [16; 17; 202] семантична структура спонукального висловлення не охоплює деяких соціально значущих різновидів спонукання (наприклад дозволу, пропозиції, запрошення). Не схарактеризований лінгвістичний механізм транспозиції способу на рівні функційно-семантичних категорій. Сама множинність варіантів класифікації спонукальних інтерпретацій засвідчує потребу подальшого опрацювання проблематики.

Специфіку відношень між учасниками мовного спілкування та способи їхнього мовного втілення активно вивчають у сучасній лінгвістиці.

Актуальними є дослідження граматичних, семантичних, прагматичних та типологічних особливостей імперативних висловлень, правил їхнього функціювання в мовленні, у стилістиці (зокрема в публіцистичному та офіційно-діловому стилях).

У мовознавстві дискусійним є питання самого статусу імператива й імперативних висловлень, граматичних одиниць, що належать до їхнього складу, додаткових аргументів потребують також факти транспозиційного варіювання імперативного значення, пов'язані з імперативною парадигмою, семантикою тощо.

У науковій літературі поняття імператива частково ототожнюють із граматичною категорією способу дієслова, що є однією з найскладніших і малодосліджених в українському мовознавстві, а її вивчення належить до актуальних завдань теоретичної морфології та стилістики.

У роботі імперативними вважатимемо висловлення, у яких мовець самим фактом свого існування намагається каузувати виконання експліцитно вказаної у цьому висловленні дії, у синтаксичній структурі яких присудок виражений спеціалізованими синтетичними чи аналітичними (із запереченням або без заперечення) формами імперативної одиниці. Ця дефініція імперативних висловлень є робочою, за допомогою неї спробуємо окреслити коло імперативних висловлень і відмежувати їх від деяких інших, подібних за семантикою (наприклад, зі значенням оптатива або повинності), проаналізувати структуру, різновиди та специфіку імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях.

1.1.1. Основні наукові підходи до тлумачення імператива в теоретичній лінгвістиці

В українському мовознавстві спосіб трактують як морфологічну словозмінну категорію, що характеризує предикативні форми дієслова й виражає в протиставленні форм дійсного, наказового й умовного способів відношення процесуальної ознаки до дійсності [10, с. 373].

Категорія способу — морфологічне ядро вираження модальності, яка може бути репрезентована також лексичними засобами [10, с. 373].

У лінгвоукраїністиці зазвичай виокремлюють три способи: дійсний, умовний і наказовий, що різняться за позначенням реальності (дійс-

ний) — нереальності (умовний і наказовий способи) дії [10, с. 373]. На думку В. М. Русанівського, семантична суть категорії способу полягає в протиставленні реальних дій (дійсний спосіб) ірреальним модальним діям (не дійсний спосіб) [165, с. 264].

І. Р. Вихованець терміни «наказовий спосіб» і «імператив» уживає як синонімічні: «Наказовий спосіб, або імператив, виражає волевиявлення мовця — наказ, вимогу, спонукання тощо виконати бажану для нього дію чи набути бажаного для нього процес або стан" [36, с. 258]. Дослідник уважає, що форми наказового способу передають волевиявлення мовця [36, с. 260]. Він, слідом за В. М. Русанівським [165, с. 267], уважає за доцільне виділити також спонукальний і бажальний способи [36, с. 257]. Спонукальний спосіб репрезентує «таку дію, яка може відбутися лише тоді, якщо на те є добра воля особи, до якої звертається мовець. Це означає, що він не вимагає від співрозмовника чи співрозмовників обов'язково виконати для нього дію, що спричинає послаблення волевиявлення мовця та апелятивності» [36, с. 261]. За семантикою спонукальний спосіб є контамінацією наказового та умовного способів [36, с. 261].

Для аналізу наказового способу, категорії імперативa, важливими є такі полярні поняття, як «реальна» та «ірреальна» дія. В. М. Русанівський пояснює, що будь-яка дія, що відбувається в реальній дійсності й пов'язана з її виконавцем (особою), обмежена в часі. Однак дії, перебіг яких був би бажаним чи необхідним, потрібним чи непотрібним для діяча, можуть бути виконані тільки за певних обставин або наявні лиш в уяві їхніх виконавця чи іншої особи. Такі дії є *ірреальними* [165, с. 263]. До ірреальних лінгвіст зараховує ті, що передані формами майбутнього часу, адже це дії, які ще не відбулися, їхній результат тільки очікуваний, у реальній дійсності його поки що немає: *я буду читати, ти напишеш статтю* [165, с. 265].

Слід розрізняти ці ірреальні дії, оскільки між вираженими формами майбутнього часу й іншими ірреальними діями наявна значна семантична відмінність, тобто всі ірреальні дії, крім тих, що репрезентовані формами майбутнього часу, пов'язані з оцінкою характеру зв'язку дії з діячем або з предметом: *ти піди й зроби* (наказ), *коли б ти пішов, то*

зробив би (вказівка на умову, за якої може бути виконана одна з дій), ти б пішов і зробив (побажання) і под. [165, с. 265].

Ірреальних модальних значень багато. Усі вони, безперечно, пов'язані з особою мовця. Сюди належить значення обов'язковості виконання дії (*ти мусиш це зробити*), передбачення дії (*я маю це зробити*), наказ виконати дію (*зробіть це*), мета дії (*я йду працювати*), умова, за якої може бути виконана дія (*коли б він прийшов, то працював би*), спонукання до дії (*ти працював би*) тощо [165, с. 265].

Варто зауважити, що *наказовий спосіб* (імператив, від лат. *imperativus* — владний) виражає волевиявлення мовця, яке, залежно від конкретної ситуації, набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, побажання, прохання, застереження тощо [10, с. 373].

О. С. Мельничук, з огляду на історичний розвиток категорії «імперативності», констатує, що на місці втрачених індоєвропейських форм імператива як основного засобу оформлення спонукальних висловлень у цій функції почали використовувати інші засоби, зокрема дійсний спосіб дієслова з відповідним інтонуванням речення, давню форму оптатива (бажального способу) тощо [129, с. 71]. Унаслідок цього давні форми оптатива поступово стали в праслов'янській мові основним засобом оформлення спонукальних висловлень і перетворилися в нові форми імператива (наказового способу) [129, с. 71].

Парадигму наказового способу, якому не властива категорія часу, становлять прості (синтетичні) і складні (аналітичні) форми, утворювані від основи теп. часу (для дієслів недоконаного виду) і теп.-майб. часу (для дієслів доконаного виду). До простих належать форми другої ос. одн. і першої та другої ос. мн., до складних — форми третьої ос. одн. і мн. [10, с. 374]. У значеннєвому плані аналітичних форм наказового способу на перший план постає модальність бажання, а не наказу, безпосереднього спонукання до дії.

О. К. Безпояско, К. Г. Городенська та В. М. Русанівський [10, с. 174] подають синтетичну й аналітичну парадигми українського імператива. У синтетичній парадигмі наказового способу, як і в теп. і простому майб. часі, закінчення мають по кілька варіантів і приєднувані до основ теп. часу (див. табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Синтетична парадигма наказового способу

Однина	Множина
Я –	Ми – *пиш-імо, струш-уймо, гой-мо, сядь-мо (–імо, -уймо, -мо, -‘мо)*.
Ти – *пиш-и, струш-уй, гой, сяд-ь (–и,– у j, -Ø,–‘Ø)*.	Ви – *пиш-іть, струш-уйте, гой-те, сядь-те (–іт’, -уйте, -те, -‘те)*.
Він (вона, воно) –	Вони –

Реальне значення аналітичного наказового способу має 3-я ос. однини і множини. Що ж до решти аналітичних форм, то вони можливі, але вживають їх із додатковим значенням (див. таблицю 1.2.).

Таблиця 1.2.

Аналітична парадигма наказового способу

Однина	Множина
Я – *нехай / хай пишу / напишу, струшую / струшу, гою / загою, сідаю / сяду*.	Ми – *нехай / хай пишемо / напишемо, струшуємо / струсимо, гоїмо / загоїмо, сідаємо / сядемо*.
Ти – *нехай/хай пишеш/напишеш, струшуєш/струсиш, гоїш/загоїш, сідаєш/сядеш*;	Ви – *нехай/хай пишете/напишете, струшуєте/струсите, гоїте/загоїте, сідаєте/сядете*;
Він (вона, воно) – *нехай / хай пише / напише, струшує / струсить, гоїть / загоїть, сідає / сяде*.	Вони – *нехай / хай пишуть / напишуть, струшують / струсять, гоять / загоять, сідають / сядуть*.

Крім того, до форм наказового способу належать описові конструкції, утворені сполученням форм теп. часу (для недоконаного виду) або майб. (для доконаного виду) із наказовою часткою *нехай (хай): нехай (хай) піду, нехай (хай) підеш, нехай (хай) іде, нехай (хай) піде, нехай (хай) підемо, нехай (хай) підете, нехай (хай) ідуть, нехай (хай) підуть* [165, с. 269].

Описові форми наказового способу від дієслів недоконаного виду утворюють тільки від 3-ої ос. одн. і мн. У допустових підрядних реченнях описові форми з наказовою часткою *нехай (хай)* не мають значення наказового способу [165, с. 269].

Відомо, що лексична семантика багатьох дієслів ґрунтована на процесуальних ознаках, несумісних зі спонуканням, тому відповідні дієслова, до яких належать насамперед лексеми зі значенням дії або станів неживих предметів (*кущитися, сипатися, вивітрюватися, загусати, змерзатися* тощо), перебувають поза сферою творення форм наказового способу [10, с. 375].

Унаслідок цього в граматичній системі виникають вторинні значення форм способу, зокрема наказового. Дієслівним формам способу властива *асиметричність* – ознака, ґрунтована на властивості мовних знаків змінювати співвідношення між позначеним і позначуваним [10, с. 375]. Сутність названої ознаки полягає в тому, що одна форма дієслівного способу може вживатися в значенні іншої, утрачаючи при цьому свою первинну, категорійну функцію. Невідповідність між формою способу та його реальним вторинним значенням з'ясовують у контексті, який відображає відповідну конкретну комунікативну ситуацію [Там само].

На причину цього явища вказував у своїх дослідженнях О. С. Мельничук. Він зазначав, що поряд із формами старого оптатива, який почав функціювати в спонукальних висловленнях праслов'янської мови з одним із його давніх значень допущення (дозволу), відтінок спонукальності могли брати на себе й переносно вживані особові форми дієслів дійсного способу, тобто власне спонукальні (наказові) висловлення найчастіше застосовували в тих випадках, коли мало місце безпосереднє звертання з наказом, вимогою, проханням і т. ін. до слухача (або до читача). Через це в багатьох мовах категорія власне наказового способу не має форм 1-ї ос. (насамперед одн.) та здебільшого 3-ї ос., які замінюють у разі потреби описовими зворотами [129, с. 71].

Але категорія оптатива, яку застосовували в колишніх бажальних реченнях індоєвропейської прамови, мала всі особові форми. Тому після того, як форми оптатива перейняли на себе в праслов'янській мові

функцію вираження спонукальної модальності, категорія наказового способу постала в повному складі всіх особових форм [129, с. 71].

Справді, спонукання до дії, крім форм наказового способу, для яких відповідне модальне значення є первинним, категорійним, може бути виражене дієсловами дійсного способу теп., мин. і майб. часу, що особливо характерно для усного мовлення. Напр.: *Після екскурсії ви обов'язково повертаєтесь на репетицію; Після екскурсії ви обов'язково повернетесь на репетицію* [10, с. 377].

У системі українського дієслова широко представлена функційна транспозиція *наказовий спосіб → дійсний спосіб*. Відповідні форми, уживані у функції дійсного способу, мають додатковий значеннєвий відтінок негативного ставлення мовця до тих або до тих станів. Напр.: *Інші бігають, кричать, а ти сиди, прибирай, обід подай*. У поєднанні зі сполукою *візьми та й* форма наказового способу вживана для вираження раптовості дії й співвіднесена за реальним значенням із дієсловом у формі мин. часу доконаного виду, напр.: *Хлопче, візьми та й пошли той лист, бо я хвилююся за сина* [10, с. 377].

Поряд із синтетичними чи аналітичними формами наказового способу й у деяких випадках із формами дійсного способу значення інфінітива здавна могли передавати в слов'янських мовах інші дієслівні форми, зокрема форми умовного способу. Спонукальна функція форм умовного способу розвинулася в слов'янських мовах на основі бажальної функції цих самих форм [129, с. 76].

Можемо підсумувати, що наказовий спосіб використовують у вторинній функції на позначення умовного способу для вираження додаткового відтінку безперечної зумовленості дії за відповідних супровідних обставин. Напр.: *Мати знала, що застукай його в хаті білі, та ще й довідайся, з ким і де був, не помилують* (А. Головко) [10, с. 377].

Щодо умовного способу, то вважаємо за потрібне наголосити, що в деяких найчастіше вживаних усталених спонукальних висловленнях із формою умовного способу частку би здавна опускали, унаслідок чого в таких спонукальних реченнях дієслово набуває форми, тотожної зі старим перфектом (без зв'язки). Напр.: укр. *Поїхали! Пішли!*; рос. *Взяли! Пошел вон! Пошли с нами!* [129, с. 77].

Форми бажального способу використовують для вираження некатегоричного спонукання до дії у формі розповідного або питального речення, напр.: Зачинив би ти двері, бо дуже галасно надворі; Чи не зачинив би ти двері, бо дуже галасно надворі [10, с. 377].

Супровідною синтаксичною особливістю синтетично-аналітичних форм наказового способу є їх поєднання з іменниками у формі кличного відмінка. 2 ос. одн. дієслів наказового способу завжди сполучається з іменниками у формі кличного відмінка однини; 1-а і 2-а ос. мн. дієслів наказового способу поєднується з іменниками у формі кличного відмінка однини і множини [165, с. 272].

Така синтаксична особливість морфологічних форм наказового способу зумовлює можливість їх заміни іншими дієслівними формами за збереження граматичного значення наказовості. Зокрема, можлива заміна форм множини наказового способу формами однини, напр.: *То я тоді за автомат, – стій, кажу, зрадники й боягузи Вітчизни!!* (О. Довженко). У значенні наказового способу можуть уживати форми майб. часу доконаного виду, напр.: *Ви підете додому і негайно повернетеся з книжкою* [165, с. 272].

Модальність несподіваності виражають конструкції, утворені з двох дієслів у формі 2-ї ос. одн. (рідше мн.) наказового способу; із них перше – *візьми* – вказує на раптовість і несподіваність дії, друге ж розкриває семантику самої дії: *візьми та й упади, візьми та скажи, візьми і встань* і под. Напр.: *Тут би тільки жити та Бога хвалити, а вона візьми та й умри!* – гомоніли люди (Панас Мирний). Близьке до цього значення виражене двома дієсловами у формі 2-ї ос. одн. наказового способу: *А я тоді встань і скажи* [10, с. 226].

У таких реченнях обидва дієслова зберігають свою семантику. Дія, передана цією формою, має значення мин. часу. Можливе й одиничне вживання форми наказового способу зі значенням реального мин. часу, але обов'язково в супроводі препозитивного єднального сполучника *і (й)* або *та*, напр.: *Невкипілий на те тільки чвиркнув крізь зуби. Тоді з лавки старий Муха і порадь, – що там морочитись, зв'язати його на цю ніч і край* (А. Головко) [10, с. 227].

Подібну семантику виражає й конструкція *«узяв та й + форма мин. часу основного дієслова»*. Проте якщо в першому прикладі акцентовано

на несподіваності, то в другому – радше на зваженості на дію, напр.: *Ото хазяїн його взяв та й вивіз у ліс* (Укр. казка) [10, с. 227].

Отже, форми наказового способу є основним виразником спонукальної функції, проте модальне значення спонукання може бути виражене дієсловами у формі теп., мин. і майб. часу, що особливо притаманно усному мовленню, а також формам умовного способу.

1.1.2. Спонукання в традиційній граматиці

Увага дослідників до мовленнєвих актів спонукання як способу волевиявлення, спрямованого на стимулювання відповідних дій адресата, умотивована посиленням загальнолінгвістичних зацікавлень суб'єктивним аспектом мови.

Питання граматичного статусу засобів вираження спонукання по-різному розв'язували впродовж усієї історії вітчизняного та зарубіжного мовознавства. Філологічна думка розвивалася в напрямі від визнання основних граматичних засобів вираження спонукання формами наказового способу до виникнення принципово нового розуміння спонукання як особливого різновиду мовленнєвого акту (позиція В. С. Храковського й О. П. Володіна) [204].

Проблему вивчення спонукання опрацьовували такі дослідники, як І. С. Андреєва [4], Л. О. Бірюлін [17], І. Р. Вихованець і К. Г. Городенська [36], Н. В. Головіна [44], М. Ж. Емасова [66], В. О. Ізотова [79], Е. О. Казимова [83], В. І. Козирев [94], М. Ф. Косилова [102], М. В. Леонова [116], М. К. Милих [131], А. В. Немешайлова [140], О. М. Пєшковський [154], З. Р. Разілова [163], Д. М. Шмельов [215], Ц. Саранцацрал [205], Л. О. Сергієвська [168], О. О. Філатова [196], С. В. Харченко [200], В. С. Храковський [200], О. С. Шатілова [207] та ін.

У синтаксичній науці уявлення про спонукальні речення як особливий тип одиниць зі специфічними структурними й семантичними ознаками склалося завдяки науковим працям О. М. Пєшковського, який спонукальні речення витлумачив як самостійний різновид, виокремив ознаки, притаманні цим структурам: а) здатність мати особливі наказові частки, службові слова для внесення спонукальної семантики в речення; б) наявність присудка в наказовому способі; в) особлива спонукальна інтонація [154, с. 359].

З. Р. Разілова ставить питання про єдиний тип речень волевияву, для яких характерні як спеціалізовані, так і неспеціалізовані граматичні форми вираження [163].

А. В. Прокопчик, трактуючи волевияв як загальне поняття, що охоплює бажання, побажання і власне спонукання, уважає пристосованими для вираження значення «впливу» лиш речення зі значенням спонукання та побажання [155, с. 6]. Створюючи парадигму форм, здатних передавати спонукальне значення, він послуговується поняттями «спеціалізовані/ неспеціалізовані граматичні форми». Лінгвіст розрізняє прямо- і побічноспонукальні речення. Однак прямоспонукальні, на його думку, не варто сплутувати з непрямими спонукальними висловленнями. Автор має на увазі опосередковане спонукання: *Піди, скажи візникові, нехай подає коней*. А прямоспонукальна конструкція передбачає вплив за умови «тут і зараз». Дослідник під час аналізу різновидів спонукання враховує характер взаємодії суб'єкта мовлення (мовця) й об'єкта мовлення (слухача) [160]. Д. М. Шмельов продовжує традиційне вивчення функціювання форми наказового способу як у прямому (імперативному), так і в неімперативному вживанні. Вихідним положенням його дисертації є визнання того, що спонукальне значення форми наказового способу реалізоване тільки щодо 2-ої особи. Автор констатує, що семантичні відмінності спонукальних конструкцій залежать від виду дієслова-присудка й наявності / відсутності заперечення.

Особливо цікавою вважаємо думку Д. М. Шмельова про наявність зв'язку між тим чи тим видом спонукання й граматичним видом дієслова-предиката: для спонуканні в низці випадків більш звичною є та чи та видова форма, а тому заміна її формою іншого виду надає висловленню експресивного «зрушення» [215, с. 8].

М. В. Леонова характеризує наказовий спосіб як такий, що виражає «дію як волевиявлення мовця (прохання, побажання, наказ, вимогу, заборону) з метою спонукання до неї співрозмовника» [116, с. 189]. По-іншому розв'язує цю проблему Л. В. Немешайлова, яка поставила завдання не тільки описати систему форм наказового способу, а й визначити види спонукання, виражені ними. Крім основних форм 2-ї ос. одн. і мн., до системи форм наказового способу дослідниця зараховує: 1) форму ді-

єслова, яка називає спільну дію (*давай решим – давайте решим*), на тій підставі, що вона виражає значення спонукання тим самим морфологічним способом, що й форма 2-ї ос. мн., за допомогою аглютинації; семантичною особливістю цієї форми є уявлення про дію, у якій беруть участь два учасники; синтаксична специфіка – обов'язкова відсутність у зазначених формах дієслова займенника-підмета; 2) форму 3-ї ос. одн. і мн. (*нехай робить – нехай роблять*), яка відрізняється від перших двох відсутністю аглютинації афікса й обов'язковим уживанням підмета-займенника.

Дослідниця виявила контексти, у яких відбувається зміщення закріпленого за кожною формою наказового способу значення числа й особи, що породжують різні модальні та емоційні відтінки, напр.: *Сережа, давай лекарство примем* – «м'яке умовляння, навіювання» [136, с. 14]. Автор послуговується терміном «різновиди спонукання», але не з'ясовує, на якій підставі вони виокремлені. На її думку, найгнучкіший, універсальний засіб вираження спонукальних значень – форма 2-ї особи наказового способу дієслова – бере участь в оформленні таких різновидів спонукання, як наказ, команда, прохання, пропозиція тощо. Дослідниця розрізняє також вузьку спеціалізацію форм наказового способу зі значенням спільної й наказової дії 3-ї особи [136, с. 12].

М. Ф. Косилова прагне виокремити «часткові» значення спонукання на основі класифікаційних ознак: «Відношення між учасниками імперативного акту спілкування, ставлення мовця до дії й ставлення адресата до дії – ось ті три основні моменти, що впливають на характер спонукання до дії і внаслідок цього є причинами, які зумовлюють наявність різновидів спонукання до дії і часткових значень імператива» [102, с. 53].

У дисертації М. Ш. Ємасової на основі зіставлення основних типів спонукальних речень у російській і башкирській мовах з'ясовано специфіку вираження спонукання в російській мові, яка полягає в широкому використанні інфінітивних речень в імперативній функції, а також у спроможності форми наказового способу 2-ої ос. одн. висловлювати спонукання відразу декільком особам [66, с. 12].

У роботі І. С. Андреєвої досліджено відтінки спонукання, виражені в контексті основною формою наказового способу сучасної російської

мови – формою 2-ої особи. Категорію наказового способу дослідниця проаналізувала в аспекті взаємодії її форм із контекстними показниками того чи того виду спонукання. Вона запропонувала таку класифікацію типів спонукання:

1) пом'якшене (прохання, благання, переконання);
2) категоричне (вимога, заборона, розпорядження, команда, наказ);
3) нейтральне (порада, запрошення, побажання, застереження, дозвіл, пропозиція).

Класифікація враховує дві ознаки: 1) взаємини учасників акту спілкування і 2) ступінь інтенсивності спонукання [4, с. 16].

Подібну класифікацію пропонує Л. А. Кисельова, акцентуючи на тому, що мовні засоби, закріплені за якоюсь однією функцією, утворюють особливу ієрархічну систему, або мовне поле: «Спонукальне поле поділено на такі підсистеми: поле категоричного спонукання, поле пом'якшеного спонукання, поле нейтрального спонукання» [89, с. 57]. На думку дослідниці, поле категоричного спонукання сформоване з таких підсистем, як поле наказу, поле команди, поле вимоги, поле заборони. Поле пом'якшеного спонукання утворене з полів прохання, благання; поле нейтрального спонукання – із пропозиції й побажання [89].

«Грамматика современного русского литературного языка» (ГСР 1970) стала своєрідним узагальненням результатів роботи декількох поколінь учених над питанням морфолого-синтаксичних засобів вираження спонукання. Поряд із категорією «наказовий спосіб» уведено поняття «спонукальний спосіб» як суто синтаксичний [7, с. 580]. Синтаксичний спонукальний спосіб представлений у ГСР 1970 як парадигма способу речення, що охоплює форми з 10-ти позицій.

Кінець 1970-х – початок 1980-х років позначений тим, що у фокусі уваги лінгвістів постали інші засоби вираження спонукання, які раніше не були предметом цілеспрямованого комплексного дослідження. Л. О. Сергієвська витлумачила загальне значення речень цього різновиду – спонукання співрозмовника до бажаної для мовця дії або стану й вираження готовності мовця виконати дію спільно зі співрозмовником [168, с. 5].

Функційно-семантичний тип спонукання до спільної дії Л. О. Сергієвська [168] представляє дуже нетрадиційно. Зокрема, до аналізу за-

лучено такі спонукальні речення: *Пойдем (те) в лес; Давайте напишем письмо; Шире круг!; Ну пошли; Будем (те) дружить; Даеш Бам!* тощо. Традиційно прийнято виокремлювати лише форми на зразок *давай (те) согреем, давай (те) играть, давай (те) будем играть* тощо.

Дослідниця пропонує таке визначення спонукання до спільної дії: «Спонукання співрозмовника до бажаної для мовця дії або стану й вираження готовності мовця зробити дію спільно зі співрозмовником» [168, с. 17]. Однак ця дефініція охоплює не всі наведені нею приклади. Автор називає низку особливостей (семантичних, лексичних, граматичних) виокремленого різновиду спонукальних речень [168].

Робота В. І. Козирєва [94] виконана в річищі функційної граматики й спрямована на вивчення категорійних ситуацій, що становлять мовний зміст висловлень. Диференційовано такі актуалізаційні ознаки: модальність, персональність, темпоральність та аспектуальність. Матеріалом для дослідження обрано дуже цікавий і маловивчений об'єкт – висловлення на зразок *Води! Ваші документи! По машинах!* У плані змісту для них характерне те, що їхні семантичні компоненти (дія, характер її перебігу, об'єкт, місце) представлені не дискретно, а являють собою якусь семантичну єдність.

Персональність, за спостереженнями дослідника, у бездієслівних спонукальних висловленнях пов'язана з уявленням про одиничність/множинність суб'єктів дії й може бути представлена як експліцитно (через уведення звертання, особових і інших займенників), так й імпліцитно [94, с. 11].

Утверджені у вітчизняному мовознавстві нові напрями досліджень, пов'язані з теорією мовленнєвих актів, засвідчують посилення інтересу до суб'єктивних чинників. У зв'язку з цим домінує прагматичний підхід до вивчення мови, що зумовив зміни в традиційному трактуванні наказового способу як морфолого-синтаксичної категорії, протиставленої двом іншим способам: дійсному та умовному.

У роботі В. С. Храковського і О. П. Володіна [204] запропоновано парадигму російського імперативa, що побудована відповідно до вчення про функційно-семантичні поля. Вихідним положенням монографії є визнання імперативa особливим різновидом мовного акту, виокрем-

лення апелятивної функції імператива як основної (на відміну від інших дієслівних форм) й у зв'язку з цим заперечення ознак граматичної категорії способу. Загальновідомо, що граматична категорія способу пов'язана насамперед із поглядом мовця на реальність / ірреальність повідомлюваного факту. Водночас імператив передає не факт, а пряме волевиявлення мовця щодо виконання або невиконання названої дії (а це значення не зараховують до грамеми категорії способу), імперативна форма не є за своїм змістом ні реальною, ні ірреальною [204, с. 68]. Д. А. Штелінг не погоджується з таким підходом О. О. Філатової [196], яка вважає, що твердження авторів книги можна визнати справедливим лише частково. Автор відзначає, що традиційне розуміння реальності / ірреальності повідомлюваного факту не стосується імператива, оскільки імператив – це передусім форма вираження волевияву. Але неправильною є думка про те, що до змісту імператива взагалі не можна застосувати поняття реальності / ірреальності [217]. Якщо погоджуватися з ідеєю Д. А. Штелінга про дворівневу семантичну структуру імператива, то треба визнати, що її другий рівень – рівень вираження «конкретного змісту бажаного», а саме, дії, до якої мовець спонукає слухача, – позначений обов'язковим зв'язком із категорією реальності / ірреальності, тому що являє собою дію потенційну» [217, с. 43].

Оскільки за значенням, функцією й парадигмою імператив різниться від дійсного та умовного способів, то його не зараховують до категорії способу [204, с. 87–88]. Аналіз засобів вираження спонукання в сучасній лінгвістиці продовжують на новому етапі – на рівні інтеграції зусиль дослідників у сфері семантики, синтаксису і прагматики.

Саме в цьому річищі виконані роботи, що з'явилися на початку 90-х років. Серед них заслуговує на увагу фундаментальна праця Л. О. Бірюліна [18], що окреслює орієнтири стосовно визначення поняття «імперативні висловлення», а також пропонує компактний понятєвий апарат для виявлення змістових і функційних характеристик імперативних речень. До дефініції поняття прескрипції, або «базового значення імператива», не ускладненого різними модальними чинниками, що характеризують виконавця, і додатковими іллокутивними функціями прохання, наказу, вимоги тощо, учений додає (як безпе-

речно важливу умову) презумпцію «існування дії до моменту спонукання» [18, с. 2].

Докторська дисертація С. Церенчімедійн [205], у якій вибудувана цілісна класифікаційна система видів спонукання, враховує всі виявлені в лінгвістиці напрями їхнього розмежування. У роботі запропоновано класифікацію видів спонукання адресата до дії з опертям на прагматико-семантичні диференційні ознаки, сформульовано класифікаційні ознаки комунікативної ситуації кожного виду мовного акту спонукання адресата, а також описано способи вираження кожного різновиду. Водночас з'ясовано, що для розрізнення різновидів спонукання найсуттєвішими є такі семантичні категорії: 1) важливість / неважливість для ситуації співвідношення соціальних статусів мовця й адресата; 2) за умови значущості співвідношення соціальних статусів комунікантів – напрям спонукання «зверху вниз» або «знизу вгору»; 3) наявність / відсутність у мовця права спонукати адресата до виконання дії; 4) уявлення про те, кому вигідне виконання/ невиконання дії [205, с. 216]. На підставі першого критерію автор розрізняє «категоричний» та «некатегоричний» типи спонукання, а на підставі другого серед некатегоричних типів виокремлено спонукання «в інтересах мовця» і спонукання «в інтересах адресата» [205, с. 216–217].

Дослідження О. О. Філатової [196] продовжує розвивати аналізований напрям і в цьому значенні може бути назване традиційним. У роботі удокладнено форми непрямого спонукання до дії [Там само, с. 8]. У дисертації Е. О. Казимова [83] висвітлено структурно-семантичні особливості дискурсу спонукання, простежено функційну реалізацію спонукання в дискурсі, вплив соціального статусу мовця на формування дискурсу спонукання та персональності – на характер дискурсу спонукання.

Оскільки семантиці імперативa присвячено велику кількість праць, то, відповідно, і визначень запропоновано багато, зокрема:

«Імператив, або спонукання, – це повідомлення про бажання мовця, щоб адресат виконав певну дію, і спроба каузувати його виконання адресатом» [5, с. 22].

«Категорійне значення наказового способу – це значення спонукання, тобто уявлення дії як необхідної, до якої спонукає кого-небудь мовець» [165, с. 620].

«(Не) бажаючи виконання дії P, яку в останній момент промови t або не виконує, або виконує мовець (= прескриптор) повідомляє слухачеві (= одержувачеві прескрипції), хто (не) повинен бути агенсом дії P (=виконавцем прескрипції), і намагається каузувати (не) виконання дії P самим фактом цього повідомлення» [17, с. 7].

«Імператив [= наказовий] висловлює наказ (у широкому значенні) і являє собою мовний акт, за допомогою якого мовець виражає свою волю й намагається впливати на адресата, спонукаючи його в такий спосіб до бажаних дій [Максим, поцелуй Лизу!]» [212, с. 155].

О. В. Нарушевич-Васильєва на матеріалі сучасної української мови з позицій прагмалінгвістичного підходу системно проаналізувала змістові і структурні особливості спонукальних висловлень в аспекті їхнього функціювання в конкретних ситуаціях мовленнєвого спілкування. Дослідниця описала умови успішності спонукальних мовленнєвих актів і на цій підставі випрацювала власну класифікацію цих актів, продемонструвала реалізацію первинних і вторинних функцій мовних одиниць у процесі вираження спонукальності, дослідила й систематизувала експліцитні та імпліцитні засоби вираження непрямих актів спонукання, з'ясувала роль контексту у вираженні та розмежуванні іллокутивних функцій спонукальних висловлень [135].

У дисертації О. Л. Даскалюк [53] проаналізовано особливості взаємодії імператива та граматичних категорій модальності й часу в сучасній українській мові, специфіку репрезентації семантики реальності / ірреальності складниками категорії способу; обґрунтовано парадигму дієслова наказового способу з огляду на функційно-семантичну своєрідність імператива; з'ясовано особливість структури синтаксичної конструкції з предикатом-імперативом; проаналізовано семантичні різновиди цих предикатів. Із метою функційно-семантичного опису семантико-граматичних та семантико-синтаксичних особливостей імператива запропоновано перелік основних сем, що є визначальними для передавання апеляційного волевиявлення.

О. С. Шатілова на матеріалі української публіцистики [207] схарактеризувала теорію мовленнєвих актів, визначила типологію спонукальних мовленнєвих актів, виявила й проаналізувала способи оформлення

прямого та непрямого спонукання. Спонукальні висловлення в її праці покласифіковано на підставі прагматичних чинників, з'ясовано комунікативно-прагматичні особливості й специфіку функціювання кожного з прагматичних різновидів.

Дослідження, присвячені семантиці імперативa, можна диференціювати на дві «групи» за ставленням їхніх авторів до так званого «непрямого вживання» імперативa. «Непрямими» є такі вживання імперативa, які (принаймні, на перший погляд) не містять вказівки на спонукання, – наприклад, продуктивно представлені в мові висловлення оптативної (*нехай завжди буде мир*), повиннісної (*всі пішли, а я вдома сиди*), умовної (*Вставай раніше, і все будеш встигати*) та іншої модальності. Частина робіт ([226; 152; 227; 221, с. 177; 233, с. 117] тощо) ґрунтована на тому, що всі ці репрезентації передають одне значення, а тому їхні автори намагаються запропонувати таку дефініцію імперативa, яка охоплювала б усі непрямі вживання. Із ними не погоджуються ті, хто вважає, що в непрямому функціюванні імперативна форма має іншу, не імперативну, семантику. Найчастіше це не формалізовано, а тому дослідники скептично ставляться «до спроб виокремити в імперативі таке загальне значення, яке було б йому властиво як у прямих, так і в непрямих уживаннях» [204, с. 227] (див. також [27; 133] та ін.).

Уважаємо, що непрямі вияви імперативних форм не мають імперативної семантики і під дефініцію імперативa не підлягають.

1.2. Каузація й імперативні висловлення

Каузацію розуміємо в широкому значенні – як закінчення або запобігання дії або стану, загалом будь-якої зміни. Запропоноване формулювання є визначенням іллокутивної семантики (для якої, слідом за Дж. Серлем [237, с. 13–14], часто використовують також термін «директив»). Висловлення є імперативним за умови вираження каузації мовцем певної дії. Якщо єдиним або основним значенням деякого показника слугує вказівка на те, що висловлення, яке його містить, є імперативним, то такий показник логічно номінувати спеціалізованим імперативним. Відповідно до цього, форму або конструкцію, яка містить спеціалізований імперативний показник, називатимемо

спеціалізованою імперативною формою. Якщо ж ця форма утворена від дієслівної основи, вона є спеціалізованою імперативною формою дієслова.

Надалі будемо називати імперативними як форми, так і речення, уважаючи, що з контексту зрозуміло, про що саме йдеться. Визначення імператива, засноване на понятті каузації, було заперечно зокрема в працях Е. Дейвіс, оскільки, на її думку, воно не пояснює такі вживання імператива, як дозвіл і пораду [226, с. 39–40]. Це заперечення, однак, можна нейтралізувати, якщо врахувати, що каузація в імперативі (як і каузація загалом) може мати два різновиди – фактитивну і пермісивну (див. про це в праці [137, с. 28]).

Хоч В. П. Недялков і Г. Г. Сильницький пояснюють відмінність між фактитивною і пермісивною каузацією тільки на прикладах, уважаємо, що її можна сформулювати більш експліцитно, скориставшись «трансцендентальним принципом причинності» З. Вендлера. Дослідник, зокрема, наголошує, що для кожної події існує набір фактів, кожен із яких є необхідною умовою реалізації цієї події, а вся сукупність формує достатню умову її реалізації [29, с. 276]. Інакше кажучи, дія буде зреалізована, якщо дотримуватися всіх умов, що визначають цю множинність. Фактитивна каузація деякої дії P передбачає виконання достатньої умови для P, тобто (за термінологією вендлерівської безлічі) або відразу всіх умов, що належать до цієї множинності, або тих із них, які ще не реалізовані. Навпаки, пермісивні каузації охоплюють учинення необхідної умови, тобто тільки однієї з умов, що входять у цю множиність. Передбачено також, що недостатню умову суб'єкт дії P виконає сам.

Найчастіше невиконаною умовою є виявлювана воля (бажання) суб'єктів здійснити дію; звідси, мабуть, і термін «пермісивна каузація». Однак це необов'язково: суб'єктом P може бути й неживий предмет.

Надалі не раз будемо акцентувати на важливості самого поняття каузації, так само як і її різновидів, для різних аспектів семантики та функціювання імператива. Перед нами якраз один із таких випадків, де протиставлення дозволу і поради, з одного боку, і наказу й прохання – з іншого, відображає відмінність між пермісивною і фактитивною каузацією. Усі ці випадки повністю враховані в наведеній дефініції імператива.

Імперативу як одному з різновидів каузатива – перформативному каузативу – присвячені статті В. Б. Касевич [87], Ю. А. Левицького [115]. Безпосередньо на розширенні можливих типів каузації ґрунтоване вживання імперативних форм зі значенням повинності в конструкціях мети. До того ж варто згадати ще про одне розмежування типів каузації (незалежно від її поділу на фактитивну й пермісивну). Каузацію поділяють на пряму й опосередковану. За умови, що одна подія (P_1) спричинила іншу (P_2), ідеться про пряму каузацію. Якщо ж подія P_1 каузує іншу подію P_3, яка зі свого боку каузує P_2, уважатимемо, що P_1 каузує P_2 опосередковано. Надалі називатимемо подію або дію P_3 «проміжною дією» і позначатимемо її як P_{aux}. Безперечно, проміжних подій може бути цілий ланцюг, у якому кожна попередня подія спричиняє наступну.

1.3. Теоретичні проблеми категорії імперативності в сучасній лінгвістиці

У лінгвістиці наявна низка дефініцій імператива [52], у формулюванні яких автори або прагнуть знайти універсальне значення, що об'єднує як прямі, так і непрямі вживання імперативних форм [152, с. 221–244; 47; 227; 193], або відкидають непрямі репрезентації, у яких не виражено безпосереднє звернення мовця до адресата зі спонуканням до дії, і враховують винятково пряме, категорійне значення імператива [204, с. 226–246]. Наведені нижче дефініції імператива й імперативності, на які спиратимемося в подальшому описі, базовані на іншому, вужчому, підході, за якого взято імперативні форми в їхньому прямому значенні, а форми, що не мають імперативної семантики, не враховано. Формулювання інваріантного значення імператива, засновані на пошукові спільних семантичних ознак у всіх його вживаннях, є не зовсім переконливим [90, с. 109].

Згідно з «Русской грамматикой» (1980) (РГ 1980) [166, с. 620], «значення спонукання, тобто репрезентація дії як необхідної, до якої спонукає кого-небудь мовець» [166, с. 622], є категорійним значенням наказового способу. У наказовому способі протиставлені два ряди форм: 1) основні форми 2-ї ос. (одн. і мн.): *візьми, говори, візьміть, говоріть*, що утворюють ядро парадигми; 2) ряд форм спільної дії: *візьмімо, будемо говорити*. Форми спільної дії витлумачені як форми множини, що позначають

спонукання, яке стосується двох або більше осіб: до адресата (або до групи осіб, що постають як адресат) і до самого мовця [166, с. 620]. Як зазначає О. В. Бондарко, «з основними формами імператива їх поєднують такі ознаки, як значення спонукання, імперативна інтонація. Однак ці форми відрізняються від основних неповною парадигматичністю, недостатністю формальної характеристики, обмеженістю охоплення лексики, стилістичними обмеженнями, особливим ставленням до особи, не характерної для основних форм імператива» [22, с. 4–9].

На сьогодні традиційне зарахування імператива до низки непрямих дієслівних форм способу переглянуто. Розробляючи питання про співвідношення імператива й дієслівного способу, сучасні лінгвісти, зокрема Л. С. Єрмолаєва [68], Д. А. Штелінг [218], Р. В. Пазухін [149], В. С. Храковський і О. П. Володін [204], висновкують, що, з огляду на свої формальні (відмінні від індикатива власні показники, інша структурна організація парадигми) і семантичні особливості (наявність додаткового предиката волевиявлення, унаслідок чого імператив може бути схарактеризований як рамкова конструкція), а також специфічні комунікативні (апелятивні) функції, імператив не входить до складу категорії дієслівного способу. Оскільки категорія імперативності не є способом, то вона не пов'язана з вираженням реальності / нереальності повідомлюваного факту й загалом не має дескриптивного значення, яке могло б бути схарактеризоване як реальне або нереальне.

Питання про значення імперативної категорії і її статус у системі дієслівних категорій важливе для визначення основних складників. Імператив виражає пряме волевиявлення, або пряму мовну каузацію щодо виконання чи невиконання дії. Для більш повного й точного опису значення імператива звернімося до поняття імперативної ситуації. Її основними елементами є:

1) суб'єкт волевиявлення;

2) суб'єкт-виконавець;

3) предикат, що розкриває зміст волевиявлення, спрямованого на перетворення цієї ситуації ($СИТ_1$) у нову ($СИТ_2$) [22, с. 4–9].

В імперативній ситуації розрізняють три макроролі: мовець (прескриптор), слухач (одержувач прескрипції) й агенс каузованої пропозиції

(виконавець прескрипції) [53, с. 281]. Якщо перші два макроролі спрогнозовані самою структурою мовної ситуації (*мовець – суб'єкт апеляції та суб'єкт каузації, слухач – об'єкт апеляції*), то інформація про те, хто є виконавцем дії (об'єктом каузації), невизначена й репрезентує змістовий компонент висловлення.

Модель структури змісту імперативних висловлень охоплює такі складники:

1) план прескрипції (іллокутивний акт) і його учасників: прескриптора, виконавця та іноді транслятор, що передає прескрипцію від прескриптора виконавцеві;

2) план комунікації (локутивний акт): мовець, адресат або адресати й особи, які не беруть участі в комунікативному акті (учасники локутивного й іллокутивного актів не завжди збігаються, наприклад, адресат не завжди є виконавцем);

3) план каузованого стану речей (пропозиційний план);

4) перлокутивний план, що стосується наслідків спонукання до дії (див. праці: [16; 17]).

Найбільш універсальне й узагальнене значення імперативa сформульовано в роботі Л. О. Бірюліна і В. С. Храковського: «наказовими можна називати стверджувальні / заперечні речення, у яких виражена ідея прямої мовної каузації інтерпретована як: (не) бажаючи виконання дії P, яку в момент мовлення t або не виконує, або виконує, мовець повідомляє слухачеві, хто (не) повинен бути агенсом дії P, і намагається каузувати (не) виконання дії P самим фактом цього повідомлення» [16, с. 7].

Зупинимося докладніше на співвідношенні локутивного та іллокутивного планів, тобто на кореляції ролей учасників імперативної ситуації й учасників комунікативного акту. На відповідності й невідповідності учасників названих планів Л. О. Бірюлін [17] вибудовує класифікацію імперативних висловлень, що охоплює чотири логічно можливі пункти:

1) Мовець = Прескриптор, Слухач = Виконавець;

2) Мовець = Прескриптор, Слухач ≠ Виконавець;

3) Мовець ≠ Прескриптор, Слухач = Виконавець;

4) Мовець ≠ Прескриптор, Слухач ≠ Виконавець.

Перший і другий різновиди можуть породжувати сумніви лише в прихильників вузького погляду на імператив, які заперечують імперативність форм спільної дії (1-а ос. мн.) і форм на зразок *нехай співають* (3-я ос. одн., мн.), коли виконавцем є особа, яка не бере участі в комунікативному акті, а адресат відіграє роль транслятора. Випадки, коли мовець не є прескриптором, уважаємо такими, що заслуговують на увагу.

Третій тип мовець ≠ прескриптор, слухач = виконавець характерний лише для прямої мови, коли мовець є транслятором, а прескриптор не бере участі в комунікації: *Джеррі просив передати: «Бережи сина»* – мовець = транслятор, Джеррі = прескриптор, який не бере участі в комунікації, адресат = виконавець.

Четвертий тип мовець ≠ прескриптор, слухач ≠ виконавець також трапляється в прямій мові: *Майку Джеррі просив передати: «Бережи сина»* – мовець = транслятор, Джеррі (3-я ос.) = прескриптор, який не бере участі в комунікації, адресат ≠ виконавець.

Надійшов наказ благовірної: «Розморозь холодильник!» –Ну, і як це зробити? – мовець = транслятор = виконавець, благовірна (3-я ос.) = прескриптор, який не бере участі в комунікації, адресат ≠ виконавець.

У цих ситуаціях мовець цитує чужу прескрипцію. Ізольовано від мовлення мовця аналізовані імперативні висловлення є типовими.

Такі випадки, нехай і найчастотніші, можуть бути виокремлені в самостійні типи імперативних висловлень. Але якщо мовець саме в такий спосіб, а не за допомогою підрядної частини, бажає висловити прескрипцію, то він просто розігрує роль прескриптора чи ототожнює себе з ним. З іншого боку, прескриптор як іллокутивна роль має двох референтів: автора прескрипції й автора висловлення.

Є ще один випадок, коли прескриптор не збігається з мовцем, – це випадок нереферентного прескриптора у висловленнях на зразок: *Усім встати! Суд іде. Приймати один раз на день натщесерце.*

Подібні випадки треба відрізняти від «гномічного імператива» зокрема в пареміях, напр.: *Скільки вовка не годуй, він все в ліс дивиться. На чужий коровай рота не роззявляй*.

Подібні універсальні висловлення з нереферентними прескриптором і виконавцем вже не є імперативними в прямому розумінні слова,

а названі імперативними лиш умовно, оскільки в них утрачені основні ознаки імперативності, про які йдеться нижче.

Так само не є імперативними і речення, наведені Л. О. Бірюліним [16] як приклади четвертого різновиду: *Все ушли, а я дома сиди и работай! Они там революцию устроили, а мы жри обезьян!*

Л. О. Бірюлін [16] схильний бачити в подібних структурах імперативні висловлення з акцентованим значенням повинності, хоч і зазначає, що вони є перехідним типом до імперативів із нестандартною семантикою. Н. Ю. Шведова [212] зараховує такі висловлення до особливого деонтичного способу. Не торкаючись питання про деонтичний спосіб, відзначимо, що також не вважаємо подібні висловлення імперативними, оскільки в них, як і в «гномічному імперативі» (а також у низці інших «імперативів»), відсутні обов'язкові складники імперативної семантики: каузативність і перформативність.

Разом з імперативом як граматикалізованим засобом вираження спонукання в науковій літературі фіксують також гортатив (спонукання до спільної дії), юсив (непряме спонукання, спонукання 3-ї ос.), прохібітив (заперечне спонукання, заборона дії), адмонітив (застереження щодо можливих негативних наслідків планованої дії). Нам імпонує «розширене» розуміння імператива, найбільш повно представлене в концепції В. С. Храковського й О. П. Володіна [204].

Поняття «імперативність» нерідко вживають як інтуїтивно зрозуміле. У дефініціях трапляються не лише перерахування часткових значень (наказ, прохання, благання), але й гранично узагальнені, розмиті формулювання (на зразок «наявність імпульсу до вчинення дії»).

У праці А. І. Ізотова виокремлено категорійну (пряму) (імперативна семантика виражена специфічними граматичними (морфологічними та синтаксичними) формами) і некатегорійну (непряму) імперативність (імперативну семантику передають невласне імперативними способами) [79, с. 13–14].

Некатегорійну імперативність диференціюють на експліцитну (імперативна семантика виражена через запитання, оптативність або майбутній час індикатива) та імпліцитну (імперативну семантику передає пропозитивний зміст висловлення). Однак, на наш погляд, досить склад-

но об'єднати в одну категорію висловлення на зразок: *Купіть хліба!* (категорійна імперативність); *Чи не могли б ви купити хліба?* (експліцитно некатегорійна імперативність); *Ми хочемо хліба!* (імпліцитно некатегорійна імперативність).

У всіх трьох наведених висловленнях можна виокремити загальну семантичну частину – спонукальність (директивність) і бажаність, а також загальну іллокутивну мету – вплив на поведінку адресата. Але, на нашу думку, цих двох умов недостатньо для того, щоб визначити всі три висловлення як імперативні.

О. В. Бондарко розробив поняття імперативної ситуації [22, с. 80], а Л. О. Бірюлін – багатопланову модель структури змісту імперативних висловлень [17]. Спираючись на їхні роботи і на дослідження В. Ю. Гусєва [52] і В. Б. Касевич [87], імперативність витлумачуємо як сукупність деяких обов'язкових значень, які вможливлюють виокремити імперативні висловлення з-поміж інших, а також сформулювати специфіку семантики імператива. Однією з умов імперативності є значення каузального впливу. Уживання імперативної форми (морфологічної або синтаксичної) – це граматичний спосіб висловити значення каузації. Форма імператива на зразок *купи*, *купіть* позначає «каузує дію, названу основою, для того чи того виконавця» (особа й число імператива є семантичними, а не узгоджувальними категоріями). Відмінність від морфологічного каузатива полягає в тому, що в імперативі збігається план змісту і план вираження – дія не названа (*ти його смішиш* – каузує сміятися), а проголошення і є дія (*Розсміши його* – я тебе каузую змусити його сміятися). Це зближує імперативні висловлення з перформативними. Перформативність на лексичному рівні виражена особливими лексемами, проголошення яких реалізує ситуацію (*клянусь, проголошую*). На граматичному рівні перформативність представлена імперативними формами, висловлення з імперативом є дією – каузальним впливом на адресата. Контрольованість, під якою зазвичай розуміють залежність / незалежність ситуації від волі суб'єкта (тобто агентивності суб'єкта), є ще одним необхідним компонентом імперативності [52]. Контроль прескриптора (або, принаймні, припущення про наявність контролю) над виконавцем – необхідна умова успішності імперативного висловлення (іншим важливим

аспектом контролю є те, що виконавець повинен бути в змозі контролювати виконувану дію) [13, с. 13–18].

Для того, щоб визначити категорії імперативності, потрібно описати семантичні складники імперативності (а не функційні підтипи чи способи вираження), до яких зараховано: 1) каузативність; 2) перформативність; 3) контрольованість. Без цих характерних ознак не може бути описане імперативне речення, навіть якщо воно містить дієслівну імперативну форму.

Досить часто імперативність визначають через спонукання, яке кваліфікують як мету імперативного речення або як ситуацію, що є основою імператива. Іноді спонукальність (директивність) та імперативність трактують як синонімічні поняття. Категорію спонукання визначаємо як більш загальну й абстрактну категорію.

Презумпція спонукання охоплює чотири типи умов:

1) цей акт тлумачать як спробу впливу особи (прескриптора) домогтися того, щоб особа, яка впливає (виконавець), виконала щось;

2) прескриптор хоче, щоб виконавець зробив щось;

3) момент часу вчинення дії виконавцем повинен відбуватися пізніше за момент часу проголошення спонукання;

4) наявні попередні умови:

а) виконавець у змозі виконати щось;

б) прескриптор уважає, що виконавець спроможний зробити щось;

в) виконавець навряд чи зробить це з власної волі за нормального перебігу подій;

г) стан, який є результатом дії, не є обов'язковим семантичним компонентом імперативності.

На нашу думку, замість бажаності доречніше говорити про значення повинності. Каузована ситуація видається мовцеві можливою, але необов'язково бажаною. Так само виконавець не завжди бажає виконувати прескрипцію, але найчастіше змушений це робити.

Засоби вираження імперативності не обмежені морфологічними формами наказового способу. Наприклад, імперативність може бути виражена за допомогою індикатива: *Береш швабру і драєш підлогу! А ну*

швидко взяв швабру! Ці висловлення відповідають умовам імперативності: каузація, перформативність, відсутність пропозиції й асерція. Єдина відмінність цих форм від власне імперативних з афіксом *-и-* – у додатковому емоційному забарвленні та в меншій частоті вживання. У прикладах *Відходимо!* і *Пішли дими!* (у значенні *Встановіть димову завісу*) додаткове значення емоційності не марковане, воно характерне для специфічної мовної ситуації, яка покладена в основу функційно-семантичного мікрополя наказу, проте воно повністю відповідає вимогам категорії імперативності. Те саме стосується інфінітива (*Стояти! Лежати! Посилити нагляд!*) і недієслівних форм імператива (*Кругом! У багнети! Відхід двісті! Сапери на грунт!*). Ці та наведені вище приклади передають імперативну семантику засобами інших граматичних категорій, їх можна вважати некатегорійними репрезентантами об'єктивації імперативності. Однак немає ніякої необхідності зараховувати до імперативних висловлення на зразок: *Вам би підсилити спостереження! Чи не приєднаєте ви багнети?*

Очевидно, деякі імперативи зазнають переформулювання відповідно до вимог категорії ввічливості (але при цьому вони втрачають категоричність): *Передайте сіль! – Чи не передасте сіль?* У той час в інших одиницях не спостерігаємо подібних трансформацій (оскільки є загроза втрати змісту і розуміння ситуації); імператив *Лягай!* у ввічливій формі *Чи не ляжете ви?* викличе комічний ефект, а не каузацію необхідної ситуації.

Якщо проблема наведених вище непрямих мовленнєвих актів не викликає такого, то фраза *Ми хочемо їсти*, яка в контексті може мати значення *Дайте нам їсти*, але так само *Дайте нам їсти* може передбачати *Ми хочемо їсти*, і питання про те, яке ж значення первинне і чому цей приклад ілюструє категорію імперативності, а не оптативності, залишається відкритим. Не кожне імперативне висловлення має на увазі бажаність каузованої дії (*Починайте поліглюїн ≠ Я хочу, щоб ви почали капати поліглюїн*), а бажаність дії (*Перекурити б!*) не завжди безпосередньо пов'язана з каузацією.

Загалом відзначимо, що в будь-якій мові наявні кілька типових способів вираження спонукання, зокрема й непрямі мовні акти, суть яких полягає в тому, щоб зняти категоричність, притаманну імперативності, але

досягти максимально схожого перлокутивного ефекту, тобто виконання бажаної дії. Основною умовою ввічливості є усунення категоричності й надання адресатові (виконавцю) свободи вибору (іноді уявної). Ситуації прохання (*Купи хліба!*), поради (*Прийми ліки!*) і запрошення (*Приходь до нас в гості!*) є окремими різновидами директивних мовленнєвих актів і часто розглядувані як окремі випадки категорії імперативності. У таких мовних ситуаціях можливе використання імперативa, проте подібні ситуації й утворені ними функційно-семантичні мікрополя керовані дискурсивною категорією ввічливості. У цих трьох мовних ситуаціях адресант може вибрати мовну стратегію – ввічливу або категоричну, і вибір зазвичай залежить від екстралінгвальних чинників. Якщо мовець зупиняється на ввічливій стратегії (*Ти не купиш хліба? Прийняв би ти ліки!; Тобі краще прийняти ліки!; Ви б хотіли прийти до нас у гості?*), то він автоматично використовує питальну форму (часто із запереченням), умовний спосіб, іноді додаткові формули ввічливості (*Чи не будете ви такі люб'язні передати сіль?*), а ситуація часто переорієнтована з адресата на мовця (*покажіть документи – дозвольте поглянути на ваші документи; поверніть книгу – чи можу я отримати книгу назад? дайте ваш телефонний номер – Чи не міг би я записати ваш телефонний номер?*) [114, с.112]. Категорія ввічливості також вимагає нівелювати контроль мовця, і цим вона прямо суперечить категорії імперативності. Категорія ввічливості передбачає вживання оптатива, для якого характерна відсутність контролю (на противагу імперативу).

У ввічливій стратегії спостерігаємо розрив між наміром мовця й формою його висловлення. Очевидно, що подібна стратегія не може бути застосована до всіх директивних висловлень, у низці ситуацій вона недоречна (*Готуйте операційне поле!*), інколи – факультативна (*Пред'явіть документи!*), в окремих випадках – обов'язкова або вкрай бажана (*Ви не могли б повторити домашнє завдання?*). Загалом же в контекстах її використання зазнає нівеляції імперативність. Не будь-яке директивне висловлення є імперативним, імперативні висловлення – це підклас директивних, незважаючи на те, що в них загальна інтенція, імперативні речення мають специфічну форму вираження й специфічну семантичну організацію.

З іншого боку, постають запитання, які теж іноді зараховують до засобів репрезентації імперативності, – це конструкції на зразок *Що я повинен робити? Коли мені приходити? Хто повинен прийти?* тощо.

Погоджуємося, що наявні «спонукальні питання» (як існує керування діями адресата, так само наявний і запит на подібне керування), а також те, що в подібних запитаннях уживають морфологічні форми імператива. Проблема лише в тому, чи збережена при цьому імперативна семантика, чи вона втрачена, як, наприклад, у так званому «поступливому імперативі» (*Що не кажіть, а важка наша письменницька праця!*), «умовному імперативі» (*Як ти не крути, але мені не пара*), «драматичному імперативі» (*Їй прийшла шалена думка випровадити негідника, а він візьми і стукни її по голові*), «гномічному імперативі» (*На чужий коровай очей не поривай*). Отже, імперативні запитання є, на нашу думку, ще однією спробою «осягнути неосяжне», тобто об'єднати всі випадки вживання морфологічної форми імператива загальним значенням. Можливо, було б доцільніше вважати, що в низці випадків імперативна семантика втрачена й замінена іншими значеннями.

1.4. Статус імператива в системі граматичних категорій

У науковій літературі неодноразово висловлено думку про специфічність імператива. В. В. Виноградов зауважував, що наказовий спосіб, передаючи волю мовця, який спонукає співрозмовника стати джерелом дії або ж його суб'єктом, належить до емоційно-вольової сфери й має особливу інтонацію: «Ця інтонація сама по собі може перетворити будь-яке слово у виразника наказу» [30, с. 464]. На думку дослідника, «поза цією інтонацією наказового способу не існує. Ця особливість зближує форми наказового способу з вигуками. Природно, що ті самі дієслівні форми, але без імперативної інтонації можуть бути лише граматичними «омонімами» наказового способу» [Там само]. Далі констатовано, що «не тільки інтонація, не тільки синтаксичне значення, але й морфологічна будова чітко виокремлюють наказовий спосіб із загальної системи дієслова. <...> Наказовий спосіб перебуває на периферії дієслівної системи. Він прагне відійти від неї, оскільки його притягують вигуки» [Там само].

Дослідники вже ставили під сумнів правомірність зарахування імперативa до парадигми способу [218]. Водночас у РГ 1980 [166] категорію способу потрактовано традиційно – як морфологічну категорію дієслова, як систему трьох протиставлених один одному рядів форм (дійсний спосіб, наказовий спосіб та умовний спосіб).

Імперативна форма не є безпосереднім відображенням об'єктивної дійсності, вона лише передбачає необхідність виконання будь-якої дії. Тому за змістом її не можна назвати ні реальною, ні нереальною. Оскільки імператив не є граматичним (а саме морфологічним) засобом вираження ставлення змісту висловлення до реальної дійсності, тому і його зарахування до системи способу постає дискусійним.

Це твердження вважаємо справедливим ще й із тієї причини, що імператив не висловлює факту, який можна схарактеризувати як реальний або нереальний: «Імператив висловлює пряме волевиявлення мовця щодо виконання дії (або його невиконання), і це значення не є однією з граматичних категорій способу» [44, с. 11–12].

У загальнотеоретичних роботах і в описових граматиках імператив тлумачать як одну з форм категорії способу. Проте вже давно помічено формальну своєрідність імперативa серед інших форм дієслова, що слугувало підставою для категоричного твердження Р. О. Якобсона: «Справжній імператив відокремлений від інших дієслівних категорій» [220, с. 98]. Подібні думки висловлювало згодом багато лінгвістів.

На особливу увагу заслуговує концепція О. В. Ісаченка [80], який розмежовує поняття «наказовий спосіб» (імператив) і «спонукальна модальність» та вважає, що в імперативі за семантичним принципом 3-я ос. неможлива, а форми з *хай, нехай* є вільними синтаксичними конструкціями в індикативі.

Названі форми не можуть бути залучені до імперативної парадигми, оскільки імператив передбачає ситуацію, у якій беруть участь тільки мовець і слухач: *«А «покладає» дію на В»*. Загалом нам імпонує думка О. В. Ісаченка про необхідність розмежувати поняття «імперативність» і «спонукання», уважаючи *«імперативність»* вужчим і специфічним поняттям, що має в основі деяку мовну ситуацію, а *«спонукання»* – більш загальним, таким, що об'єднує різні мовленнєві інтенції мовця й мету

мовлення. Однак у випадку юсива йдеться про ситуацію, у якій «А «покладає» дію на В», де А – мовець, а В – слухач, дія ж, яку мовець покладає на слухача, – це спонукання 3-ої ос. Ситуація непрямого спонукання, коли суб'єкт каузованої пропозиції не збігається зі слухачем, може бути описана як ситуація подвійної каузації (або «делегованого спонукання»): «я каузую (ти каузуєш Р)». Ситуація юсива розпадається на дві: перша, експліцитно не виражена, задовольняє повністю всі вимоги імператива, зокрема й апелятивність, друга – задовольняє лиш частково.

В. С. Храковський і О. П. Володін зауважують, що форми наказового способу призначені для реалізації апелятивної функції або функції заклику. Апелятивне висловлення – це заклик суб'єкта мовлення до об'єкта вчинити певні дії. Але оскільки мета такого висловлення – спонукання до дії, то воно передбачає відповідну мовленнєву реакцію мовця. Тому в апелятивній комунікації ролі мовця й слухача розподілені між учасниками мовленнєвого акту, у якому фактично відбувається обмін цими ролями в конкретному мовленнєвому акті. Розподіленість ролей і переважну односкладність імперативних висловлень В. С. Храковський і О. П. Володін зараховують до типових ознак апелятивного спілкування [204, с. 70]. Особливість імперативних речень полягає в тому, що їх використовують для апелятивного спілкування, яке вимагає або не вимагає відповідної мовленнєвої реакції. Їхнє призначення – спричинити якусь конкретну дію.

Під спонукальними розуміють речення, які спрямовані на адресата й виражають безпосереднє його спонукання до певної дії. Крім того, імперативні речення передбачають таку дію, виконання якої залежить від волі адресата, інакше кажучи, цілеспрямовану дію.

Д. А. Штелінг наполягає на вилученні імператива із системи способів дієслова. Він зазначає, що не можна розглядати форму імператива в одній площині з формами граматичної категорії способу, тобто з формами індикатива й кон'юнктива. Дослідник наголошує, що імперативна форма відрізняється експресивністю, їй притаманна особлива інтонація, від якої вона невіддільна [217, с. 25]. На думку автора, імператив, так само як і вокатив, є вираженням внутрішнього спонукання мовця (його заклику, волі). Хоч імператив і дієслівна форма, але функційно, семантично

й просодично він виражає не процес, не дію як таку, а волевиявлення мовця – його наказ або побажання комусь виконати певну дію. Однак думка про бажану дію – це зовсім не те саме, що сама дія. Функційно в мові імператив постійно виявлюваний в одному ряду з вокативними вигуками та звертаннями-вокативами [218, с. 267].

Імператив не пов'язаний із повідомленням про щось, про якісь явища дійсності. Якщо запитання передбачає відповідь, тобто мовленнєву діяльність слухача, то імператив не обов'язково передбачає відповідну мовленнєву діяльність – спонукання слухача до дії, причому немає принципової відмінності між реченнями *«Увійдіть!»* і *«Говоріть!»*: обидва дієслова передбачають один із видів людської діяльності взагалі. «Звертання й імператив нерідко адресовані не людині, а тварині: (*Мухтар, візьми!*). Як зауважує Д. А. Штелінг, бажане, виражене іменним імперативом, часто передбачає не дію, а певний стан, напр.: *Будьте обережні!* [Там само, с. 268]. За такої інтерпретації категорія, яку намагаємося обґрунтувати, функційно ширша за категорію «частина мови» (дієслово), ширша за «член речення» (присудок) і навіть за категорію предикативного ядра (підмет – присудок). У системі мови спонукання як особлива думка про бажане, безпосереднє волевиявлення мовця протиставлена репрезентації повідомлення про дії або стан, опосередковано, тобто через співвіднесення повідомлення з дійсністю. Пор.: *Хлопці, допоможіть, будь ласка* і *Хлопці допомогли нам*.

Діалектика імперативa полягає в тому, що функційно він належить до розряду висловлення (волевиявлення, безпосередньо спрямованого на адресата), але водночас імператив виражає конкретний зміст бажаного, оскільки репрезентований дієслівною формою, він має сполучуваність і значущість деталізовану семантикою дієслова. Обидва ці рівні взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Незмінним, інваріантним у формі імперативa (як і в тричленній формулі спонукання (наприклад *нехай ... іде*)) є більш загальний рівень (саме спонукання мовця, адресоване слухачеві).

Передбачуваний виконавець бажаного у формі імперативa імпліцитно ототожнений з адресатом. У тричленній формулі спонукання агенс завжди експліцитно виражений другим його компонентом: *Нехай він*

читає. Адресат як єдиний виконавець дії в цьому випадку ніколи не релевантний (це може бути тільки запрошення до спільної дії: *Ходімо (разом)*. Адресат (як і сам мовець) тільки «незримо присутній», він імпліцитно репрезентований у самій формі імператива і в частках *хай, нехай*.

В окремих випадках займенник 2-ої ос. є експлікатором як адресата (рівень висловлення), так і передбачуваного агенса самої дії, тобто стосується обох рівнів одночасно, ніби поєднуючи їх.

Тут представлено два суперечливі, доповнювані один одного аспекти єдиного цілого. Усе це можливе тільки з огляду на те, що імператив зараховують до сфери безпосереднього волевияву спілкування, де суб'єктивне та об'єктивне є поєднаними. Зазначене засвідчує, що інтонація спонукання іманентно пов'язана з формою імператива. Без інтонації форма імператива статична, мертва й позбавлена своєї найсуттєвішої характеристики, адже імператив незмінний і ніяких морфологічних показників спонукання не має. Інтонація спонукання є засобом актуалізації імператива. У сфері повідомлення у формі дієслова-присудка функції актуалізатора, тобто перемикача мови в мовлення, виконує не інтонація, а граматична категорія способу.

Зауважуючи, що імператив виходить за межі категорії способу, Д. А. Штелінг наголошує, що відсутність словозміни означає відсутність у сфері суб'єктивного морфологічних категорій, а отже, і бінарних опозицій як форми функціювання цих категорій. Звертання (*Ребята!*), імператив (*Помогите!*), соціативи, тобто слова зі значенням подяки, привітання (*Спасибо!, Пожалуйста!*) тощо, завжди оформлені інтонаційно й функціюють як окремі словоформи в незалежній позиції [218, с. 271].

В. В. Виноградов, відзначаючи формальні особливості, властиві імперативним формам і конструкціям, передусім називає інтонацію серед низки обов'язкових формальних ознак будь-якого речення [30]. У працях О. М. Пєшковського під час аналізу універсального характеру фразової інтонації звернено увагу на те, що наказова інтонація може бути й без наказового способу, а наказовий спосіб може бути вживаний і без наказової інтонації. Річ у тім, що наказовий спосіб передбачає особливу інтонацію, яка накладається на тип речення (спонукальна), в окремих випадках (без наказового способу) вона виконує фонологічну функцію.

Водночас дослідник зауважує, що «інтонація є одним із граматичних засобів оформлення речення; вона надає реченню потрібного ступеня семантичної завершеності й визначає його функційний тип» [154, с.118]. Зі сказаного випливає, що завдяки інтонації не тільки поєднання слів, а й окремі слова здатні набувати значення речення. Попри те що інтонація є граматичним засобом оформлення речення, вона є однією з характерних постійних ознак синтаксичних одиниць. Саме в наявності певної інтонації висловлення й полягає одна з основних відмінностей речення від слова або словосполучення.

Спонукальна інтонація особливо важлива в тих випадках, коли в імперативному реченні вживають не власне-наказові форми, наприклад, індикативну форму майбутнього часу або інфінітив: – *Залишешся за мене! Дивитися в обидва, а слухати в чотири вуха! Зрозумів?*

Звертаючи увагу на своєрідне синтаксичне значення імперативa, В. В. Виноградов має на увазі односкладні імперативні речення з формами 2-ої ос. одн. і мн., тобто переважну відсутність у цих конструкціях займенникових підметів *ти* і *ви* [30]. Це в наказовому способі, як наголошує О. М. Пєшковський, «становить правило» [30, с. 185].

В. В. Виноградов схарактеризував також і морфологічну будову імперативних форм, які мають окремі риси, не властиві індикативним формам. Для російського імперативa характерний вияв аглютинації (кожен афікс, приєднуючись до іншого, є виразником тільки однієї кореляційної ознаки (напр.: *двинемтесь-ка* (укр. відповідник – *посуньтесь-но*), що протиставляє його всім іншим флективним дієслівним формам [30].

Формальна своєрідність імперативa, очевидно, детермінована його функційною своєрідністю. Імператив – єдина форма дієслова, яка в прямому значенні виконує специфічну апелятивну функцію – функцію заклику, не властиву іншим дієслівним формам, які в прямому значенні репрезентують комунікативну або експлікативну функцію.

Призначення апелятивного висловлення полягає в спонуканні до виконання (чи невиконання) дії, а очікувану мовцем реакцію визначає те, що слухач реалізував каузовану дію (або сприяв її виконанню особою, яка не бере участі в мовному акті). Функційне призначення імперативa прогнозує специфіку його семантики. Згідно з традиційним погля-

дом прийнято вважати, що семантично форми імператива реалізують спонукальну ситуацію, що охоплює двох учасників – мовця й слухача, причому форми імператива, на відміну від форм індикатива, що відображають ситуацію оповідного спілкування, означають не просто процес, дію або стан, а волевиявлення мовця щодо виконання / невиконання дії [див. про це: 7, с. 355].

У РГ 1980 зауважено, що категорійне значення наказового способу є значенням спонукання, тобто уявлення про дію як необхідну, до якої спонукає кого-небудь мовець [166, с. 620]. Таке категорійне значення наказового способу притаманне системі форм 2-ої та 3-ої ос. одн. і мн. й особливій формі спільної дії (1-ої ос.).

Деякі мовознавці ([26], [27], [44] та ін.) диференціюють і докладно аналізують такі спонукальні конструкції, у яких у ролі головного компонента вжиті не дієслівні форми, а прийменниково-іменні сполуки, прислівники, слова категорії стану. Таким особливим типом спонукальних речень є бездієслівні конструкції. Термін «бездієслівні спонукальні речення» запропонував О. І. Смирницький [181], який уважав їх самостійним типом односкладних речень, що виражають значення волевиявлення мовця. Специфічною особливістю таких речень, на його думку, є те, що «відсутність у них дієслова є не пропуском його, а синтаксичною нормою, способом утворення спонукальних речень. Тому бездієслівні спонукальні речення не варто трактувати як неповні речення (еліптичні) або усічені від будь-яких «повних» дієслівних речень. Отже, наказова форма дієслова не єдиний спосіб утворення спонукальних речень» [181, с. 262–263].

Питання кваліфікації імператива як особливого способу й структурної своєрідності імперативної форми не є центральним у процесі вивчення імперативних речень. В останні десятиліття лінгвісти зосереджують увагу на аналізі імператива в семантико-прагматичному аспекті. Таке зацікавлення імперативними конструкціями пояснюване тим, що морфологічні форми наказового способу багатоаспектно вивчені, дослідження ж семантики й прагматики імперативних конструкцій уможливлює виявити нові й маловідомі специфічні риси спонукальних речень. Зокрема, у процесі дослідження семантики імперативних форм ми дійшли

висновку, що спонукальні речення мають надзвичайно багатий арсенал засобів репрезентації, які передають всі відтінки емоційно-спонукальних значень – від найм'якших до найрізкіших і грубих.

Прагматичний аспект вивчення імперативних конструкцій дає змогу виявити різновиди мовленнєвих актів, які слугують основою спонукальних речень, і встановити особливості директивного мовленнєвого акту, що є прототипом імперативa.

Висновки до розділу 1

Вивчення імперативa в конкретних комунікативних ситуаціях, де його використовують мовці з тією чи тією метою, адресуючи конкретним слухачам, не означає, що проблема статусу імперативa як елемента мовної системи вже розв'язана, а тому не заслуговує на увагу. Вона сприяє поглибленню уявлень про семантику імперативa, що визначає закономірності його вживання, а також певною мірою допомагає виявити нові особливості його плану змісту й формальних засобів.

Аналіз лексико-граматичних засобів репрезентації імперативності в українській мові засвідчив, що вони численні й різноманітні. Одні з них є спеціалізованими (форми наказового способу; форми наказового способу, що виражають спонукання до спільної дії; спонукальні вигуки; перформативні висловлення дієслівних та іменних класів). Вони завжди й за будь-яких умов спонукальні. Інші ж – неспеціалізовані: це конструкції, що можуть бути спонукальними або неспонукальними залежно від ситуації.

Імператив – це насамперед дієслівна категорія, проте можливі й недієслівні імперативи (форми іменників (вокатив), прикметників та імперативні вигуки).

Значення імперативного висловлення прозоре: мовець фактом свого висловлення намагається каузувати вчинення певної дії. З огляду на це імператив постає різновидом каузатива (перформативним каузативом), із чим пов'язана більшість особливостей його семантики. Неодмінною умовою успішності імперативного висловлення повинен бути, по-перше, контроль виконавця над дією і, по-друге, контроль мовця над виконавцем. А тому, даючи наказ, мовець повинен думати, що обидва ці

різновиду контролю були наявні в ситуації, тоді як бажання мовця не є необхідною умовою наказового висловлення.

Імператив – це мовна підсистема зі своєрідною парадигмою форм, лексико-стилістичними властивостями її елементів, що має специфічну функційну спрямованість. Про транспозицію імператива йдеться в тих випадках, коли форма наказового способу вжита поза мовною ситуацією прямого звернення. Подібна транспозиція імператива в невластивий йому контекст зумовлює певні зрушення в модальному плані.

Семантика імператива – це значення спонукання, яке полягає в тому, що мовець адресує свою волю співрозмовникові з метою спричинити дію.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ВИЯВИ ІМПЕРАТИВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

2.1. Контроль у системі імперативності

Необхідною умовою успішності будь-якого імперативного висловлення є контроль мовця над дією, мовець повинен бути переконаний, що такий контроль наявний (див. праці [234] та ін.). Досить складно запропонувати вичерпну характеристику контролю, оскільки інтуїтивно це поняття видається загальноприйнятим і зрозумілим: X (який не обов'язково є суб'єктом дії) контролює дію P, якщо в конкретній ситуації для реалізації дії достатньо бажання X-а.

В аналізі контролю зазвичай використовують «трансцендентний принцип причинності», сформульований у роботі З. Вендлера, згідно з яким для кожної події існує набір фактів, кожен із яких є необхідною умовою реалізації цієї події, а вся сукупність яких створює необхідні умови для її реалізації [29, с. 276].

Уважають, що дія P контрольована X-ом, якщо: а) воля X-а входить до умов, необхідних для реалізації цієї P, і б) всі інші необхідні умови, крім волі суб'єкта до її реалізації, виконані. P буде здійснено тоді і тільки тоді, коли X виявить волю для її вчинення.

Мовець може не знати, чи всі необхідні умови виконані, тому в цьому випадку імператив являє собою не каузацію, але лиш спробу каузації певної дії каузативів [114, с. 892], що призводить до наявності / відсутності фізичного контакту між каузатором і каузованим (як, наприклад, *покласти – предмет на стіл; покласти дитину спати*). Пермісивна каузація, у наших термінах, може бути й безпосередньою, і опосередкованою. *Покласти* в обох випадках являє собою безпосередню каузацію.

Незважаючи на те, що в дефініцію контролю входить поняття волі, проте «контрольованість» не передбачає «прагнення щось здійснити». Контроль означає, що P буде вчинена, якщо X цього захоче, і не відбудеться, якщо не захоче, але наявність бажання не передбачає відсутності контролю. В аналізі імператива необхідно враховувати, що контроль

утворений поєднанням двох «складників» [13]. По-перше, сама дія має бути контрольована його виконавцем [24, с. 99–110], причому контролюватися саме в цій ситуації; по-друге, мовець повинен мати певний вплив на виконавця. Перший «різновид» контролю називають пропозиційним, другий – комунікативним [13].

Необхідно зважати й на те, що контроль мовцем дії виявлюваний по-різному, і це важливо для семантики імператива та його різновидів. В імперативних реченнях із 3-ою ос. контроль слабший, ніж у наказах, адресованих безпосередньо співрозмовникові. Це і є причиною того, що форми саме 3-ої, а не 2-ої ос. імператива зазвичай функціюють в оптативному значенні. «Гру» на зниження ступеня контролю також використовують у ввічливих імперативах. За наявністю / відсутністю контролю розрізняють імператив і оптатив, і саме цей чинник уможливлює поєднання двох цих значень в одній формі.

2.2. Особа виконавця імперативних висловлень

Дискусійним на сьогодні є питання наявності або відсутності обмежень на те, хто може бути виконавцем імперативних речень. Ю. Д. Апресян [5], І. А. Мельчук [130] і А. Вежбицька [28] вважають, що до імперативних можна зараховувати тільки ті висловлення, адресант яких виражений формою 2-ої ос., а також імперативи спільної дії. Згідно з цим твердженням, імперативів у формі 3-ої ос. не може бути.

Навпаки, автори РГ 1980 [166], а також Л.О. Бірюлін, О. П. Володін і В. С. Храковський [204, с. 16; 16, с. 7–9] обстоюють протилежну думку, поширюючи категорію імператива на всі можливі особово-числові комбінації (див. [204, с.12–18] до історії питання і аргументації такого погляду). Правда, в окремих роботах це питання зазвичай залишають відкритим.

Безперечно, що аналізована проблема значною мірою термінологічна. Прихильники «вузького» розуміння імператива, на нашу думку, не заперечують того, що в значенні форм *йди* і *нехай він іде* є дещо спільне; з іншого боку, і ті, хто обґрунтовує «широкий» підхід, усвідомлюють, що різні особи (іноді й різні числа) того, що вони називають

імперативом, мають дещо відмінну семантику. Визначити імператив можна по-різному, питання скоріше в доцільності того чи того підходу. У зв'язку з цим постає запитання, чого більше в значенні, наприклад, таких форм, як *йди, йдіть, йдімо, нехай він іде, нехай вони йдуть* – спільного чи відмінного.

Перш за все, всі ці форми призначені для вияву однієї і тієї ж іллокутивної сили. З іншого боку, жодна інша форма в мові спеціально для вираження цієї іллокутивної сили не призначена. Нам все одно був би потрібний узагальнювальний термін для форм, у семантику яких входить значення спонукання до дії, якщо ми б поняттям імператива послуговувалися тільки в реченнях із 2-ою ос. Всі ці форми нам довелося б називати, наприклад, директивними.

Наявність єдиного терміна є виправданим і в аналізі формальних (морфологічних і синтаксичних) аспектів типології імператива. Виявлювані явища, необмежені тою чи тою особою, характерні для імператива.

Дефініцію, до якої входило б лиш спонукання, спрямоване на 2-гу ос., і не можливо сформулювати по-іншому, ніж додавши до неї експліцитне обмеження: адресатом спонукання може бути тільки співрозмовник. Такі визначення є просто звуженням більш загального формулювання. Це пояснює доцільність об'єднання таких значень одним терміном. У роботі вживаємо імператив, припускаючи в ньому наявність усіх можливих особово-числових комбінацій. Водночас визнаємо, що семантика цих комбінацій дещо різна.

Тут постає питання термінологічного характеру. У багатьох роботах, зокрема в тих, де визначено спільне значення різних осіб в імперативі, пропонують уживати різні терміни для цих осіб. Так, Дж. Седдок [235, с. 177] називає 1-шу і 3-тю ос. імператива гортативом, визнаючи в той же час гортатив різновидом імператива. Дж. Байбі [224, с. 179], навпаки, вважає імператив (тільки 2-гу ос.), і *гортатив* (1-шу і 3-тю ос.) різними категоріями. Ф. Палмер не пропонує остаточної відповіді, але наголошує, що саме категорію імператива також краще закріпити за 2-ою ос., а 1-шу і 3-тю дефінувати *юсивом* [234, с. 111]. У підручнику із загальної морфології [150, с. 319] використовують терміни імператив для 2-ої ос., гортатив – для 1-ої і юсив – для 3-ої. Ми вважаємо значен-

ня всіх осіб різновидами імператива і, відповідно, використовуємо цей термін для будь-якої особово-числової комбінації. Питання про те, як позначати окремі особи, – суто термінологічне.

2.3. Ядро категорії імперативності

Імперативна ситуація – це мовна ситуація, у якій мовець керує поведінкою адресата. Вона проектована на граматичні значення – мовець повинен вибрати певні форми для вираження категорійної ситуації. У мові наявна значна кількість різних засобів об'єктивації імперативної семантики, напр.: *Руки за голову! А ну всі швиденько прокинулися! А тепер всі дивляться на екран!*

Наведені висловлення передають імперативне значення, хоч не мають граматичних форм імператива. Імперативна семантика може бути реалізована за допомогою різних дієслівних та іменних форм, а також синтаксичних конструкцій. Різнорідні засоби репрезентації імператива утворюють функційно-семантичне поле, у якому виділяють центр і периферію. У зв'язку з цим постає питання виділення основних і допоміжних засобів експлкації імператива. Типове імперативне значення, якому притаманні ознаки каузативності, перформативності й контрольованості, виражене граматичним імперативом зі спеціалізованими дієслівними формами.

На периферії функційно-семантичного поля імперативності перебувають граматичні засоби, що не відповідають одному або декільком ознакам імперативності, а також формально різняться від центральних, або ядерних.

Однак формам імператива, крім семантики імперативності, притаманні обов'язкові граматичні категорії – особи, числа і дієслівного виду. Ці значення в імперативних формах суттєво різняться від подібних в інших дієслівних формах.

На відміну від дієслівних способів в імперативі інформація про особу і число є не узгоджувальною категорією, а змістовою. Загалом семантика особи ґрунтована на співвіднесенні учасників мовного акту і позначуваної ситуації, але особово-числові форми імператива не тотожні особово-числовим формам способів. Зміна особи і числа

спричиняє зміну екстралінгвальної ситуації. Імперативу не притаманна постійна семантична структура, у якій можуть змінюватися лиш показники особи і числа. Специфіка категорії особи в імперативі полягає в тому, що у всіх імперативних формах обов'язково наявні ролі мовця і адресата, які утворюють межі імперативної ситуації – прескриптора і виконавця прескрипції. Ці семантичні ролі характерні навіть для тих імперативних висловлень, які не оформлені за категорією особи (наприклад, іменні форми *Води!*). Граматично виражена особа в дієслівній імперативній формі позначає виконавця (або декількох виконавців) каузованої дії.

Питання, яким особам притаманний імператив, безпосередньо пов'язане з тим, хто може бути виконавцем каузованої дії: тільки адресат імперативного висловлення [152, с.88–101], адресат разом із мовцем (прескриптором) [150, с. 82–89] або імператив не обмежений щодо особи, і можливі різні особово-числові варіанти [16].

Очевидним та інтуїтивно зрозумілим є те, що центральною формою імперативa, що виражає прототипове значення, є форма 2-ої ос. Щодо неї, у дослідників практично немає розбіжностей, проте на невелике пояснення заслуговує, як саме відбувається розподіл ролей, маємо на увазі 2-гу ос. імперативa. 2-га ос. одн. у своєму прямому значенні позначає ситуацію, в якій адресат тотожний виконавцю:

Ага, роззява, але ти візьми мені щось, Мась, бо холодно … (Дзеркало тижня. – 21.07.2017); *Візьми ту обручку, яку найчастіше носиш* (Дзеркало тижня. – 07.07.2017).

2-гу ос. мн. зазвичай використовують:

а) для ввічливої форми, напр.: *А якщо не знаєте з чого починати, то візьміть на озброєння Чотири Золоті Принципи утворення громадського руху, які, кажуть, нащадкам заповів Нестор Іванович Махно* (Українська правда. – 22.01.2010); *Візьміть у приймальні номер телефону і дзвоніть* (Високий замок. – 04.10.2017);

б) якщо слухачів (виконавців) більше одного, напр.: *Хлопці та дівчата, візьміть підручники з фінансів та економіки підприємства, хоч трохи почитайте, а потім вже виносьте свої «геніальні» ідеї на сторінки сайту* (Високий замок. – 21.05.2012);

в) коли слухач (виконавець) один, напр.: *Пане, візьміть бланк і прочитайте в правому верхньому кутку, що це таке* (Високий замок. – 12.11.2017).

Коливання у виборі числа можливі, коли адресат, або одержувач прескрипції, один, а виконавців для здійснення спільної дії декілька:

Михайле, візьми (-ть) з Петром по млинцю; Андрію, зайдіть з Олегом до мене.

У випадку нереферентних уживань, коли референт незрозумілий із контексту або нерелевантний, теж використовують форму 2-ої ос. одн. чи мн.

Візьміть довідку, скільки було побудовано і відремонтовано доріг у минулому році і скільки в нинішньому (Високий замок. – 05.11.2010).

Імперативні форми зазвичай не вживають з особовими займенниками, проте в публіцистиці фіксуємо займенники в імперативних висловленнях як засіб посилення експресії. *Це викликає лише посмішку, скільки вже можна займатися дурницями, у мене як у звичайного робітника, окрім сміху та огиди, нічого іншого не викликає, абсурд, та зробіть* ***ви*** *вже хоч що-небудь!!!* (Українська правда. – 12.02.2009); *Так допоможіть же* ***ви*** *із ЗВТ!* (Українська правда. – 12.02.2009).

Крім того, особові займенники використовують із метою протиставлення, напр.: *У нас Криму нема, а* ***ви*** *їх впускаєте!* (24 канал. – 15.11.2017); *Я ваші гроші не рахую, а* ***ви*** *не рахуйте мої* (Українська правда. – 02.03.2018) [див. табл. 2.2].

Як було відзначено В. В. Виноградовим [30], постпозитивне вживання займенника пом'якшує категоричність імператива, а препозитивне – посилює. Якщо на займенник не припадає емфатичний наголос, посилення або послаблення категоричності залишається досить дискусійним і не до кінця з'ясованим. Більшу роль, ніж позиція займенника, відіграють прислівники і частки. Вони не стільки впливають на категоричність, скільки в реченні увиразнюють емоційну оцінку мовця.

Особовий займенник в імперативній формі трапляється і в розмовному мовленні, де мовець намагається збільшити емоційний вплив на адресата. У подібних випадках можуть використовувати повтор форм або підсилювальні частки. Згідно з нашими спостереженнями, особовий

займенник в імперативній формі маловживаний у поєднанні з прислівником, напр.: *Ти їдь спокійно з журналістами в АТО* (Українська правда. – 21.02.2017); *Та розберіться ви спокійно* (Високий замок. – 22.03.2015). Цей функційний різновид імперативних висловлень може бути охарактеризований як умовляння.

У праці В. В. Виноградова [30] наголошено, що видові відмінності в імперативі є засобом актуалізації експресивних відтінків. При цьому автор вказував, що недоконаний вид (НДВ) імператива висловлює більш пряме і категоричне волевиявлення, а доконаний вид (ДВ) – більш м'яко і менш довільно. Крім того, В. В. Виноградов [30] зазначав, що ДВ імператива спрямований на результат, а НДВ – на спонукання незалежно від результату, що впливає на експресію і ввічливість. Крім того, ДВ може висловлювати категоричний заклик до вчинення дії, а НДВ – більш ввічливий і м'який. ДВ у реченні посилює категоричність, а спонукальна дія представляється мовцем як конкретна і однократна, напр.: *Ляшко, заарештуй Шилову!* (Новинарня. – 09.11.2017). НДВ імперативних форм позначає зазвичай прохання або пораду, хоч може висловлювати і наказ, який буде менш категоричним, ніж наказ, виражений ДВ, напр.: *Дають гроші – беріть, а голосуйте, як хочете* (Дзеркало тижня. – 07.07.2017).

В українській мові імператив НДВ має актуально-тривале значення, коли мовець каузує продовження дії, напр.: *Працюй, працюй і я тобі обіцяю – коли ти станеш відомим музикантом, я приїду до тебе, і ми зіграємо разом на сцені* (Укрінформ. – 07.12. 2016).

Основним значенням ДВ імператива є конкретно-фактичне, коли мовець каузує дію, що має відбутися після моменту мовлення [201, с. 30–36], напр.: *Пан Ремізов, зазначимо, навіть не за себе клопотав, а грудьми захищав від журналістів кандидата в народні депутати Олександра Васильєва, який посоромився «врізати» і який інтелігентно перед цим сказав докучливим папараці: «Чуєш, забери цю камеру звідси!»* (Дзеркало тижня – 04.12.2016).

У роботі Р. Бенаккіо [12] запропоновано такий розподіл видових форм в імперативі: ДВ уживають у тих випадках, коли мовець фокусує іллокутивну силу на результаті каузованої дії, напр.: *Вийдіть і закрийте двері з того боку, бо не так зайшли* (Закарпаття. – 17.03.2018) – об'єкт дії

переходить з одного стану в інший)). НДВ імперативних форм уживають для вираження: а) багатократності, напр.: *Якщо хочеш бути успішним, кожен день працюй над собою* (Високий замок. – 12.02.2012); б) узуальності, напр.: *Коли ви готуєтеся до виступу на роботі або до іспиту в університеті, оточуйте себе запахами, які стимулюють процеси запам'ятовування* (Високий замок. – 21.04.2007)); в) актуалізації не на результаті, а процесі, напр.: *Надалі пий не саму воду, але додавай трохи вина* (День. – 28.10.2015). Автор зазначає, що форма ДВ є нейтральною і дистанційною, у той час як форма НДВ може бути стилістично маркованою [12].

У заперечних формах імператива, які ще називають прохібітивами, у мові вживають тільки НДВ; ДВ для заборони цілеспрямованої дії не зафіксовано: *Випив – за кермо не сідай!* (Дзеркало Коломиї – 10.06.2016); *Не купуй російське* (Дзеркало Коломиї – 14.04.2017).

ДВ функціює в превентивних висловленнях, що мають на меті попередження ненавмисної дії, напр.: *У наступній статті не забудь нагадати нам, що ми годували москалів і вони без нас пропадуть, це було «модньо» на початку 90-х років, ти не пам'ятаєш, мабуть, пішки під стіл ходив* (Українська правда. – 21.12.2011).

Також ДВ у запереченні функціює і в протиставних конструкціях, напр.: *Не мовчи, а оприлюдни на законодавчому рівні мій розрахунок* (Українська правда. – 24.06.2013).

У роботі В. М. Зенчука наголошено, що в заперечних імперативних конструкціях виявлювана не стільки видова відмінність дієслів, скільки модальна. Він уважає, що в таких конструкціях видове протиставлення дієслів стирається, і на перший план постає модальне протиставлення, отже, видові пари дієслів в імперативній формі виражають не характер перебігу дії у часі, а суб'єктивну оцінку мовця свого мовленнєвого акту. Мовець або оцінює свій мовленнєвий акт як застереження (і тоді використовує форму ДВ заперечного імператива), або – як заборону (і використовує НДВ заперечного імператива) [76].

2.4. Приядерні елементи категорії імперативності

Як зазначено в праці О. В. Бондарка [22], перехід від центру до периферії в семантичних полях здійснюваний поступово. У різних мовах

елементи одного порядку (наприклад, форми 1-ої ос. мн.) можуть належати різним ділянкам поля. Нище розглянемо форми, що входять до ядра категорії імперативності, і ті, що перебувають поза ядром, але безпосередньо прилягають до нього [див. табл. 2.3].

2.4.1. Синтетичні форми вираження імперативності

Різниця в особово-числових формах імперативa корелює з відмінностями в значенні спонукання. Як з формального, так і з семантичного погляду імператив дуже неоднорідний, оскільки актуалізує ситуації з різним набором учасників і ознак. Обмеження імперативної парадигми формами 2-ої ос. неправомірне, тому що особа агенса каузованої дії є змінною. Каузуватися може дія як 2-ої і 1-ої ос. (спільна дія), так і 3-ої ос. (юсив).

Із формами спільної дії зафіксовано моделі з дієсловами ДВ на зразок напишімо і НДВ пишімо, напр.: *«Ходімо», – звертається один депутат коаліції до іншого* (UNN. – 16.05.2017); *Прочитаймо ще раз уважно «Заповіт» і пошукаймо там бодай щось про «кінець світу»* (Літературна Україна. – 03.08.2017).

Найпродуктивніші форми імперативa 1-ої ос. мн. у дієслів односпрямованого руху. Загалом синтетичні форми дієслів 1-ої ос. одн. ДВ у сучасній українській мові є менш уживаними порівняно з іншими формами спонукання до спільної дії.

2.4.2. Аналітичні форми вираження імперативності

Дієслівні форми, що виражають спонукання до дії, агенсом яких є група осіб, у яку входить мовець, називають імперативом 1-ої ос. мн. або формою спонукання до спільної дії.

Щодо *гортатива*, то деякі лінгвісти вживають його як синонім для форми спільної дії, у той час як інші приписують цьому терміну дещо інше значення, а саме – спонукального способу, розрізняючи тим самим наказовий і спонукальний способи. Основи розмежування наказового (imperative) і спонукального (гортатив) способів були закладені Р. Якобсоном [220, с. 95–113], який виділив імператив, що означає «настанову» в особливо маркований спосіб, протиставлений

наказовому. У подібному значенні термін гортатив уживає О. В. Ісаченко, позначаючи ним «спонукальні форми» [80, с. 490–494], які він, проте, не виділяє в особливий стимулятивний спосіб. Якщо в лінгвістичній системі відсутнє граматичне протиставлення інклюзива / ексклюзива, то всі форми, які виражають спонукання групи осіб, до якої входить сам мовець (спонукання для «ми» – я / ми з тобою / вами), є інклюзивними, тобто мається на увазі, що адресат висловлення також входить до спонукальної групи. Така апріорна включеність адресата пов'язана з прототиповою імперативною ситуацією, у якій спонукуваною є 2-га ос., центральна для категорії імператива. Спонукання групи «ми» можна розглядати як розширення прототипового імператива за рахунок включення мовця в ряд суб'єктів-виконавців дії («мовець має інтенцію здійснити деяку дію спільно з адресатом»), але водночас значення «мовець спонукає адресата до вчинення дії» залишається. Ексклюзивне ж спонукання, яке передбачає активну дію 1-ої ос. (я / ми з 3-ою особою / особами) і пасивність 2-ої ос., репрезентовано лексичними засобами, зокрема розмовними частками *дай / давай* (*Давайте ми цю історію завершимо* (Дзеркало тижня. – 09.15.2016); *Давайте ми зруйнуємо будинок і скажемо, що це «реформа будинку* (UNIAN. – 05.09.2017). За відсутності ексклюзива як граматичної категорії немає підстав для позначення форм імператива 1-ої особи мн. як «інклюзивних».

Словосполучення «спільна дія» і «спонукання до спільної дії» були введені в термінологійний обіг В. В. Виноградовим [30, с. 482–483]. Надалі будемо використовувати саме цей термін як утрадиційнений, однозначний.

Окремі дослідники, як, наприклад, Н. В. Перцов [152, с. 88] і А. Барентсен [7, с. 1–33], уважають, що форми спонукання до спільної дії не мають граматичного значення імперативності і являють собою випадки транспозиції форм індикатива в семантику імператива. Випадки подібної транспозиції, безперечно, існують (*Завтра в школу прийдеш із батьками!*), але для форм 1-ої ос. мн. на зразок *відкриємо, відкриймо* на синхронному рівні логічніше припустити не переносне значення індикативних форм, а омонімію імперативних та індикативних форм,

оскільки, крім відмінності в синтаксичній структурі імперативних та індикативних речень (можливість для індикативних, у тому числі транспонованих, форм мати формальний підмет і неможливості вживання підмета для форм імперативa), можна також відзначити різні комунікативні функції індикативних та імперативних форм (дескрипція і прескрипція), відсутність в імперативних форм грамеми часу, обов'язкової для індикатива. Все перераховане вказує на те, що у випадку з формами спільної дії йдеться не про контекстуально зумовлені варіанти вживання форм індикатива, а про імператив.

Як зазначено в роботі В. С. Храковського [203], до словоформ, що входять до імперативної парадигми, повинні пред'являтися лиш дві формальні вимоги: а) форми повинні продукуватися тими лексемами, які за семантикою дозволяють творення словоформ із наказовим значенням, б) вони повинні бути впізнаваними в реченні як форми з наказовим значенням [203, с. 47]. Спонукання в 1-ій ос. мн. відповідають обом цим вимогам і, отже, є імперативами, незважаючи на омонімію з індикативом, від яких вони історично походять.

Аналітичні форми спонукання до спільної дії, у яких лексичне значення відокремлено від граматичного, мають кілька різновидів:

давай (-те) + інфінітив НДВ

У сучасній українській літературній мові вважають розмовними аналітичні форми наказового способу, утворенні поєднанням частки *давай / давайте* з дієсловом, проте вони активно функціюють у публіцистичному стилі: *До останнього часу путінський режим діяв за принципом: «Живи і давай жити іншим»* (Дзеркало тижня. – 11.09.2015); *А давай мінятися – не відстає Чорт* (Дзеркало тижня. – 15.05.2016); *Оскільки документ двосторонній, давайте знаходити узгоджені рішення* (Дзеркало тижня. – 10.04.2015); *Тож давайте робити науково обґрунтовані і виважені кроки* (Дзеркало тижня. – 17.04.2015).

У наведених прикладах імперативні форми утворені поєднанням частки *давай / давайте* та інфінітива, що позначає каузовану дію. Ця аналітична форма, уживана для позначення заклику або запрошення адресата до участі в спільній дії, функціює паралельно із синтетич-

ною формою імператива 1-ої ос. мн. У формах спільної дії кількість виконавців завжди більше одного, оскільки спільна дія має на увазі, що мовець (прескриптор) є одним із агенсів поряд із слухачем або слухачами. Серед форм спільної дії розрізняють однину (якщо виконавців двоє – мовець і слухач, *давай танцювати*) і множину (виконавців більше двох – мовець і кілька слухачів, *давайте співати*). Саме в аналітичних формах найчіткіше і формально виявлювана опозиція однини й множини.

Форми на зразок *Будемо грати!*, омонімічні формам складеного майб. часу, у дієслів НДВ менш уживані порівняно з формами з часткою через складність їхнього впізнання як імперативних. До того ж, не всі вчені визнають їх моделями імператива. Деякі лінгвісти, наприклад, Т. М. Молошна, зараховують аналітичні форми імператива 1-ої ос. мн. до вільних синтаксичних сполучень слів, що виражають модальне значення спонукання [133, с. 74]. Автор аргументує свій погляд тим, що в аналітичних формах із *давай / давайте* «категорійне значення імператива перетинається із відтінками власного лексичного значення дієслова *давати*. Наявність «додаткової семантики» не дозволяє, на думку Т. М. Молошної, трактувати дієслівні словосполучення з *давай / давайте* граматичними формами наказового способу. Якщо подібний погляд можливий для форм, у яких *дай / давай* висловлює спонукання 1-ої ос. одн. (*дай / давай відкрию*), то для форм спільної дії вона є, мабуть, занадто радикальною й не підтримувана більшістю вчених. Наголосимо, що значення «запит на дозвіл дії» в прикладах на зразок *Давайте посидимо разом* є корелятом таких екстралінгвальних чинників, як увічливість і соціальна ієрархія учасників діалогу, а не власним значенням частки *давай / давайте*, оскільки наведений приклад може бути потрактований і як прохання, і як наказ залежно від соціального статусу мовця [133, с. 74–75].

аналітична форма давай (-но) + V_{fin} (НДВ/ДВ)

«Давай-но, синку, добре грай у Дортмунді» – як не сказав, то подумав посол Райхель (Голос України. – 22.11.2017); *Думаю: «Давай-но підпишу – і хай буде, що буде»* (День. – 26.07.2016).

аналітична форма давай + 1-ша ос. мн. теп. – майб. часу дієслів ДВ

«Віддайте все вкрадене, включаючи і Курили, і Карелію, а потім всі будемо голосувати», «Тоді давайте проголосуємо усім світом на виборах президента Московії»..., – пишуть в інтернеті (Апостроф. – 17.03.2018).

аналітична форма давай + 1-ша ос. мн. теп.-майб. часу дієслів НДВ

«Давайте голосуємо. Там розберемося на марші», – звернувся Яценюк до коаліції (Українська правда. – 15.04.2008).

У близькій до функції частки давай у формі спільної дії може бути використана частка дай. Значення спонукання при цьому має відтінок надання можливості з боку того, кому адресована мова: *Дай порулити!* (День. – 15.02.2012); *Ти дай мені півгодини відпочити, а потім ми зможемо поговорити* (День. – 13.08.2007).

Трапляються і неповні аналітичні форми з *давай (-те) + іменник з випущеним дієсловом: Давай у неділю* (Київ. – 01.02. 2008 р.); *Давай Мельпомену* (Дзеркало тижня. – 08.02.2013).

Дієслово, що означає дію, у якій прескриптор запрошує адресата взяти участь, легко відновлюване в контексті. Це відрізняє наведені приклади від подібних з опущеним дієсловом, але які виражають спонукання другої особи (*Якщо вам подобається така політика, то давайте без нас* (Сьогодні. – 10.03.2018); *Давайте нам визначення жанрів і стилів у студію, щоб картину прояснити. Тільки давайте обійдемося без епітетів* (День. – 07.03.2018)). У прикладі – *давайте обійдемося без епітетів* – форма 1-ої ос. мн. використана для передачі спонукання 2-ої ос., тобто в непрямому значенні.

Уживання еліптичних імперативних конструкцій характерно для стандартних ситуацій, у яких каузована дія зазвичай заздалегідь відома виконавцю [204, с. 173].

Аналітичні форми, утворені за допомогою частки гайда

Аналітичні форми, утворені за допомогою частки гайда вживають для пом'якшення наказу, надання розмові відтінку невимушеності тощо, проте в сучасній українській літературній мові вони витіснені на периферію узусу й оцінювані носіями мови як просторічні, напр.: *гайда + теп. / майб. ДВ, гайда + інфінітив НДВ, гайда + будемо + інфінітив:*

Якщо матеріали знайдено, гайда до справи! (Хрещатик. – 06.01.2011); *Я мерщій схопився, і гайда до гастроному, аби щось купити на сніданок (голова боліла від викурених цигарок)* (Дзеркало тижня. – 16.06.2017); *Приготувати сніданок на багатті, бо немає води, світла й газу, — і гайда голосувати?* (Дзеркало тижня. – 31.05.2013); *То ж порада: може, ну її, ту Верховну Раду і гайда змагатися з Рабіновичем за статус головної телезірки!* (Depo.ua. – 31.05.2017).

Аналітичні форми, утворені за допомогою частки підемо

Відзначимо цікаву, на наш погляд, тенденцію, яку можна простежити в сучасних текстах. У деяких випадках спостерігаємо десемантизацію форми підемо і перетворення форми імператива від дієслова *піти* в частку, що використовувана разом із лексемами *давай / давайте* для утворення аналітичних форм спільної дії, напр.: *Євген Лисик відразу відчув негаразди: «Ходімо краще пограємо! Бо з цього нічого не вийде»* (Дзеркало тижня. – 09.06.2017); *Свєто, ходімо у ванній чаю поп'ємо? – боязко пропоную я* (Дзеркало тижня. – 31.05.2013).

У наведених прикладах прескриптор не пропонує адресатові переміститися в просторі, а використовує ходімо як частку для утворення аналітичного імператива від основного дієслова. На це вказує неможливість перетворити ходімо в цих контекстах у повноцінний предикат шляхом уведення сполучника і: *Ходімо і будемо грати* (на відміну від *Зараз підемо і будемо пити чай!*).

Можливим поясненням причини виникнення подібних форм є те, що дієслова *«ходити / піти»* в багатьох своїх значеннях мають сему фазовості зі значенням «почати», передаючи початкову фазу дії і початок і продовження дії як єдине ціле: піти і закричати. Позначаючи в індикативі початок дії, форми *підемо / ходімо* проникають у поле імператива завдяки тому, що імператив також позначає дію, спрямовану на результат, який повинен початися в майбутньому. Подібне поширення мовної одиниці в нових контекстах неминуче пов'язано з семантичною генералізацією і втратою найбільш конкретних елементів значення. У випадку з *підемо / ходімо* десемантизація спричинена усуненням уявлення про напрямок руху й акцентування на результаті.

Форма дієслова іти в мин. часі мн.

Зазвичай форму дієслова іти в мин. часі мн. використовують для передачі регулярного спонукання до спільної дії, напр.: *Пішли пішки – метро сьогодні не працює* (Українська правда. – 20.01.2014); *Ну ніколи цього ліфта не дочекаєшся! Пішли пішки!* (Українська правда. – 23.05.2005).

Цю форму можна вважати лексикалізованим засобом спонукання до спільної дії. Форма пішли, позначаючи каузацію руху в певному напряму, вживана з дієсловами теп.-майб. часу ДВ і позначає мету руху, напр.: *Як це вони не виходять, пішли подивимося! І вже кілька представників зайшло в будівлю* (Закарпаття. – 18.11.2010).

Загалом можна відзначити тенденцію до аналітизму в творенні форм спонукання до спільної дії, виявлювану як в більшій частотності форм із *давай / давайте*, порівняно з синтетичною формою, так і в процесі граматикалізації форм дієслова *піти*, що починають брати участь у творенні аналітичних конструкцій разом із *давай / давайте*.

Залучення форм дієслова *«піти»* до творення форм імперативa й формування альтернативного способу спонукання 1-ої ос. мн. може бути пояснено тим, що «для форм спільної особи загалом характерна багатоваріантність», і в мові творення форм спільної дії за допомогою частки від дієслів руху зі значенням *«приходити, приїжджати, йти»* стають продуктивними і поширеними.

Форми спільної дії (або форми спонукання 1-ої ос. мн.) розглядємо як приядерний елемент поля. Вони найближчі до ядра категорії і семантично відповідають ознакам імперативності. На відміну від усталеної, що вже не зазнає ніяких змін, приядерні форми досить активно розвиваються й змінюються.

На відміну від індикатива, де категорія особи узгоджена, в імперативі вона є важливою, і питання про граматичний і семантичний статус юсива – форму 3-ої ос. (*нехай чекають, нехай він увійде*) – залишається одним із найбільш дискусійних питань у дослідженні імперативa. Категорія особи в імперативі передає інформацію про виконавця або склад виконавців прескрипції. Прототиповим виконавцем є слухач, тобто центром імперативної парадигми є форми 2-ої ос. Із семантичного по-

гляду специфікою форм 3-ої ос. є розбіжність виконавця прескрипції (3-тя особа) і отримувача прескрипції (який завжди дорівнює слухачеві, тобто 2-ій ос.). Із граматичного погляду вони не однорідні з формами 2-ої ос., і, на відміну від форм 2-ої ос. та 1-ої ос. мн., форми 3-ої ос. (а також форми 1-ої ос. одн.) можуть мати підмет.

Детальний огляд поглядів на проблему 3-ої ос. імператива подано в праці В. С. Храковского і О. П. Володіна [204]. Наголосимо, що форми 3-ої ос. окремими дослідниками (див. [209]) включені в парадигму імператива або виключені з неї (див. [149]). В. В. Виноградов (див. [30]) уважає, що ці форми семантично можуть бути віднесені до імператива, але граматично – ні, оскільки не мають специфічного показника і є транспонованими формами дійсного способу.

У РГ 1980 [166] конструкції з *пусть* (український відповідник – *хай / нехай*) розглянуто в розділі, присвяченому наказовому способу, і охарактеризовано як такі, що мають відтінок побажання, повинності або припущення. Ряд сучасних лінгвістів [59], [135], [207] дотримується погляду, що форми 3-ої ос. включені до складу граматичного ядра імператива. В українській публіцистиці частки з *хай / нехай* маловживані в поєднанні з 1-ою ос. одн.

Основною ознакою імператива є мовленнєва каузація дій. Крім того, необхідними семантичними компонентами імператива є перформативність і контрольованість дії. Отже, необхідною характеристикою імперативного висловлення є відсутність дескриптивної функції і ассерції. Як і всі імперативні речення, конструкції з *хай, нехай* не можуть бути охарактеризовані за ознакою істинності / неістинності – це та властивість, що поєднує так званий «імператив 3-ої ос.» із власне імперативом. Юсив як різновид імператива передбачає, що дія осмислювана мовцем як контрольована, на відміну від оптатива, який формально подібний до імператива (форми з *хай, нехай*), але відрізняється від нього неконтрольованістю дії. Однак семантика юсива займає проміжну позицію між імперативом і оптативом, тому форми юсива можна утворювати від дієслів на позначення неконтрольованої дію, імперативи яких оказіональні (*квітни, пахни* – стилістично марковані й функціюють у поетичному мовленні, *нехай цвіте, хай пахне* – регулярні форми).

Моделі форми 3-ої ос.

Нехай + 3-тя ос. одн. теп. часу (контрольована дія, юсив)

Особисто я відповідаю за кожне своє слово, а якщо хтось про мене поза очі щось погане говорить, то це нехай залишається на його совісті (Високий замок. – 23.11.2009); *І нехай вас не зупиняє відвертість обкладинки і дещо дивний псевдонім авторки* (Львівська газета. – 25.11.2009); *Тож нехай НКРЕ відніме ці кошти з тарифу, нехай накладе штраф, але зрізати вручну тариф до рівня, що забезпечує лиш виплату зарплати, не можна* (Дзеркало тижня. – 13.02.2009).

Мовець своїм висловленням намагається каузувати дію. Референтом цих висловлень є каузована дія агенса, виражена експліцитно чи імпліцитно.

Отже, наведені приклади засвідчують, що дія, репрезентована формами 3-ої ос., є бажаною і контрольованою.

Нехай + 3-тя ос. одн. теп. часу (неконтрольована дія, оптатив)

Якщо хтось не може, попросіть сина, онука, кого завгодно – нехай допоможе (Главком. – 18.04.2017); *Репертуар музичного гурту «Тавро», солістом якого був і залишається пан Едуард, вирізнявся провокативністю текстів (чого варті самі назви пісень «Фашист», «Не здригнеться рука», «Дякую Донбас», проте нехай не лякає вас ця обставина, оскільки в умовах ігнорації з боку нібито української влади, це була і залишається чи не єдина нагода стати почутим широким загалом), актуальністю заторкнутих тем* (gazeta.ua. – 08.12.2004).

Референтом оптативних висловлень є певний бажаний стан суб'єкта або стан речей. У подібних випадках найчастіше у висловленні є поверхневий підмет, реалізований абстрактним іменником, що не володіє агентивністю. Мовець оцінює дію як бажану, але незалежну від його зусиль, і значення імперативності поступається місцем оптативності.

Для вираження бажаної, неконтрольованої дії є форма *оптатива* (так званий фактитивний оптатив, що виражає побажання) *хай, нехай + 3-тя ос. теп. часу*, яка є непродуктивною і використовують її або як мовленнєву формулу, або як художній прийом, напр.: *Хай береже тебе Господь!* (Високий замок. – 06.01.2007).

Нехай + 3-тя ос. одн. теп. часу (контрольована дія, пермісив)

За допомогою пермісива мовець висловлює *дозвіл* на вчинення дії 3-ою особою. Бажаність дії для 3-ої ос. мається на увазі, напр.: *Нехай робить, а я запевняю, що для цього немає жодних підстав* (Українська правда. – 30.06.2005); *Нехай тепер біржа платить їм матеріальну допомогу* (Дзеркало тижня. – 11.12 2009).

Загалом пермісив близький до юсива, відмінність полягає в тому, що каузовану дію мовцем репрезентує як бажану 3-ою особою (юсив може каузувати і небажану дію).

Нехай + 3-тя ос. одн. теп. часу (неконтрольована дія, нонкуратив)

За допомогою нонкуративного висловлення мовець висловлює байдужість або незацікавленість. Адресат повідомляє, що не має нічого проти Р. Нонкуратив різниться від пермісива тим, що мовець не може активно змінювати ситуацію.

Пермісив: *Тільки після того, як жінка стала обурюватися, їй відповіли, мовляв, ну гаразд, нехай приходить в понеділок, тому що тільки з понеділка у них буде фахівець, проте при цьому так і не пояснили, де точно знаходяться і як до них добратися* (Новинарня. – 21.10.2017).

Нонкуратив: *Гаразд, нехай приходить, – був його вердикт. – Може статися, гарматне ядро відірве йому голову, і це вирішить питання про його забезпечення* (http://moyaosvita.com.ua. – 20.08.2015).

Очевидно, що відмінність між пермісивом і нонкуративом виявлювана тільки в широкому контексті, одного ізольованого висловлення може не вистачити, щоб його класифікувати. На відміну від пермісива, нонкуратив не відповідає вимогам спонукання, яке включає три обов'язкові компоненти, оскільки дія вже відбувається, а мовець лиш висловлює своє ставлення.

Нехай + буде (уть) + предикатив (оптатив)

Гаразд, – погоджується водій, – нехай буде чотирнадцятий. І відчиняє двері (Українська правда. – 21.03.2017).

Зазвичай дослідники не приділяють окрему уваги подібним конструкціям. Їх виділено суто за формальною ознакою й значення подібних конструкцій найчастіше оптативне.

Спонукання 2-ої ос. у формі 3-ої

Тільки нехай нікому не каже, це не мій голос на плівках (Українська правда. – 20.02.2018).

У цьому прикладі вживання 3-ої ос. є формулою ввічливості, яка пов'язана з контрольованістю і залученістю до дії. Мовець дистанціюється від слухача, відмовляючись від прямої каузації його дій, підкреслюючи соціальну дистанцію.

Можлива й зворотна ситуація, коли форма 2-ої ос. імперативa використана зі значенням 3-ої ос., напр.: *Побий мене грім!* (Хрещатик. – 15.02.2008).

щоб + будь-яка форма

Щоб негайно приніс лате! (Хрещатик. – 12.11.2017)

Наведений приклад семантично відповідає вимогам імперативa 3-ої ос. – непряма каузація дій 3-ої ос. і контрольованість ситуації, хоч подібні форми майже не розглядають у складі імперативa через їхню формальну неоднорідність з моделями із часткою нехай. Основною їхньою відмінністю від моделей із часткою нехай є те, що конструкція *щоб + будь-яка форма* не має значення особи. Додатковою семантикою конструкції із *щоб* є «категоричність» і підвищена експресивність. Значення категоричності й вимогливості може бути посилено особовим займенником мені: *Щоб мені негайно подали машину! Щоб була мені тут через п'ять хвилин!* Уводячи надлишковий займенник, мовець підкреслює свій статус каузатора, свою залученість до дії і здатність її контролювати.

Загалом можна відзначити, що масив форм *нехай + 3-тя ос.* занадто різнорідний у семантичному плані, щоб його зараховувати до засобів об'єктивації імперативності. Форми з *хай / нехай* багатозначні й тільки в деяких контекстах позначають каузацію дії. На підставі цього можемо віднести їх до ближньої периферії категорії імперативності.

2.4.3. Самоспонукання в системі імперативності

Одним із найбільш дискусійних пунктів є зарахування до парадигми імперативa форм спонукання 1-ої ос. одн. Розбіжності зумовлені тим, що в науковій літературі по-різному формулюють прототипову імпера-

тивну ситуацію. Одні дослідники, визначаючи семантику імператива, виходять із того, що каузатор і виконавець каузованої дії повинні бути різними особами [26, с. 256]. Інші припускають можливість збігу цих двох ролей в одній особі [16; 7].

Суперечки з-поміж лінгвістів спричиняють не тільки окремі значення й статус тих чи тих формантів, приналежність форм 1-ої (а також 3-ої) ос. імперативної парадигми, але й проблема спільного та відмінного між категоріями імперативності й каузації. В імперативі й каузативі, на відміну від індикатива, виділяють два предикати і, отже, два суб'єкти – суб'єкт мовленнєвого акту, тобто мовець, і суб'єкт каузації. Якщо для каузатива їхній збіг необов'язковий (*Він годує білок шишками*, мовець – 1-ша ос., суб'єкт каузації – 3-тя ос., «я говорю: він каузує Р»), то для імператива збіг мовця і суб'єкта каузації обов'язковий (*нагодуй білок!*, «я кажу і тому каузую Р»). Проте об'єкт каузації (виконавець дії) в імперативних реченнях витлумачують по-різному, але важливими постають питання: а) чи варто зараховувати до імперативів тільки висловлення на зразок «каузує Р» (*І відрубайте йому там на вулиці голову!* Адресат висловлення збігається з об'єктом каузації і суб'єктом пропозиції); б) чи імперативи не обмежені щодо особи, тобто до імперативних речень зараховувати конструкції з непрямою каузацією «каузую (адресат каузує Р)»: *Якщо не щастить знайти сильного чоловіка, заведи собі собаку – нехай вона тебе захищає!* (Українська правда. – 02.04.2005) («каузую (ти каузуєш (собака захищає)»).

З іншого боку, категорія імперативності пов'язана не тільки з категорією каузації, але і з категорією перформативності, у цьому випадку йдеться про граматичну перформативність, де імперативна форма не описує ситуацію, а є засобом впливу на позамовну дійсність. Імперативне висловлення є подією, що має певні наслідки. Як і перформативна одиниця, імперативне речення не може бути оцінене за ознакою істинності / хибності, воно у своєму прямому значенні не може бути предикатом у підрядному реченні. Проте все це має відношення до імперативних форм, що виражають значення «каузую Р», тобто для форм 2-ої ос. (*Підривайте міст!*), у яких мовець безпосередньо каузує реалізацію дії адресатом, а наслідком імперативного висловлення є зміна ситуації в світі

(*міст зруйнований*). Висловлення з формами 1-ої ос. мн. (*Давай підірвемо всі мости, які тут є, і ми виберемося звідси!*) каузує вчинення дії адресатом разом із мовцем, знову ж ситуація не описувана, а передбачувана в актуальному сьогоденні, тобто присутня сема перформативності. У реченнях із непрямою каузацією, наприклад, у структурах із формами 3-ої ос. (*Нехай підривають міст і відходять!* – «каузую (адресат каузує Р)», зроби так, щоб вони підірвали міст), у другого каузатора сема перформативності відсутня [185, с. 156–157].

У висловленнях із так званим автоспонуканням (*Підірву я цей міст, товаришу лейтенант!*), відсутній не тільки перформатив, але і сама каузація, оскільки в подібних висловленнях немає значення реалізації. У ситуації каузації завжди виділяють два стани: антецедентний і термінальний, пов'язані між собою причинно-наслідковими відношеннями. Об'єкт каузації зазнає зміни стану через дії каузатора. У ситуації *Сапери підривають міст* термінальний стан – міст зруйнований – зумовлено діяльністю агенса (каузатор). В імперативному висловленні *Підривайте міст!* також виділено термінальний стан об'єкта мовної каузації (саперів) – «виконання завдання». Цей стан є наслідком мовної діяльності каузатора (прескриптор / каузатор каузує одержувача прескрипції / адресата, тому змінює його стан, наприклад, стан очікування змінюваний на стан виконання завдання, як наслідок отримання наказу). В імперативній ситуації збережена специфіка ситуації каузації – суб'єкт впливає на зміну стану об'єкта. Те ж саме стосується й спонукання 3-ої ос., із тією лиш різницею, що одержувач прескрипції не тотожний виконавцю прескрипції, йдеться про ситуацію проміжну, у якій одержувач прескрипції сам повинен стати прескриптором і каузувати безпосереднє виконання дії. У 1-ій ос. мн. специфіку становить те, що каузатор заявляє про намір діяти разом з об'єктом каузації, але основний принцип каузації – об'єкт каузації (група «ми») стає суб'єктом каузованого речення – зберігається. Якщо речення *Підірву я цей міст, товаришу лейтенант!* уважати варіантом імперативa, то виникає розбіжність між адресатом висловлення і одержувачем прескрипції (об'єктом каузації), що виявлювано в експліцитно вираженому адресаті (слухачеві), до якого звертається мовець, але який не є учасником

каузованої дії. Відзначимо, що подібний розподіл ролей не характерний для імперативної ситуації. Якщо вважатимемо форми 1-ої ос. одн. імперативними, то можна припустити, що йдеться про автокаузацію, коли референти каузатор і об'єкт каузації збігаються (*голитися, злитися* тощо). Проте в подібних висловленнях не виконана основна вимога каузації – зміна стану об'єкта каузації. Термінальний стан каузуваного в імперативному висловленні можна узагальнено охарактеризувати як такий, що «отримав прескрипцію». Відповідно до отриманої прескрипції він починає діяти й стає агенсом каузованої дії; це стосується і 3-ої ос., крім випадків, де дія, необхідна для 2-ої ос., експліцитно не виражена (*нехай підривають – накажи / передай / повідом / зроби так, щоб вони підривали*, (адресат каузує Р). У висловленнях із так званим автоспонуканням об'єкт каузації не зазнавав змін, таке речення не є причиною актуалізації дії. Автоспонукання не відповідає одному з основних критеріїв імперативності – наявності семи каузації [185, с. 159].

Прототипова каузація передбачає нетотожність каузатора і виконавця, у випадку ж збігу каузатора і виконавця, немає необхідності в мовному акті. У випадку ж збігу мовця і адресата (автокомунікації), коли мовець виступає суб'єктом-каузатором власних дій, зазвичай уживають імперативні форми 2-ої ос. одн., напр.: *І я сказав собі: – Іди, іди скоріше звідси* [52, с.160–161]. Подібні вживання 2-ої ос. для автоспонукання є, з одного боку, периферійними, з іншого – універсальними. Форми 1-ої ос. одн. (*піду*) і конструкція *піду + 1-ша ос. одн. теп.-майб.* (*Піду поїм*) не виражають каузації, не мають значення імперативності, оскільки передають намір мовця [4].

Отже, такі поняття, як спонукання, імперативність і директивність іноді накладені одне на одного, що зумовлює змішування граматики й прагматики. Спонукальна інтенція може бути виражена різними мовними засобами, зокрема непрямими мовними актами, зміст яких деталізовано в контексті. Водночас у семантиці імператива обов'язковим компонентом є сема каузації, а загальне значення імперативних висловлень не спонукальне (оскільки спонукання може бути і внутрішнім), а наказове (імператив являє собою мовленнєву дію, спрямовану на керування поведінкою адресата).

2.5. Периферійні вияви імперативності в українській публіцистиці

2.5.1. Морфологічні засоби вираження імперативності

2.5.1.1. Прислівник

У сучасній українській мові волевиявлення мовця, виражене за допомогою прислівника, фіксуємо в текстах із прямою мовою зазвичай у словах автора. Проте імперативна семантика може бути репрезентована прислівником і в певній мовленнєвій ситуації. На письмі така модальність позначувана знаком оклику, в усному мовленні – інтонацією. Напр.: *Вгору! Сюди! Тихо! Швидше! Обережніше!* В українській публіцистиці прислівники виражають значення імперативності зазвичай у структурах із прямою мовою: *– Ану, сюди! – Олександр тикнув пальцем на співрозмовника* (Високий замок. – 09.2015.); *– Люди, сюди! – крикнув хлопець* (Високий замок. – 23.10.2010); *Тихіше в залі! – ще раз намагається заспокоїти депутатів спікер Верховної Ради* (Високий замок. – 13.06.2017); *Мені тоді сказали: «Тихіше, Оплачко, не поспішайте в табір, устигнете* (Дзеркало тижня. – 27.02.2009); *Панове, швидше в студію, бо і так зриваю графік* (Високий замок. – 13.04.2016); *Перед поїздкою багато знайомих казали мені: «Ну ти там обережніше!»* (Дзеркало тижня. – 30.06.2017); *Ні кроку назад!* (Високий замок. – 29.11.2014). У наведених прикладах прислівники з просторовою семантикою, виконуючи функцію обставин, є показниками імплікативних дієслів руху: ідея переміщення (точніше – каузація руху) зрозуміла з контексту, але немає дієслів, що формалізують у семантичній структурі речення ідею переміщення, напр.: *Люди, вам сюди [йдіть сюди – К.Б.]* (Українська правда. – 20.02.2014).

Ідея каузації переміщення особи (або осіб) підтримана й посилена вказівкою на напрям руху або місце призначення руху (кінцевої точки переміщення), напр.: *Аж сюди, у дикі прерії американського континенту залетів* (Українська правда. – 27.09.2010).

2.5.1.2. Вигук

Імперативне значення може бути виражене й так званими спонукальними вигуками, або вигуками волевияву. Це своєрідна група «вигукових

імперативів», напр.: *Геть!; Гайда!; Цить!; Годі!; Марш!; Тсс!; Стоп!; Цабе!; Брись!; Вйо!* і под. та ін. (Геть звідси! тощо).

Вигуки зі значенням волевиявлення зазвичай реалізують різні команди й заклики, звернені до людей і тварин. Більшість із них є професійними й вживані в мовленні військових, мисливців, моряків, будівельників, дресирувальників: *фу, фас, анкор, апорт, майна, віра, полундра*.

В українській публіцистиці фіксуємо імперативи, виражені словами-вигуками, напр.: *Головне, коли до діла після виборів дійде, – команди виконуй: «Фас, сидіти, принеси капці»* (Дзеркало тижня. – 16.06.2017); – *Гайда, покажемо їм кузькіну мать* (Дзеркало тижня. – 16.06.2017); *Якщо матеріали знайдено, гайда до справи!* (Хрещатик. – 06.01.2011).

Зафіксовано приклади вживання вигуків, що є сигналом до привернення уваги, напр.: *Люди просто прийшли на дільниці й сказали: «Гей, президенте, заради власного самозбереження змінюй політику …»* (Дзеркало тижня. – 24.05.2013); *Якщо влада не зміниться сама — змінювати її прийде людина з рушницею, і ті, хто прийшов не будувати, а красти, почують: «Гей, хто тут тимчасові», – дуже скоро* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013).

У стилістично забарвленому діалогійному мовлення, побудованому у формі прямої мови, фіксуємо вигуки, за допомогою яких закликають до певної дії, напр.: *Кучму – геть!* (Високий замок. – 16.11.2009); *Ша, вже ніхто нікуди не йде* (Сьогодні. – 04.07.2017); *А згодом до кожної творчої особистості з цього покоління з боку влади вироблятиметься індивідуальний підхід: слабодухих обробляли кнутом і пряником, славолюбних, отже, й піддатливих, обвішували орденами і преміями, упертих і непокорених запроторювали в психушки (нелюдське покарання – майже на смерть), інших же посилали спостерігати, як «за Сибіром сонце сходить», гордих доводили до самогубства, неслухняних карали арештом їхніх книжок і забороною виступати в пресі, а на декого влада, раз-два тупнувши ногою, з притиском наказувала: «Цить!»* (Українська правда. – 19.01.2016).

Уживання вигуків у спонукальній функції в публіцистичних текстах не вирізняється продуктивністю, оскільки такі структури є стилістично маркованими, ознакою розмовного мовлення.

2.5.1.3. Форми дійсного способу в імперативному значенні

Основним значенням форм дійсного способу є вираження реальності дії з погляду мовця. Однак форми дійсного способу нерідко можуть уживати й в переносному значенні. Одним із таких виявів дійсного способу є вираження волевияву мовця. У цій функції використовують форми всіх трьох часів: теперішнього, майбутнього й минулого.

У нашому матеріалі трапляються приклади, у яких використано спонукання до дії, яке повинно бути виконане відразу після моменту мовлення або ж через певний час. До того ж часовий інтервал може бути експліцитно уточнено: *Заходь до врочистого залу, на найпочеснішому місці будеш сидіти. Це буде виставка автографів відомих письменників, артистів, співаків, — листівки і плакати, фотографії і прості листки з розчерками* (День. – 29.09.2017); *– Йдемо на майдан, там більше потребують нашої допомоги* (Українська правда. – 18.01.2014); *Юлія Володимирівна, запросите інвесторів в Україну і розкажете їм, що прем'єр-міністр може просто вирішити не повертати заставу?* (Українська правда. – 26.01.2010).

Форми майбутнього часу в значенні імперативa репрезентують впевненість у виконанні дії: *Ідіть, здасте документи і отримаєте паспорт* (Дзеркало тижня – 27.02.2009). Імперативність може бути реалізована й формами дієслів 3-ої ос. майб. часу: *Голова благодійного фонду «Діти України» оголосив: «150 вихованців дитячого будинку «Барвінок» поїдуть за кордон із допомогою благодійного фонду «Діти України», вони вже неодноразово відвідували Італію та Німеччину»* (Дзеркало тижня. 27.02.2009); *Ведучий ствердним тоном оголосив: – Після Берліна фотографії відправляться в Магдебург, де 11 травня відкриється фотовиставка, присвячена зниклим на Донбасі* (Цензор.net. – 27.05.2017).

Речення з дієсловами у формі теп. і майб. часу в імперативному значенні можуть бути синтаксичними синонімами, тому у висловленнях можлива їхня взаємозаміна, напр.: *Тому пораджу будь якій владі: бережіть та розширюйте свободу совісті, свободу думки, свободу слова, свободу пересування і свободу заробляти гроші; збирайте справедливі податки і розподіляйте їх поміж тими, хто не може вільно заробляти; обмежуйте дії лиш тих, хто посягає на згадані свободи* (Українська правда. – 21.10.

2010); *Моя вам порада: – Збираєте документи і готуєтеся до наступних виборів* (Високий замок. – 11.12.2017).

Актуалізаторами імперативного значення можуть бути запитанням, що містить прохання як супровідне вираження семантики спонукання. Такі структури характеризують як питально-спонукальні: *Ви входите до блоку БПП. Чи не могли б ви з цим проханням звернутися до президента? Ваше слово було б гідною підтримкою нашої справи* (112.uf. – 30.11.2017)

Займенниковий підмет функціює як факультативний елемент спонукальних речень, напр.: *Підписавши перепустку, крижаним тоном сказав: – Можеш йти, поки нікого немає* (День. – 14.07.2016), тоді як у вживанні аналізованих форм у розповідних реченнях займенниковий підмет стає обов'язковим елементом: *Під час місцевих виборів я побував у багатьох регіонах, і частенько мені казали: «Як тільки вибори – ви до нас їдете, а коли виборів не було – то ви нас не сильно й жалували»* (Україна молода. – 25.01.2011). Дослідники відзначають, що формальною ознакою імперативного вживання форм мин. часу дійсного способу є відсутність займенникових підметів і спонукальної інтонації: пор. *Пішли; Поїхали; Рушили; Взяли* тощо, напр.: *Відмовляйтеся від четвертого циклу хіміотерапії і поїхали в Одесу на обстеження* (Дзеркало тижня. – 27.02.2009).

Маловживаними є форми мин. часу однини, використовувані в значенні імператива, напр.: *Офіцер глянув на мене, сховав пістолета і, штовхнувши двері, сухо промовив: Пішов геть* (Українська правда. – 23.12.2013). У поєднанні з компонентом *геть!* форма мин. часу *пішов* створює структуру фразеологічного типу, якій притаманна певна семантична цілісність.

2.5.1.3.1. Умовний спосіб як виразник семантики імперативності

У лінгвістичній літературі відзначають факти функціювання форм умовного способу для реалізації імперативної семантики. Цьому сприяє можливість вираження умовним способом значення бажаності, оскільки значення бажання й спонукання дуже близькі: спонукання являє собою актуалізацію бажання, напр.: *Ти б краще сказав [= ска-*

жи – К. Б.], який вихід є з цієї ситуації (Високий замок. –12.03.2012); *Ти б краще сказав [=скажи – К.Б.], коли віддаси державі Межигір'я!* (Українська правда. – 12.06.2017); *Я попросив би Вас дотримуватися [= прошу дотримайся – К.Б.] регламенту, – сказав спікер, але депутат не реагував і продовжував читати своє звернення* (Українська правда. – 25.04.2012); *Я просив би звертатися [= прошу звернися - К.Б.]до мене на Ви* (Гордон. – 01.12.2017).

Оскільки умовний спосіб може мати значення бажаності, то на спонукання нашаровується додаткова семантика прохання або пропозиції:

– Повторили б своє запитання!

– Я не можу ... – сухо відповіла ведуча (Гордон. – 02.11.2017).

Форми умовного способу функціюють не тільки в значенні спонукання, але й заборони. У таких випадках зазвичай функціюють дієслова НДВ, напр.: *«Ви б мовчали про ці досягнення», – перебив його Поярков* (Гордон. – 09.01.2018).

Зафіксовано випадки, коли в імперативній функції вжито синонімічні конструкція ***«інфінітив + б»***: *Окрім того, на вибори треба б залучити якомога більше виборців, і не лякати їх старими прізвищами* (Газета по-українськи – 05.02.2013); *Провести б якісні зміни в країні, і приїхати жити у Вінницю – ось моя мрія* (Моя Вінниця. – 21.10.2014); *Посидіти б де-небудь, поговорити, але часу обмаль* (Моя Вінниця. – 21.10.2014).

Подібні випадки підтверджують тісний взаємозв'язок імперативної і оптативної модальності в конкретній мовній ситуації.

Речення, присудок яких виражений формою умовного способу, реалізовано звернення мовця до співрозмовника, набувають значення поради, прохання, напр.: *Я б порадив вам як депутату звернутися до суду із позовом, але не на повернення депозиту, а про визнання банку банкрутом через невиконання ним зобов'язань* (Дзеркало тижня. – 27.02.2009); *Я хотів би попросити вас, щоб через півроку ви ставили це запитання не мені, а конкретним підприємствам: а чим же вам допомогло МЗС?* (Українська правда. – 15.12.2009). У цьому реченні репрезентовано значення ввічливого й навіть боязкого прохання.

Отже, значення поради, пропозиції підтримуване контекстом та лексемами просити, порадити, радити тощо.

2.5.1.4. Імперативні функції інфінітива

Уживання інфінітива в імперативній функції досить поширене явище в сучасній українській мові. Проте в публіцистичних текстах трапляються цікаві й специфічні вияви контекстуального вияву інфінітива для реалізації семантики спонукання. Особливого значення при цьому набуває супровідна лексична підтримка імперативної семантики інфінітива. Наприклад, у реченні *«Голосувати», – різко махнув рукою Чечетов* (Українська правда. – 03.07.2012) поєднання «різко махнув» є «мовленнєвим жест», що означає обов'язково голосувати всім однопартійцям.

Найчастіше інфінітивом виражені команди, пов'язані з дією, що відбувається або неодмінно (з ініціативи мовця) має бути здійснена відразу після моменту мовлення: *На загальних зборах ухвалили: «Достроково розпустити Верховну Раду й провести позачергові парламентські та чергові місцеві вибори»* (Віче. – №19. – жовтень 2010); *Арсеній Яценюк ефектно запропонував: «Розпустити Конституційний суд»* (Дзеркало тижня. – 16.06.2017).

Значення категоричного наказу, заборони, вираженого інфінітивом, може бути ускладнене семантикою повинності, необхідності: Події в Мукачеві змусили президента Порошенка скликати Військовий кабінет при РНБО, де було прийнято постанову: *«Роззброїти [необхідно роззброїти] незаконні формування»* (Газета по-українська – 26.07.2013); *В. Г. Кремінь наголосив: «Найголовніше завдання забезпечення освіти педагогічними і науково-педагогічними працівниками – підняти їх соціальний статус, заробітну плату до рівня, не нижче середнього по країні. Фахова підготовка освітян має бути істотно вдосконалена і синхронізована з модернізацією освіти»* (Українська правда. – 23.08.2016).

Виконавець дії в інфінітивних [зі значенням імперативності] реченнях може бути факультативно позначений іменником або займенником у давальному відмінку за необхідності конкретизації адресата: *Посол України в США Валерій Чалий звернувся до всіх губернаторів у Сполучених Штатах із таким проханням: «Губернаторам визнати Голодомор 1932–1933 років в Україні геноцидом проти українського народу* (Європейська правда. – 02.12.2017).

Отже, інфінітивним конструкціям з імперативним значенням притаманна експресивність, зумовленою певною мовною ситуацією, напр.: *Ми, розуміючи, до чого може призвести відмова тій чи іншій організації, приймаємо на сесії соломонове рішення: заборонити всім проводити в палаці будь-які заходи, окрім планових спортивних та святкових* (Україна молода. – 17.04.2008). Значення імперативності в наведених прикладах ускладнене відтінками заборони або повинності.

Семантику спонукання, реалізовану інфінітивом, актуалізує особлива спонукальна інтонація та контекст, які увиразнюють модальні відтінки спонукання. Особливої експресії інфінітив набуває в питальних реченнях. На відміну від наказового способу, форма інфінітива в імперативній функції – експресивніша й виразніша.

2.5.2. Синтаксичні засоби вираження волевияву мовця

2.5.2.1. Прості речення як засоби вияву імперативності

У реалізації семантики імперативa можуть брати участь і синтаксичні засоби. У цьому випадку важливу роль відіграє ситуація мовлення (контекст) та інтонація. Значення імперативності, виражене питальними реченнями, фіксуємо в діалогійному мовленні. На питальне значення таких висловлень часто нашаровується спонукальне, що пов'язано із самою природою питання й спонукання, оскільки їх поєднує орієнтація на активну реакцію співрозмовника. Це може бути словесна відповідь або ж фізична дія.

Використання питальної форми пом'якшує спонукання, трансформує його в некатегоричне висловлення. У формі питання можуть бути реалізовані тільки такі різновиди спонукання, що передбачають добровільність виконання, тобто поради, прохання, запрошення, пропозиції тощо. У публіцистичних текстах (найчастіше в діалогійному мовленні) такі значення увиразнені спеціальною лексикою, зокрема за допомогою слів на зразок *хотіти, запропонувати, сказати* тощо: *Журналісти захотіли зафіксувати для історії рукостискання, Меркель звернулася до Трампа англійською: «Чи не хочете Ви потиснути руку?* (Укрінформ. – 18.03.2017); *Так що ж ти не показуєш те, над чим потрібно попрацюва-*

ти в Донецьку, а тільки в інших містах? (Високий замок. – 12.08.2010); *Хочете укласти прямий договір з Київводоканалом?* (Високий замок. – 10.05.2017).

Спонукання, виражене питальним реченням, зараховуємо до опосередкованих, оскільки імперативне значення тут реалізоване не прямо, а через запитання можливості / неможливості чи доцільності / недоцільності дії. Використання питальної форми при цьому ніби надає додаткових семантичних і комунікативних відтінків.

Більшість питальних речень зі значенням спонукання до дії за характером взаємодії із співрозмовником близькі до власне-спонукальних: *Чому б не взяти інтерв'ю в керівника військкомату однієї з найбільших областей?* (Новинарня. – 01.12.2017); *Навіщо депутатам Київради «Рішучий комітет»?* (Гордон. – 03.10.2016). В останньому реченні виражено значення пом'якшеної заборони, воно посилене лексемою навіщо.

Виділено питальні речення зі значенням спонукання, що включають до свого складу дієслово у формі спільної дії. Такі висловлення актуалізують суб'єктивно-модальні значення бажаності, ймовірності й виражають значення пропозиції, прохання, тобто супровідного пом'якшеного спонукання. У цих реченнях використовують слова на кшталт «може / може бути» тощо, які підсилюють спрямованість спонукання до адресата з метою отримати його позитивну реакцію на пропозицію і прохання, напр.: *Тоді наш виховник Роман Копач сказав: «Слухай, може ми трохи більше напружимося і зробимо якийсь більший проект – на гетьманського скоба?»* (Апостроф. – 14.04.2017); *Може приймемо рішення про відміну чи перенесення конкурсу?* (Високий замок. – 12.11.2009); *Ну ладно, давайте попробуємо?* (UNN. – 14.05.2017); *Може спробуємо разом вибиратися з кризи за допомогою колективного прагматизму?* (Українська правда. – 11.12.2004)

Трапляються приклади питальних речень зі значенням імперативності, у складі яких наявні форми дієслів 2-ої ос. одн. або мн. У таких випадках вміщена вказівка на оцінку поведінки адресата, яка може бути умотивована наступною частиною прямої мови, вжитою після питального речення: *Може підвищимо температуру батарей? – звернулися громадяни до мера. – Батареї холодні, стіни почорніли* (UNN. – 02.12.2017).

Питальним реченням з імперативним значенням, у складі яких функціюють питальні слова на зразок ***чому + частка б***, притаманне значення докору щодо адресата співрозмовника, якому, на думку мовця, слід було б вчинити так, як він уважає (= запитує, спонукаючи вчинити так) і пропонує, напр.: *Якщо на сьогодні існує тверда політична воля глави держави, то чому б офіційно не повідомити російську сторону прямо зараз про необхідність виведення ЧФ РФ з української території до вказаної дати?* (Дзеркало тижня. – 27.02.2009); *То чому б не знайти грошей на нормальну систему управління, за якої ці витрати скоротяться?* (Дзеркало тижня. – 27.02.2009); *Якщо справді виявлені «липові» інваліди, сироти, чорнобильці, то чому б не оприлюднити список таких студентів хоча б по кількох провідних ВНЗ країни, де був особливий наплив пільговиків?* (Високий замок. – 12.11.2009).

На синтаксичному рівні в сучасній українській мові є спеціальні засоби оформлення спонукальних висловлень, особливо яскраво це виявлювано в конструкціях із ядерними імперативними формами 2-ої ос. од. і мн. Уживання займенників *ти, ви* в позиції підмета в імперативному реченні породжує нові відтінки значення. Традиційне уявлення про підмет як один з головних членів речення, включаючи ситуацію анафоричного еліпсиса, притаманне тільки імперативним речення із формами 3-ої ос. [204, с. 161]. В інших випадках підмет є факультативним складником, експлікація якого пов'язана з деякою зміною значення спонукального висловлення. Займенниковий підмет має певне комунікативно-прагматичне вираження у висловленнях, у яких адресант актуалізує адресата. Зокрема увага сфокусована на адресаті у випадках, коли 1) з безлічі можливих виконавців вибрано одного, напр.: *Та створи ти Українську компартію* (Українська правда. – 23.09.2010); *Погрожуй ти йому* (Україна молода. – 25.11.2011); 2) займенниковий підмет надає відтінку протиставлення двом діям, тобто коли наказувана виконавцеві дія протиставлена дії того ж самого або іншого виконавця: *Я віддаю вам квартиру, а ви мені повертаєте всі гроші, які я вже виплатив разом із відсотками* (Україна молода. – 02.12.2010); *Я наведу факти, а ви вирішуйте самі* (Віче. – № 9. – травень 2012).

Займенники *ти, ви* зазвичай пом'якшують наказ у постпозиції: *Привези ти їх до мене* (Цензор.net. – 27.05.2017); *Напиши ти заяву про ви-*

хід із фракції, а ми гарантуємо, що з'їзд партії не забере мандат (Depo.ua. – 08.06.2017).

Постпозитивний займенниковий підмет надає реченню відтінку фамільярності або реалізує спробу адресанта зблизитися в процесі спілкування з виконавцем, встановити більш довірливі стосунки. У препозиції займенниковий підмет має ознаки звертання: *Ти краще скажи, що на рибалку ходиш постійно* (Українська правда. – 11.02.2011); *А Ви краще напишіть про те, що ми зробили для наших пенсіонерів свято, і не треба в своїй статті все перекручувати і описувати в чорному світлі!* (Українська правда. – 13.01.2010).

Препозитивний займенниковий підмет репрезентує додаткове емоційне навантаження, про яке свідчить контекст або логічний наголос, напр.: *Він говорив українською, Куриленко – англійською* (Українська правда. – 23.02.2014); *Інколи до мене приходять діти й кажуть: «Мене прислала вчителька, давайте мені роботу, я буду писати й захищатися* (Дзеркало тижня. – 27.02.2009). В. С. Храковський і О. П. Володін звертають увагу на те, що в мові вживання займенникових підметів певною мірою корелює з наявністю / відсутністю різних придієслівних часток. Зокрема, нормативне вживання займенникового підмета з препозитивною часткою *«да»* [201, с. 156] (український відповідник – частка *та*), напр.: *Володимирові стало її шкода. – Та не переймайся ти, – сказав він* (Високий замок. – 22.04.2009).

Для широкого спектру комунікативних ситуацій характерне використання неповних імперативних речень, оскільки для безпосереднього спілкування ідентифікація виконавця спонукання є надлишковою. Вказівка на об'єкт спрямованої дії та умови її здійснення є не важливими, тому що вони однозначно експліковані контекстом чи ситуацією спілкування.

Як зазначає Н. С. Валгіна, функціювання неповних речень як повноцінних одиниць спілкування – це наслідок дії загальних закономірностей у будові речень і складних синтаксичних цілих <...> [26]. Неповне речення як синтаксична одиниця з пропущеним членом свого часу визначав Г. Шашкевич, назвавши його *«скороченимъ»* [208, с. 167]. О.О. Партицький для неповних речень пропонує термін *«догадни»* [151, с. 173].

С. Й. Смаль-Стоцький неповними вважав тільки ті речення, неповнота яких зумовлена контекстом чи ситуацією [180, с. 132]. З початку XX ст. у мовознавчих працях трапляються й інші терміноваріанти: «пропускове» [107, с. 76]; «еліптичне» [107, с. 76]; [168, с. 297], «примовчане» [209, с. 297].

У працях І. І. Огієнка речення з відсутнім одним із головних членів покваліфіковано як *«ненормальні», «одночленні»,* а речення, що має підмет і присудок, названо повним [144, с. 147]. Дослідник пов'язує утворення неповних речень із пропуском головних частин речення, зокрема підмета, присудка, зв'язки.

Неповні речення О. М. Пєшковський витлумачує як такі, у яких наявні словесно невиражені члени, необхідність яких у структурі речення визначувана формальним його складом [154, с. 447].

Інший підхід до кваліфікації неповних речень пропонує О. О. Шахматов. Він розмежовує неповні та односкладні речення. У неповних структурах формальна повнота відновлювана з урахуванням тільки лінійних або синтагматичних відношень між компонентами, тобто речення неповні за формою і змістом [209, с. 400].

Л. А. Булаховський [112] закінчені за змістом речення, що за відсутності одного з членів структурної схеми не потребують контекстуально-ситуативного доповнення, називає еліпсами. І. Г. Чередниченко неповним називає таке речення, у якому окремі його члени граматично вказують на опущення того члена речення, від якого вони синтаксично залежать [206, с. 16].

Іноді неповні речення і парцельовані конструкції розглядають як єдину систему. А. П. Загнітко, неповні речення поділяє на власне-неповні та еліптичні. Група власне-неповних речень вміщує, у свою чергу, контекстуальні, ситуативні, парцельовані й обірвані [75, с. 177]. Неповні речення можуть функціювати в мовленні автономно, виконувати функцію мовної економії у висловленні, усуваючи тавтологію, сприяючи лаконізму оповіді, точності тощо.

Здебільшого з-поміж неповних речень виділяють контекстуально-неповні, у яких пропущений член або члени повідомлювані в тексті іншим реченням, найчастіше попереднім, та ситуативно-неповні, у яких голов-

ний чи другорядний член пропускається тому, що в ситуації мовлення він мається на увазі, тому немає потреби його називати [136, с. 206].

Під еліптичними розуміємо такі неповні речення, у яких відсутність дієслова-присудка не впливає на розуміння змісту речення, тому немає потреби в контексті чи ситуації. Вони часто вживані в усному мовленні, зокрема діалогах, а також трапляються в публіцистичних текстах: *В Україні – 13 мільйонів «пільговиків»* (Експрес. – 14.10.2009); *Зі Львова – у Харків, з Донецька – у Львів…* (Високий замок. – 30.01.2010); *Від кожного – за здібностями, кожному – за працю* (Голос України. – 27.09.2008); *Біля двору – криниця* (Голос України. – 26.07.2008).

– Ви приголомшливо нецікава людина!

– Я попросив би. Такими словами не кидаються [Zaxid.net. – 02.04.2008]. Із ситуації легко відновити незгоду мовця із співрозмовником. Тому, незважаючи на перформативне висловлення, що експліковане настановою прохання (я попросив би), речення за відповідного інтонування в подібному контексті сприймають як заборону або категоричну незгоду із співрозмовником.

Особливо яскраво відображають імперативну ситуацію еліптичні речення, структурна неповнота яких не визначувана ні контекстом, ні ситуацією мовлення: *Людям з особливими потребами – якісні медичні послуги* (Високий замок. – 03.02.2017).

Неповні речення можуть входити до різних структур, передбачаючи:

- нейтральне спонукання до дії, напр.: *Потім він підійшов до мене. – Документи, звичайно. І чого-небудь легенького* [Українська правда. – 20.02.2008].
- прохання, напр.: *Я вас дуже прошу – обережніше* (Українська правда. – 18.12.2009).
- пропозицію.

В українській мові така ситуація регулярно маркована формою знахідного відмінка з прийменником за, напр.: *За народ! – так він закінчив свою промову* (Голос Україна. – 20.09.2017).

- вимогу.

Через лаконізм і категоричність, що можу бути посилені супровідними мовними засобами, наприклад, повтором, відповідною інтонаці-

єю, неповні речення найчастіше репрезентують саме цю мовленнєву ситуацію, напр.:

«– Вибори, вибори, кандидат лише один». У Полтаві нового футбольного голову обирали (Полтавщина. Спорт. – 25.12.2017); *Направляли на пасажирів дула автоматів і кричали: «Речі на огляд, документи, мета поїздки»!* (Високий замок. – 24.03.2014).

Отже, еліптичним імперативним конструкціям притаманний дефіцит часу, лаконізм імперативного висловлення виправданий своєчасним і успішним виконанням дії. Ознака самостійно й нерозчленовано позначати імперативну ситуацію загалом притаманна реченням, у яких семантичний складник актуалізований за допомогою незалежного імені.

Односкладні номінативні речення у функції імперативa

У функції головного члена номінативних односкладних речень функціює іменник у називному відмінку як непоширений, напр.: *Вибори!* (Українська правда. – 21.11.2004), так і поширений, напр.: *Тільки дострокові вибори! Тільки повне оновлення політичного класу України!», – сказав він [Саакашвілі] у своїй промові* (Апостроф. – 24.02.2016).

В окремих випадках головний член може бути репрезентований Р.в. іменника, напр.: *Води! – попросив депутат* (Хращатик. – 12.11.2009).

Комунікативно-функційний підхід до аналізу дозволяє виявити регулярно відтворювані спонукальні ситуації в мові, у реалізації яких виділяють різні семантичні складники імперативної ситуації:

дія, яка має бути виконана:

Увага! З 1 січня 2018 року, вже з 00.01, кожен громадянин РФ, котрий захоче перетнути державний кордон України, залишатиме у нас відбитки своїх пальчиків та весь комплект біометричних даних (Високий замок. – 24.12.2017).

Проте номінація часто здійснювана за допомогою форми називного відмінка.

Назва об'єкта, на який має бути скерована (орієнтована) дія.

Зазвичай це іменники, що позначають конкретні предмети. Такі речення в основному репрезентовані акузативом:

– Ваші документи. Ви арештовані! (Високий замок. – 28.10.2017).

Назва може бути позначена за допомогою кількісно-іменного поєднання, причому додатковим засобом реалізації цієї ситуації є порядок слів, що позначає приблизність, напр.: *Скільки триватиме слідство в справі колишнього начальника відділу першого територіального управління з обслуговування Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей департаменту протидії наркозлочинності Національної поліції України: – Ще кілька тижнів* (Газета по-українськи. – 10.09.2013).

Односкладні спонукальні речення, репрезентовані абстрактним іменником, зазвичай виражають вимогу дотримання названої умови, щоб досягти необхідного стану з метою отримання позитивного результату, напр.: *Увага: фальшиві рейтинги!* (Львівська газета. – 22.11.2009).

Команда / наказ, які виражені зазвичай неповними стійкими сполуками, що передають динамізм і авторитарність аналізованих конструкцій, напр.: *Струнко!* (Дзеркало тижня. – 27.02.2009); *Усі бігом – на вибори!* (Газета по-українськи. – 27.12.2013).

Заборона

Нечленові структури як виразники імператива можуть реалізувати обставини вчинення неназваної дії, напр.: *Вперед, Україно!* (Українська правда. – 18.10.2010); *І швидше* (Цензор.нет. – 23.07.2017).

Обставини місця регулярно актуалізовані за допомогою іменних конструкцій, напр.: *Терміново на місце події* (Українська правда. – 22.12.2006).

В оформленні прохібітивної ситуації незалежно вжита словоформа іменника називає дію, небажану для адресанта. Тому заборона зазвичай виражена за допомогою іменних односкладних спонукальних речень із запереченням. Наприклад, заперечні генітивні конструкції, напр.: *Ніяких перевиборів!* (Українська правда. – 18.12.2017).

Разом із заперечними частками, займенниками як засіб заперечення активно вживаний прийменник без, що заперечує дію або стан, зазвичай названі віддієслівним іменником, напр.: *Без зволікань!* (Дзеркало тижня. – 09.06.2017); *Без розбору* (Дзеркало тижня. – 09.06.2017).

Заборона може бути виражена й без формального показника заперечення, наприклад, за допомогою інтонації. Однак адекватне розумін-

ня можливе тільки при безпосередньому спостереженні імперативної ситуації, напр: Гроші! (Українська правда. – 25. 01.2010); Біометричний паспорт! (Сьогодні. – 04.01.2018)

Застереження

Іменні односкладні речення, що позначають застереження, активізують увагу виконавця на предметі, інформують про появу або вияв цієї особи чи предмета. Повідомлення такої інформації має комунікативно-цільову настанову спонукати виконавця реагувати активно, вчинити будь-яку дію або змінити лінію поведінки.

Зазвичай висловленням зі значенням застереження притаманна спонукально-тривожна семантика. Мета адресанта – запобігти небезпеці або можливій шкоді. Так, у предметно-ситуативній номінації, що позначає превентивну ситуацію, реалізовано назву об'єкта, який може бути підданий небезпеці або може стати причиною небезпеки, тому адресант концентрує увагу адресата, напр.: *Гради! Бойовики ОРДЛО відкрили вогонь у напрямку дорожніх коридорів через лінію розмежування та обстріляли контрольний пост Майорськ* (Укрінформ. – 05.02.2017). З метою привернути увагу адресата до дії, адресант акцентує увагу на процесі, явищі, що можуть завдати шкоди, напр.: *Пожежа!* (Хрещатик. – 01.04.2017); *Вогонь!* (Дзеркало тижня. – 09.06.2017).

Відзначимо, що об'єктивно наявні чинники, які сприяють мовному спілкуванню, найповніше реалізовані в діалозі. Це аспекти психологічного характеру, непідготовленість висловлень комунікантів, невимушеність їхнього спілкування, безпосередній контакт мовців, часові, просторові, особистісні характеристики комунікантів, візуально-чуттєва інформація, яку вони можуть отримувати на тлі мови, – все те, що впливає на характер мовленнєвої взаємодії.

У діалозі, побудованому на основі реплік, що спирається на комунікативну взаємоспрямованість мовлення, функціює особливий тип діалогійних неповних речень, які Н. С. Валгіна [26] поділяє на висловлення-репліки і висловлення-відповіді. Для репрезентації спонукання використовують висловлення-репліки, оскільки реплікою адресата стимулюють до виконання дії, навіть якщо спонукання виражено у формі питання. Речення-репліки тісно пов'язані між собою контекстуально й

ситуативно й зазвичай за структурою є продовженням одні одних, доповнюючись екстралінгвальними засобами (жестами, мімікою), які перетворюють їх в особливий тип неповних речень. У них можуть бути відсутні взагалі члени речення, і репліка-відповідь може бути представлена часткою чи вигуком, напр.:

– Ґут! Ґут! – похитували головами австріяки, а одна пані додала: – Комунізм – капут!

– Саме так! – мало не крикнув Влодзьо і запросив гостей у подальшу подорож привабливим містом (Дзеркало Коломиї. – 30.09.2016).

Неповні речення імперативної семантики доречні й ефективні в певних умовах мовної комунікації, можливість їх успішного вживання визначуване соціальними та психологічними характеристиками комунікантів. Їм притаманна особлива динамічність, експресивність і виразність порівняно з повними імперативними реченнями.

Комунікативний ефект досягають шляхом позначення й актуалізації одного з компонентів спонукальної ситуації. І водночас особливо важливого значення набуває детальна характеристика ситуації.

2.5.2.2. Складні речення як виразники імперативності

Своєрідними у вживанні є складні синтаксичні конструкції зі спонукальною семантикою. Складне речення – вдала форма для вираження ввічливих, пом'якшених прохань, порад, рекомендацій, пропозицій. Це пояснюване тим, що складним реченням легко виражати мотивацію, градацію, пояснення, що є основним призначенням предикативних одиниць, пов'язаних з імперативною частиною. Цим пояснювана й недоречність вираження спонукальної модальності складною конструкцією в ситуаціях, що вимагають динамічних дій (наказ, команда).

За структурою складні речення можуть бути двокомпонентними й багатокомпонентними. З-поміж двокомпонентних виділяють складнопідрядні речення (СПР), напр.: *Якщо тебе обрали на найвищу посаду в країні, то працюй на неї з ранку до ночі!* (Українська правда. – 25.12.2009); *Іди, Павле, щоб я тобі голову не відкусив!* (Високий замок. – 10.02.2008), складносурядні речення (ССР), напр.: *Я вас не перебивав, і ви мене не перебивайте* (Українська правда. – 07.09.09) і складні безсполучникові

речення (СБР), напр.: *Не можеш – іди займайся іншою роботою* (Вічe. – № 16. – серпень 2013); *Не подобається – їдь у Донецьк, до своїх!* (Дзеркало тижня. – 09.06.2017).

Багатокомпонентні складні речення (БСР) зазвичай поєднані різними видами зв'язку, напр.: *Є така англійська приповідка: працюй так, ніби все залежить від тебе, а молися так, ніби все залежить від Бога* (Дзеркало тижня. – 09.06.2017).

За способом вираження інтонації аналізовані речення поділяють на однофункційні й різнофункційні [168].

Однофункційні конструкції найбільш чітко і регулярно представлені складносурядними (ССР) і складними безсполучниковими реченнями (СБР), що містять у незалежних частинах форми імперативa, напр.: *Відпрацював п'ять років – подавай знову документи на свою посаду і бери участь у конкурсі* (Україна молода. – 19.01.2011).

Однофункційна спрямованість може бути реалізована й складнопідрядним реченням (СПР). Головна частина таких речень являє собою девербативний функційний еквівалент перформатива, а підрядна – пояснює / визначає мету вказівкою на дію, яку потрібно виконати, напр.: *Я вам не буду більше називати жодних вулиць, тому що я вам не слюсар-пекар, ви йдіть звідси на роботу, я даю вам пораду – поки ще є світловий день – навчитися розуміти, що якщо погодні умови «плюсові» дозволяють вам робити те, що ви зобов'язані – робіть!* (Українська правда. – 11.12.2012).

Різнофункційні конструкції насамперед можуть бути виражені СПР. Властивість імперативa не залежати від інших компонентів складного речення, підкорювати, а не підкорятися, зумовлює специфіку модального значення поліпредикативних структур, що включає спонукальну частину [169, с. 49].

Широкий спектр обставинних значень дозволяє підрядній частині бути мотивувальним компонентом спонукання, напр.: *Відмовте заявнику, якщо оскаржуваний нормативно-правовий акт не суперечить закону чи іншому нормативному акту вищої юридичної сили* (Вічe. – № 18. – вересень 2013); *Візьми мені якісь рукавиці, бо я свої загубив …* (Дзеркало тижня. – 30.06.2017).

У публіцистиці активно вживані СПР зі з'ясувальною підрядною частиною. Така модель є типовою при спонуканні до передачі інформації, в імперативній частині цих структур наявне дієслово мовлення, напр.: *Скажіть, як часто Венеціанська комісія розглядає питання щодо українського законодавства* (Віче – № 22. – листопад 2015); *Передайте своєму другові Рейґану, щоб вони зупинили мілітаризацію космосу* (Дзеркало тижня. – 30.06.2017).

У головній частині імперативне значення зазвичай виражають іллокутивні дієслова, що функціюють перформативно або у формі імператива й експлікують спонукальну мету, напр.: *Ми вимагаємо, щоб Крисін був за ґратами* (Українська правда. – 22.12.2017).

Різнофункційними можуть бути складні спонукальні структури зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язком, напр.: *Підніміться з диванів, не лише проголосуйте за краще життя, а й самі спробуйте виявити ініціативу залучити до цієї справи сусіда, приятеля!* (Віче. – № 7 – квітень 2014).

Отже, складні речення із спонукальною семантикою – це особливий різновид висловлень у мові, яким притаманні специфічні функційно-семантичні та структурні ознаки. Дослідники відзначають, що своєрідність спонукальної семантики пояснювана насамперед наявністю в складній синтаксичній структурі таксисної функції [156;168]. У зв'язку з цим у їхньому описі важливо встановити, наскільки кожен різновид спонукання може бути виражений за допомогою засобів таксису та які компоненти таксисної семантики певних моделей складних речень відповідають комунікативним завданням відповідного мовного акту спонукання [168, с. 12]. Однак подібні завдання можуть бути реалізовані тільки в окремому фундаментальному дослідженні.

2.6. Лексико-семантичні вияви імперативності в українській публіцистиці

Спонукальна модальність виражена зазвичай морфологічно, формами імператива, а також формами дійсного, умовного способу та інфінітива в значенні імператива. Проте волевиявлення мовця може бути реалізовано і неморфологічними (лексичними) засобами. До таких засобів на-

лежать, зокрема, дієслова з різними модальними значеннями на зразок *попросити, запропонувати, порадити, благати, вмовляти, доручити вимагати, наказати, попередити, хотіти* тощо. У репрезентації значення імперативності в таких випадках основний (семантичний) зміст зазвичай реалізований інфінітивом.

Лексичні засоби можуть репрезентувати різні відтінки спонукання.

- ***Прохання***

Значення прохання виражено відповідними модальними дієсловами в поєднанні з інфінітивом: *Хочу ще розповісти вам про кричущу ситуацію з паспортами* (Дзеркало тижня. – 11.12 2009); *Вона вкотре запропонувала Тігіпку та Яценюку підтримати її кандидатур* (Українська правда. – 31.01.2010).

Позицію модального дієслова в поєднанні з інфінітивом можуть займати лексеми на зразок «треба», напр.: *За таких обмежень економіка неминуче потребує додатного платіжного балансу: для її зростання треба збільшувати грошову масу й адекватний приплив валюти* (Дзеркало тижня. – 11.12 2009 р); *Не треба нічого нового вигадувати і сіяти паніку, каже патологоанатом* (Високий замок. – 13.11.2009).

У поєднанні з модальними дієсловами інфінітив може бути повністю редукований, напр.: *Все це правда! Тому я і прошу [= дати – К. Б.] одного працівника, помічника собі* (Високий замок. – 21.02.2013).

У низці прикладів етикетні значення слова прошу виражені досить яскраво, хоч водночас, судячи з контексту, мовна ситуація орієнтує нас на значення вимоги, на що вказує широкий контекст: *На нарадах в областях я звертаюся до керівників і прошу їх не приховувати правди від народу – частіше говорити з людьми про наші проблеми* (Дзеркало тижня. – 26.09.2008); *Вона [Сироїд – К.Б.], перейшовши на суто офіційний тон, відрубала: – Прошу добирати слова, ви перебуваєте в залі Верховної Ради* (Високий замок. – 16.08.2014); *Веллер розповідав про хід президентських перегонів у Франції і просив не перебивати його* (Depo.ua – 27.04.2017.)

У наведених прикладах вжито форму НДВ дієслова просити, якщо ж цю позицію займає форма ДВ дієслова попросити, то значення прохання трансформовано вже в значення вимоги, іноді категоричної (що

увиразнено словами на зразок *негайно, наполегливо, терміново, обов'язково* тощо), у зв'язку з чим змінюється й тип інтонації:

Я доручаю Павлу Розенку, я вас попрошу врахувати виступи, провести зустріч, попрацювати і зняти всі конфліктні питання», – сказав Гройсман (Depo.ua. – 14.07.2017);

– Дроздов: Ви не хочете?

Романенко: Так, я не хочу.

Дроздов: Ну, я тоді попрошу вас покинути цю студію (Гордон. – 26.07.2017).

У подібних конструкціях значення реальності дії передають форми індикатива (*прошу, хочу (попросити)* тощо), а сама дія, до якої мовець спонукає адресата мовлення, залишається ірреальною (виражена формою інфінітива: *прошу / хочу попросити*).

Подібний спосіб репрезентації спонукання характеризує мовця як людину нещиру, мовлення його багатослівне, навіть пишномовне, іноді буркотливе, напр.: *Я вкотре хочу подякувати всім тим громадам, які простягнули нам руку допомоги* (Сьогодні. – 17.06.2016).

- ***Благання***

Але Діана била його навіть тоді, коли він благав про прощення (Сьогодні. – 26.05.2017); *В Україні людина повинна повзти на колінах в банк і благати НБУ, щоб їй дозволили її ж кошти перевести в Європу* (Цензор.net. – 20.06.2017); *У перших лавах на барикади кинули строковиків внутрішніх військ, що їх мали використати як гарматне м'ясо. Але після кривавого протистояння на Грушевського до Києва почали з'їжджатися матері солдатів і благати їх берегти себе, нікуди не лізти тощо* (Дзеркало тижня. – 11.12. 2009).

Значення благання реалізоване вживанням вставних слів, конструкцій на зразок *заради всього святого, заради бога* тощо: *Заради дітей, власне, митці і створювали ці антивірусні полотна протягом кількох годин* (Дзеркало тижня. – 11.12.2009); *Зокрема СПУ, де, мовляв, одна пішла, а 320 прийшло, – заради Бога* (Дзеркало тижня. – 11.12 2009).

- ***Пропозиція***

Треба запросити до спільного управління країною саме тих, справжніх, яким режим ламає спини на мітингах та розбиває обличчя на площах і в

лісах, тягає на допити в СБУ, кидає в тюремні бокси, забирає теле – й радіочастоти, влаштовує «маски-шоу» в офісах та стріляє в спину (Дзеркало тижня. – 11.12 2009); *Його треба негайно переглянути й запросити всі опозиційні партії до участі у висуванні кандидатів в одномандатному окрузі, навіть в тому разі, якщо ці партії не мають шансів подолати прохідний бар'єр до Верховної Ради* (Дзеркало тижня. – 11.12.2009); *Він п'яний! Треба запросити* [в значенні «запросіть»] *лікаря для огляду* (Українська правда. – 22.07.2014); *Я пропоную* [у значенні «отримайте»] *вам посаду у виконавчій владі – наведіть порядок на будь-якій із ділянок* (Дзеркало тижня. – 11.12 2009).

Речення може бути ускладнене семантикою повинності: *Пропоную* [в значенні «треба / слід покарати»] *покарання за керування в нетверезому стані – позбаляти водіїв права на керування автомобілем на завжди* (Українська правда. – 07.08.2017); *Я пропоную найсуворіше покарання* [в значенні «треба / слід покарати»] *– виключення з партії* (Солідарність. – травень 2016).

Значення повиннісної модальності може бути ускладнене значенням дозволу: *Можеш щось їм купити [= купи їм / треба купити], а чеки потім просто додаси до справи* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *Польська історія з міністром внутрішніх справ засвідчила: у Польщі ти можеш скільки завгодно критикувати уряд, але якщо ти насправді не причетний до корупційних справ, можеш спати спокійно* (Українська правда. – 13.01.2011).

- ***Порада***

Я вам щиро раджу сказати це й своєму лідерові (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *Досить критикувати і нічого не змінювати, час просто добре виконувати свою роботу!» – допоможемо пані Олі втілити її принципи у життя?* (Високий замок. – 31.05.2011); *Віце-президенте, я бачу, ви йдете, але сподіваюся, ви послухаєте нас ще кілька хвилин [=послухайте нашої поради]. Майку Пенсе, ми раді вітати вас тут. Ми – американці різного походження, які стривожені і стурбовані тим, що ваша нова адміністрація не буде захищати нас, нашу планету, наших дітей, наших батьків», – сказав актор* (Голос України. – 23.12.2016).

У таких випадках мовець представляє пропоноване як один із кращих (доцільних) варіантів виходу із ситуації, що склалася.

- ***Доручення***

Здоров'я – наш пріоритет, а дитяче здоров'я – тим більше, я доручаю Павлу Розенку створити робочу групу, щоб ми розпочали масштабну програму лікування дітей – якщо ми володіємо технологіями – то лікуватимемо тут, якщо ні – нехай це буде закордоном, їх треба рятувати», – заявив Гройсман (Depo.ua. – 14.07.2017); *Кабміну Віктор Янукович заявив: «Доручаю уряду поступово впровадити європейський підхід референції цін до державного регулювання цін на ліки»* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013).

- ***Наказ***

Наказую ПАТ «Євраз Суха Балка» припинити всі види цільових робіт, які пов'язані з використанням надр і проводяться з порушенням стандартів та правил і можуть спричинити псування родовищ, суттєве зниження ефективності робіт (Цензор.net. – 03.08.2017); *Над каютою з палуби було чути стурбовані голоси, швидкі кроки кількох людей, а тоді голосний наказ скинути рятувального круга і одразу ж – плюскіт води* (Українська правда. – 22.10.2013).

Таке значення може бути ускладнене й посилене семантикою повинності, напр.: *Із зазначених ознак випливають вимоги до кандидатів на посаду мирового судді, згідно з якими, зокрема, він повинен бути громадянином України з вищою юридичною освітою та досвідом юридичної діяльності* (Дзеркало тижня. – 03.07.2009).

- ***Дозвіл, повинність***

Але бізнес повинен допомогти розвинути молоді таланти, виплачуючи належні гонорари, відтак виробники отримали б якісні промислові взірці, а майстри – умови для творчості (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *А якщо буде встановлено провину за майстром, то він зобов'язаний, за ухвалою майстрів, внести в касу цеху 3 гульдени штрафу, а його учневі цех повинен виділити для навчання іншого майстра-вчителя* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013).

- ***Заборона***

Безумовно, Російська Федерація цими навчаннями демонструє свою здатність до ведення континентальної масштабної війни в Європі – і

саме це, на їх думку, може бути попередженням для Заходу, щоб він не втручався у нові авантюри, які Кремль може спровокувати як на теренах України, так і на теренах інших незалежних країн в регіоні, – заявив він (Українська правда. – 08.31.2017); *Я ж не співак, я просто хочу, щоб люди не сприймали мистецтво тільки через слух* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013).

- ***Попередження***

Я всіх попереджаю, до всіх буде вжито заходів, для мене немає різниці, яка це буде політична сила (Високий замок. – 20.10.2010); *Краще, якщо людина не поїде за кордон, знайшовши роботу в Україні, ніж потім ми будемо з ризиком не тільки для цього моряка, а й для працівників компетентних органів, посольств і консульств, із величезними бюджетними витратами витягувати його з біди* (Дзеркало тижня. – 11.12.2009); *Дякую Вам за підтримку, але зараз на мене не розраховуйте* (Zaxid.net. – 21.02.2015).

Отже, лексичні засоби вираження імперативної семантики можуть уживатися паралельно з формами наказового способу. Кількісне співвіднесення усіх периферійних форм імперативa показано в таблиці 2.4.

2.7. Фразеологічні одиниці з імперативною семантикою

Фразеологічні одиниці з імперативною семантикою в публіцистичних текстах передають різні побажання. Конструкції на зразок *Бережи тебе (вас) Бог! Будь проклятий! Грім би тебе ударив!* тощо реалізують побажання-заклинання, напр.: *Серед іноземних лідерів Маккейна підтримав прем'єр-міністр Ізраїлю Беньямін Нетаньягу: «Бережи Вас Господь, сенаторе Джоне Маккейне»* (Цензор.net. – 20.07.2017). Властивості фразеологічних одиниць, виявлювані при зверненні до вищої і / або стихійної сили, традиційно кваліфікують як форму наказового способу. Зазвичай такі фразеологічні одиниці мають національно-культурний характер, напр.: *Дай Боже хоча б цей успіх закріпити* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *Боже, додай цим патріотичним хлопцям до їхнього завзяття ще розуму і знань!* (Українська правда. – 11.01.2010); *Тримав у лікарні доньку за руку і повторював: «Все буде добре, Аллах, поможи!»* (Сьогодні. – 12.07.2017).

Так, висловлення залежно від їхнього оцінного змісту поділяють на позитивні і негативні. До позитивних зараховує конструкції, що виражають побажання добра [67, с. 43], напр.: *Дай Бог; Допоможи Господи / Боже; Будь здоровий; Будь щасливий* тощо, напр.: *Біля молодих сидить весільний староста, котрий акуратно записує всі суми в зошит і оголошує всьому весіллю – «Михайло Палійчук з родиною обдарували молодих на двісті долярів і чотириста гривень, дай їм Боже щастя, здоров'я і многая літа»* (Українська правда. – 13.10.2010); *Будьте щасливі саме сьогодні, а не живіть спогадами про минуле щастя чи мріями про щастя в майбутньому* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *І я хочу побажати артеківським вожатим та педагогам: Будьте щасливі!* (Українська правда. – 12.09.2010).

Висловлення з негативно-оцінним побажанням являють собою результат реакції мовця на якесь негативне повідомлення, звістку, подію та мають високий ступінь емоційного впливу на адресата [67, с. 44]. У прикладах такого різновиду, представлених у нашому матеріалі, значення негативного ставлення своєрідного заклинання виражено лексемами *гори вогнем, будь проклятий, відсохни язик, чорт, дідько* тощо: В*ід «героїчного» Вілкула, який повідомив у ФБ 31 січня, що везе в Авдіївку паливо, бо «Будь проклята, війна!* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *Дідько тебе бери!* (Сьогодні. – 19.01.16).

Н. Ю. Шведова подібні конструкції називає фразеосхемами, тобто структурними фразеологізованими схемами «з лексично закритим компонентом» [166, с. 85]. Їм притаманна образність, експресивність і закріпленість у мові як «особливих формул емоційно-вольових реакцій, безпосередньо спричинених ситуацією мовного спілкування, коли мовець оцінює цю ситуацію й максимально орієнтується на співрозмовника [82, с. 180].

Своїм корінням ці формули сягають глибокої давнини та пов'язані з архаїчною картиною світу. У зв'язку з цим характеризовані висловлення можуть бути розглянуті як своєрідні фрагменти мовної картини світу. М. І. Личук [117] зараховує такі структури до синтаксично нечленованих одиниць, наголошуючи, що як комунікативні одиниці такі речення входять до системи простих речень, співвідносяться з ними. Кореляцію синтаксично нечленованого речення з простим реченням

віддзеркалюють їхні спільні й відмінні характеристики. Спільними є такі ознаки: це одиниці, що виконують певне комунікативне завдання: формально-граматичні речення виражають якесь логічне судження про щось – навколишній світ загалом чи про які-небудь реалії, конкретну ситуацію, співрозмовника, його поведінку та ін. Такі речення мають відповідний граматичний апарат, що складається із суб'єкта та предиката. Синтаксично нечленовані речення виражають лише ставлення мовця до кого- чи чого-небудь і емоційну реакцію на зміст повідомлення, подію, поведінку співрозмовника чи третьої особи. Вони є динамічними структурами зі специфічним лексичним наповненням і певним комунікативним завданням, що реалізують своє призначення в конкретних комунікативних умовах. Для формально-граматичних і синтаксично нечленованих речень характерне змістове завершення, тобто мовці, учасники мовлення, легко розуміють і сприймають як закінчене ціле й граматичне, і синтаксично нечленоване речення.

2.8. Невербальне вираження значення імперативності

Значення спонукання до дії може бути виражене й невербальними засобами. Жести для вираження волевияву використовують зазвичай у ситуації живої розмови.

До жестів зі значенням спонукання зароаховують такі, як заклик «підійди сюди» (рух рукою й пальцями в напряму до мовця), зупинка (схрещення й розведення рук над головою), прохання тиші (палець біля губ).

В описі конкретної жестової ситуації ці значення передають лексично конструкціями на кшталт *приклав палець до губ* (= «замовкни, тихіше, тихо»), вказав на двері (= «вийди»; «зайди», «зачини двері» – залежно від конкретної ситуації); вказав / показав на стілець (= «сядь»); вказав на книгу / зошит («читай / пиши») тощо. У низці прикладів, наведених нижче, такі мовні жести використано як супровідні щодо значення імперативності (точніше – до засобів вираження спонукання), напр.: *Голова суду кивком показав йому на двері, і юнак неохоче вийшов із приміщення* (Українська правда. – 21.12.2013); *Геть з моїх очей! І вказав поглядом на двері* (Українська правда. – 12.02.2014); *Лідерство як поняття треба*

гнати поганою мітлою подалі од Майдану, щоб навіть духу його там не було, навіть натяку! (Українська правда. – 26.10.2010); *Коли ще я був вісімнадцятирічним юнаком, патріарх Йосиф підійшов до мене, пальцем мені стукнув до грудей і сказав: «Ти, брате, напишеш докторат і будеш викладати духовні науки й пропагувати нашу віру!»* (Газета по-українськи – 26.07.2013).

Приклади підтверджують, що «мовні жести» зі значенням реалізовано в авторській мові, вони підтримують і конкретизують значення імперативності.

Імперативну семантику в наведених реченнях актуалізовано по-різному: а) вказівкою на напрям необхідного руху, б) позначенням загрози у випадку невиконання вимоги; в) вказівкою на адресата спонукуваної дії. «Мовний жест» імперативного характеру може мати і національно-культурну специфіку, пов'язану з ритуалізацією суспільства, виконанням жестами культурних функцій і позначення практичної діяльності людини. Різниця в культурах відображена в невербальній поведінці людей.

З огляду на нестабільність публіцистичного стилю, його постійну динаміку, уважаємо за доцільне, спираючись на класифікацію І. Я. Завальнюк [72, с. 20-21], виокремити такі жанри:

- інформаційні (допис, інформаційне повідомлення, хроніка, кореспонденція, анонс, проблемна стаття, репортаж, інтерв'ю);
- аналітичні (аналітична стаття, огляд, передова стаття, рецензія, відгук, коментар);
- художньо-публіцистичні (нарис, замальовка, полемічна стаття, публіцистичний роздум, есе, фейлетон, памфлет, байка, гумореска);
- рекламні (власне-реклама, політична реклама, анонс, оголошення, рекламний нарис, рекламне інтерв'ю).

В основу поданої класифікації покладено низку ознак:

1) авторська інтенція (поінформувати, описати, проаналізувати, здивувати, заінтригувати, висміяти, схвалити, прорекламувати тощо);

2) композиційний формат, зокрема й розташування на газетній шпальті;

3) образ автора (домінантні риси людини соціальної чи приватної);

4) наявність модальності (об'єктивної / суб'єктивної);

5) оцінність (наявна / відсутня; прихована / відверта; імпліцитна / експліцитна);

6) експресивність (наявність / відсутність) [72, с. 21].

Зважаючи на вищесказане, за жанровою приналежністю виділено чотири різновиди текстів, що містять відповідну кількість імперативних конструкцій див. таблицю 1.1:

Висновки до розділу 2

Дослідження імперативних конструкцій у публіцистичному тексті здійснено з погляду структурно-семантичного та комунікативно-прагматичного аспектів, описано функційно-семантичне поле спонукальної модальності, його структуру, особливості організації та взаємодію з іншими полями. Визначено й описано ядерні, напівперифірійні та периферійні імперативні конструкції. Відповідно до реалізації категорії імперативності в тексті виокремлено експліцитну та імпліцитну форми. Установлено, що залежно від характеру вираження інформації імперативні речення мають специфічні способи оформлення. Вибір тих чи тих мовних засобів зумовлений ступенем потреби мовця у виконанні дії, стосунками між комунікантами, нормами етикету тощо. Ядерні речення зазвичай є односкладними означено-особовими, а не двоскладними, оскільки виконавець дії-адресат, виражений підметом у двоскладному реченні, є завжди зрозумілим із контексту. Займенникові підмети ти чи ви в імперативних реченнях найчастіше відсутні.

Імператив спільної дії – член опозиції категорії імператива, до якого залучає такі значення спонукання й засоби його вираження, які вказують, що у вираженій дії передбачена участь мовця й адресата.

Морфологічні засоби (за допомогою спеціальних форм дієслова, що становлять парадигму імперативних форм спільної дії) є найпоширенішим і найпродуктивнішим способом передачі значення імператива спільної дії у сучасній українській мові.

Кожному різновиду периферійних конструкцій зі значенням імператива спільної дії притаманні специфічні емоційно-експресивні й семантичні відтінки.

У сучасній українській мові для реалізації волевиявлення, зверненого до 3-ої ос., використовують аналітичні форми наказового способу 3-ої ос. одн. і мн. Форми 3-ої ос. наказового способу функціюють зазвичай із підметом, що називає адресата волевиявлення. Відсутність у них підмета може бути тільки в тому випадку, коли адресат волевиявлення відомий із попереднього контексту, де він був уже названий або із загального контексту мови. Те чи те значення форми наказового способу 3-ої ос. передають сукупністю мовних засобів: власне формою наказового способу, інтонацією й контекстом спонукального речення, також вони виражають вужче коло спонукальних значень, ніж форма наказового способу 2-ої ос., що є в цьому аспекті найбільш гнучкою й універсальною.

В українській публіцистиці поширені імперативні висловлення з неімперативними дієслівними формами. Дієслівні форми дійсного способу хоч і розраховані для реалізації розповідної модальності, а не спонукання, проте в публіцистичних текстах випадки їхньої функційної транспозиції теж зафіксовано.

Найважливішим засобом диференціації значень спонукання в реченнях із формами дієслів 2-ої ос. є інтонація, яка разом зі специфікою самої граматичної форми й створює «категоричність» спонукального висловлення, що відрізняється від відповідних речень із наказовими формами дієслів.

Речення з формою дієслів дійсного способу висловлюють спонукання більш експресивно та яскраво порівняно з формами наказового способу.

Спонукальні речення з головним членом інфінітивом не однорідні за своїм значенням. Різне синтаксичне оформлення цих конструкцій є засобом репрезентації низки семантичних варіантних спонукальних інфінітивних речень: від рішучого наказу виконати вказану дію до вказівки на бажаність її здійснення.

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЇ ІМПЕРАТИВА В УКРАЇНСЬКОМУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ

3.1. Офіційно-діловий стиль у системі стилів сучасної української мови

Існує два погляди на природу офіційно-ділового стилю. Згідно з першим із них, функційні стилі існують тільки як письмовий різновид мови, тому офіційно-діловим стилем називають стиль офіційних документів [42, с. 112].

Більшість авторів, проте, визнає існування функційних стилів як в усній, так і в письмовій мові, виходячи з того, що в основу поділу на функційні стилі покладено сферу спілкування. Отже, досліджуваний стиль отримує назву «стиль офіційно-ділового спілкування» [127, с. 39] (для стислості будемо використовувати термін «офіційно-діловий стиль»). Кожному функційному стилю притаманна певна провідна комунікативна настанова, функційна спрямованість. Для офіційно-ділового стилю це – «визначити умови для нормальної співпраці сторін, домовитися між двома й більше зацікавленими особами або організаціями» [127, с. 37]. З цільової настанови комунікації випливають якісні характеристики, певні властивості мовної підсистеми (стилю), які називають стильовими ознаками [127, с. 33]. Основними рисами офіційно-ділового стилю вважають ясність (відсутність можливості іншого тлумачення), стислість (компактність викладу), однозначність, точність, конкретність (ці три поняття мають на увазі недвозначність наповнення формули «ситуація – шляхи виходу з неї» конкретним змістом, регламентацією поведінки сторін, чим пояснювана громіздкість деяких конструкцій і їх складність для сприйняття), і, з іншого боку – лаконічність (прагнення до економії мовних засобів) [127, с. 34], офіційність, неупередженість (відсутність емоційно-експресивних засобів), безособовість (абстрактність, невиразність особи адресата й адресанта), стереотипність (стандартне розташування матеріалу, обов'язковість форми) [57, с. 54].

Представлені в офіційно-діловому стилі мовні тексти можуть бути згруповані в дрібніші підсистеми. На основі предметно-змістових характеристик в офіційно-діловому стилі виділяють такі окремі його підсистеми, як підстиль або жанр дипломатичних, юридичних, комерційних, військових, адміністративних документів, кожному з яких властива своя підмова [69, с. 38]. Тексти офіційно-ділового стилю варіюють і залежно від їхніх структурно-композиційних особливостей і функційного призначення: інформативні (меморандум, повідомлення, доповідь), законодавчо-регламентувальні (статут, конституція, договір, кодекс, контракт), підсумкові (резолюція), резюмувальні (протокол засідання) документи [84, с. 16]. Спонукання в офіційно-діловому стилі пов'язане також зі змістовним аспектом. Семантичне варіювання потрактовуємо як наявність низки елементів, що різняться семантично й прагматично й визначувані сферою спілкування (припис, заборона, дозвіл тощо та їхні модифікації), регулярним інваріантним значенням (мовець, впливаючи на адресата, каузує дію або стан).

На відміну від інших спонукальних висловлень, максимально прив'язаних до конкретної ситуації спілкування, спонукання в офіційно-діловому стилі часто має гіпотетичний характер, хоч автор і намагається передбачити реальну ситуацію, що відповідає закону, конвенції, статті контракту. Їхнє значення завжди приблизно таке, що у випадку вияву людина з певним станом, властивостями, вчинками керується відповідними повноваженнями, обов'язками, заборонами. Ці особливості зумовлюють необхідність докладного опису кожної гіпотетичної ситуації. На відміну від інших спонукальних висловлень, де найчастіше не удокладнено інформацію, відому учасникам акту комунікації, регулятивним текстам притаманна громіздкість, зумовлена необхідністю врахувати всі можливі для цього акту нюанси. Оформлення спонукань пов'язане з такими чинниками, як часова й просторова віддаленість адресата від моменту мовлення, односторонній зв'язок «мовець – реципієнт», просторова й часова роз'єднаність, відсутність безпосереднього контакту між адресантом і його адресатом.

На характер семантичного варіювання мотивів у офіційно-діловому стилі впливає статус мовця й адресата. Першому властиві повнова-

ження, що дають змогу йому регламентувати дії інших за допомогою приписів, розпоряджень та вказівок на підставі авторитетності в галузі права. Це може бути конкретна особа, що обіймає високу посаду, держава або соціальний інститут в особі керівного органу. Так, закон адресований, по-перше, особам або категоріям осіб, на які він поширений (потенційним учасникам гіпотетичної ситуації); по-друге, органам, на які покладено контроль за його виконання, по-третє, – будь-якому громадянину держави, яким повідомлено про введення в дію цього закону, положення резолюцій міжнародних конференцій також можуть бути адресовані конкретній людині (напр., Генеральному Секретареві ООН, Верховному комісару з прав людини, Верховному комісару в справах біженців тощо), соціально обмеженій групі осіб (урядам держав, громадським організаціям, фінансовим установам) або людству загалом. Крім того, одна й таж структура може бути сприйнята різними категоріями адресата по-різному. Тому спонукання в офіційно-діловому стилі часто поєднує в собі риси імператива й розповідного висловлення з одного боку, і різних підтипів спонукання – з іншого. Оскільки аудиторія, якій адресовані документи офіційно-ділового стилю, неоднорідна, то в сприйнятті одного й того ж висловлення для різних категорій адресатів може актуалізуватися різне значення – буквальне або непряме, інформативне або спонукальне.

Адресат спонукання в офіційно-діловому стилі може мати абстрактний, конкретизований, конкретний і комплексний характер. Крім адресата, на семантичне варіювання спонукання в офіційно-ділового стилі впливають такі чинники, як канал інформації (переважно письмовий), відсутність безпосереднього зв'язку між прескриптором і адресатом, віддетермінування виконання, інституціалізованість (наявність соціальних чинників). Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що в офіційно-діловому стилі функціюють такі семантико-прагматичні різновиди спонукань: наказ, розпорядження, вимога, заборона, інструкція, рекомендація, заклик, пропозиція, прохання тощо.

Оскільки в нашій роботі поняття «імперативність» ужито в широкому значенні, у наступних підрозділах зупинимося на його граматичних і семантичних реалізаціях докладніше.

3.2. Імперативність в офіційно-діловому мовленні

3.2.1. Граматичні засоби вираження категорії імперативності в офіційно-діловому стилі

У текстах офіційно-ділового стилю немає можливості застосовувати такі додаткові засоби вираження імперативності, як міміка, жести й особливо інтонація. Цим пояснюємо тенденцію письмової мови до синтаксично повних структур, завершеності граматичних конструкцій. З-поміж документів офіційно-ділового стилю, у яких науживаніші засоби письмового впливу на адресата, є такі, як наказ, заклик, постанова, інструкція, оголошення тощо. Структурно-граматичні особливості їхні розраховані на передачу спонукання в умовах роз'єднання суб'єкта й об'єкта мови.

В офіційно-діловому стилі форми імператива маловживані, оскільки мова документів має загалом розповідний, констатувальний, нейтральний характер. Так, прохання оформлюють не наказовими формами, а шаблонами з перформативними дієсловами, напр.: не *«надайте мені відпустку»*, а *«прошу надати мені відпустку»*; не *«надішліть нам»*, а *«просимо надіслати нам»*. Ділова сфера не передбачає експресії й емоцій, властивих імперативним висловленням. Проте в усному мовленні діловоди використовують імператив із певною стилістичною метою: гранична емоційна стриманість, звернення до групи осіб (адресат множини), обмежений вибір нейтральних етикетних форм, уживання мовних кліше, елементів канцелярської лексики, напр.: *Складіть план заходів на наступний рік* (із розпорядження декана факультету); *Будь ласка, запросіть свідків* (із наказу судді); *Поставте свій підпис в Трудовому договорі* (із звернення начальника відділу кадрів).

Функціювання офіційного імператива підпорядковане усталеному етикетному обмеженню, зокрема, звертання на ім'я та по батькові, уникнення слів-жаргонізмів, діалектизмів, просторічної лексики тощо, консервативність синтаксичної структури висловлення (прямий порядок слів, логічне підпорядкування компонентів речення, наявність стійких сполук для зв'язку частин складного речення).

Специфіка імператива в офіційно-діловому мовленні – це периферійні його вияви, тобто волевиявлення без наказової форми, із вико-

ристанням перформативних слів або модальних елементів зі значенням повинності, необхідності, доцільності, напр.: *При собі необхідно мати паспорт* (замість *Обов'язково візьміть із собою паспорт*); *Просимо поінформувати про результати*; (замість *Поінформуйте про результати*); *Прошу відправити матеріали* (замість *Відправте матеріали*); *Необхідно звернути увагу* (замість *Зверніть увагу*); *Запрошуємо взяти участь* (замість *Візьміть участь*). Конотація таких прохань, запрошень, заяв полягає в пом'якшенні, відсутності прямолінійності, у констатації змісту, у семантичній місткості (*спонукання + акцент на «індикаторі» ступеня категоричності*) – це етичний імператив.

Аналіз мови офіційно-ділового стилю дає змогу констатувати, що дієсловам, використовуваним у цьому стилі, притаманна низка специфічних ознак, зокрема вживання інфінітива в значенні імператива, напр.: *призначити, рекомендувати, дозволити, зобов'язати*. Такі дієслова кваліфікують ступінь категоричності й різновид спонукання.

Інтенцією мовця є прагнення впливати на громадську думку, настрої колективу, на зміну політичної карти світу аж до примусу адресата діяти всупереч власним інтересам і бажанням. Одним із основних мовних механізмів цілеспрямованого впливу на адресата ділового документа слугує імператив в опосередкованій формі та його відповідні конотації, напр.: *Відповідальність за заходи покласти на директорів інститутів та деканів факультетів* (з решення Вченої ради університету) – конотація повинності. *Забороняється палити на території університету* (з наказу ректора університету) – конотація необхідності заборони. *Прошу перенести лекцію на вівторок* (із Заяви викладача) – конотація доцільності прохання.

Спрямованість висловлення адресата в жанрах офіційно-ділового стилю (закон, наказ, договір) тощо реалізовано зокрема й на рівні синтаксису, натомість без участі формальних показників значення 2-ої ос. Ідея вимоги, вказівки, рекомендації, а значить відповідні конотації «псевдоспонукання» можуть бути виражені такими граматичними конструкціями: ***«слово з модальним значенням + інфінітив»*** (*можуть створювати, має право визначати, повинні враховувати*), ***«перформатив + інфінітив»*** (*наказую створити*) тощо.

Одним із жанрів ділового спілкування є кореспонденція (офіційно-ділове листування). Це своєрідна модель письмового діалогу, розтягнутого в часі. Тут зазвичай уживане перформативне дієслово *«прошу (просимо)»*: *Прошу надіслати представника для участі в нараді* – конотація непрямого запрошення. Проте фіксуємо й наказові форми: *Прийміть мої вітання; Зверніть увагу на обставини; Пришліть мені, будь ласка, один екземпляр збірника* – конотація ввічливого прохання.

З одного боку, офіційно-діловому стилю властива відсутність емоційно-експресивних мовних засобів, з іншого – у сучасній мовній ситуації спостерігаємо тенденцію до дифузії засобів функційних стилів: в офіційну сферу проникають елементи публіцистики, наявність художніх прийомів, напр.: *Спочатку попести своє волосся шампунем. Потім ніжно нанеси маску. Насолоджуйся 5 хвилин, потім змий* (Інструкція до шампуню «Гербаль Есенс»). Лексеми імперативних форм *попести, насолоджуйся*, поширені обставиною способу дії *ніжно*, є імпульсом до позитивних емоцій адресата, їхня основна функція еквівалентна відповідним елементам інструкції в офіційно-діловому стилі, проте це ознаки розмовного стилю.

Зауважимо, що одні різновиди документів передбачають наявність імператива, а інші – ні (і навіть унеможливлюють). Наприклад, постанови, накази, розпорядження, заяви, інструкції сприяють вираженню відповідних конотацій імператива, а закони, статути, постанови, розписки, пояснювальні записки не потребують спонукальних висловлень: їхня цільова настанова перешкоджає вживанню імперативних форм.

Особливості вжитку імператива в діловому дискурсі визначувані логіко-комунікативними, світоглядно-етичними, соціальними, психологічними нормами й законами, які своєю чергою підпорядковані правилам успішної комунікації. Важливу роль для реалізації спонукання в тексті ділового документа відіграє перформативна парадигма, наявність одного з варіантів якої визначає прагматичну спрямованість тексту ділового документа. Розповідні речення, у яких міститься приховане спонукання, оскільки вони виконують поряд із повідомленням додаткову функцію прохання або пропозиції, відбивають внутрішні й зовнішні умови здійснення цього прохання через відповідні показники

контексту. Модальні дієслова й конструкції, вживані в текстах ділових документів, реалізують різні типи волевиявлень, орієнтовані на зміну екстралінгвальної реальності, що відбудеться за умови вчинення адресатом певних дій.

Отже, використання в офіційно-діловому стилі імператива є відображенням національно-культурних особливостей носіїв мови. Важливу роль в утворенні конотативних значень відіграють показники комунікативної ситуації, у якій відбувається ділове спілкування. Специфіка конотацій офіційного імператива полягає в активному вжитку периферійних засобів непрямого спонукання: перформативні дієслова + модальні компоненти; передача модальних відтінків повинності, необхідності, доцільності; наявність спонукальних кліше; використання інфінітивних конструкцій для категоричних наказів; прямий порядок слів, що забезпечує точність і логічність спонукань; залежність вибору спонукальних засобів від виду й призначення документа.

3.2.1.1. Предикат як основа висловлення офіційно-ділового стилю

В офіційно-діловому мовленні виділяють міні-висловлення, що відображають загальну типову ситуацію (*ухвалити рішення, відмовити, виявити переплату, надати довідку*). Зазвичай така типова ділова ситуація реалізована предикатом із необхідними поширювачами. Наприклад, *прохати про щось, роз'яснити щось, стягнути що-небудь, повідомити про що-небудь*. В аналізі особливостей структури висловлення офіційно-ділового стилю з погляду реалізації валентностей предиката вважаємо за необхідне удокладнити питання можлих поширювачів предиката у висловленнях цього стилю. Для нас важливо серед потенційних поширювачів предиката розрізняти обов'язкові й необов'язкові складники, оскільки вживання обов'язкових поширювачів може бути зумовлене значенням дієслова та необхідне для створення семантичного мінімуму висловлення, тоді як з'яву необов'язкових регульовано як семантикою дієслова, так й іншими чинниками. Необов'язкові поширювачі належать до формули семантичної сполучуваності дієслова, але їхня реалізація у висловленні факультативна.

На нашу думку, значна частина стильової специфіки таких одиниць створювана загалом за рахунок саме поширювачів предиката, напр.: *На визначення необхідно подати приватну скаргу протягом 10 днів в обласний суд м. Н. через районний суд м. Н.* [Рішення суду]. До необов'язкових складників речення зараховуємо поширювач *на визначення. Скаргу подати на визначення.* Зазначений поширювач може бути опущений без порушення змісту висловлення, і з погляду створення семантичного мінімуму висловлення досить було б назви дії: *Приватну скаргу необхідно подати протягом 10 днів в обласний суд м. Н. через районний суд м. Н.* Поширювач *на визначення* в цьому реченні передбачений валентними властивостями предиката й належить формулі семантичної сполучуваності предиката подати. Уживання цього поширювача передбачено як семантикою предиката, так і деякими іншими чинниками.

У найзагальнішому вияві за способом морфологічної репрезентації й синтаксичною позицією виокремлюємо два ступені поширення речення:

1. На першому рівні поширення – головні предикати першого рівня організації висловлення, які можуть бути виражені:

- дієсловами дійсного способу: *отримайте, просимо, зверніться* тощо.
- інфінітивами: *призначити, зобов'язати, передати, зарахувати, повернути* тощо.

2. На другому рівні – предикатні актанти, які можуть бути центром предикатно-актантних структур. Зазвичай це віддієслівні іменники на зразок *роз'яснення, звернення, встановлення, скорочення, фінансування, перевірка*.

Розглянемо послідовно репрезентацію валентностей предикатів кожного рівня. Виявлення чинників, що впливають на кількість поширювачів висловлення, дає змогу з'ясувати, наскільки реалізація валентностей предиката впливає на ступінь поширеності висловлення. Крім цього, цікаво простежити, чи тільки семантика предиката прогнозує набір його потенційних поширювачів і який ступінь впливу ділової ситуації. Варто зазначити, що на цьому етапі аналізу в центрі уваги не ціле висловлення, а лише предикатно-актантна структура, утворена 1) центральними предикатами; 2) предикатними актантами.

До першої групи за способом морфологічного вираження зараховуємо предикати, виражені дієсловами, що виконують функцію присудка в реченні. Для виявлення закономірностей у поширенні предикатів розглянемо послідовно кілька висловлень. У нашому матеріалі, що відбиває певні типи мовних ситуацій, найчастіше трапляється предикат *просити*, який має потенційні валентності: *хтось просить когось про щось*. Як наголошено в тлумачних словниках, цей предикат поєднуваний із інфінітивом і сполучником *щоб*.

В аналізованих висловленнях предикат *просити* реалізує не всі потенційні валентності. На нашу думку, це пов'язано з тим, що предикат *просити*, уживаний у заявах, є типовою документно-етикетною формулою: *просимо передати; просимо допомогти; прошу призупинити; прошу розглянути; просимо оплатити; просимо надати*.

У таких випадках реалізованою є лише одна валентність предиката, а поширення висловлення відбувається за рахунок реалізації валентностей інфінітива: *передати пенсійні справи в центр із виплати пенсій; допомогти у витребуванні довідки; призупинити виконання рішення в цій справі до закінчення провадження в суді; розглянути мою заяву; вислати засвідчену копію; сплатити держмито; сповістити заявницю про необхідність надати довідку* тощо.

Найповніше потенційні валентності предиката *прошу* реалізовано у висловленнях, що не належать до жанру заяви, наприклад, у діловому листі: *Головне управління пенсійного фонду в Донецькій області просить Вас провести акт зустрічної перевірки* (http://www.pfu.gov.ua/dn/); *Головне управління пенсійного фонду в Донецькій області просить Вас вислати довідку про заробітну плату на пенсіонера Кравченко В. І. 09.10.37 р.н.* (http://www.pfu.gov.ua/dn/). Поширювачі предиката – актанти, що реалізують його потенційні валентності.

У висловленні *У позовній заяві Кравченко В. І. просить зарахувати в пільговий стаж період роботи на посаді вчителя в загальноосвітній середній школі м. Слов'янська з 01.11.99* (https://dn.arbitr.gov.ua/sud5006/) реалізовано потенційні поширювачі, однак, порівняно з попереднім висловленням, об'єктний актант (*просить Вас*) виявився факультативним, необов'язковим для змісту цього висловлення, тоді як поряд із зазначе-

ними вище актантами (*хтось просить когось про щось*) реалізовано ще одну валентність предиката *прошу*: *Просить* (у чому?) *у позовній заяві.* Ця валентність, безсумнівно, входить до формули семантичної сполучуваності (пор.: *У листі вона просила мене про це*). Важливо підкреслити, що у висловленнях офіційно-ділового стилю подібний поширювач набуває додаткового значення, своєрідного «юридичного статусу». Це не просто додаткова інформація, це вказівка на документ, який має юридичну силу. Пор. *У розпорядженні дописаний розмір пенсії з дати закінчення терміну утримання* (https://dn.arbitr.gov.ua/sud5006/); *В судовому засіданні Кравченко В. І. вимоги підтримала* (https://dn.arbitr.gov. ua/sud 5006/).

Розглянемо потенціал для поширення предиката *скерувати*, який є тривалентним: *хтось скеровує щось кудись*. У цій лексемі є й інше значення *«адресувати, давати будь-чому той чи той хід, напрям. Про справи, папери. Скерувати справу на розслідування»*. У наведених значеннях можуть бути реалізовані валентності: об'єктна *«що»* і актант зі значенням мети *«з якою метою»*. Предикат *скерувати* в другому значенні реалізований у «справах», «паперах», тобто уживаний у висловленнях офіційно-ділового стилю.

Прослідкуємо висловлення офіційно-ділового стилю, у якому реалізовано всі основні валентності предиката: *Скерувати на Вашу адресу акт документальної перевірки*, де предикат *скерувати* прогнозує позиції *на Вашу адресу* (куди?) і *акт документальної перевірки* (що?). Це мінімальне висловлення інформативно достатнє з погляду реалізації актантної структури предиката. Цей же предикат *скерувати* може реалізувати й інші свої валентності. *Скерувати на перевірку пенсійну справу Кравченко В. І. для підтвердження прийнятого нами рішення про перерахунок трудової пенсії відповідно до закону України* (http://www.pfu.gov.ua/dn/). У наведеному висловленні *скерувати пенсійну справу Кравченко В. І.* об'єктний актант, а актант *на перевірку* має значення «напряму з певною метою» поряд із поширювачем зі значенням мети *для підтвердження прийнятого нами рішення про перерахунок трудової пенсії*. Подібне явище, коли одній семантичній валентності відповідають дві синтаксичні реалізації, І. О. Мельчук назвав «розщепленням валентності» [130]. Проте, на нашу думку, не варто вважати наведені актанти реалізацією

однієї семантичної валентності, оскільки вони хоч і близькі за значенням до мети, проте різняться один від одного семантичним відтінком. Тут спостерігаємо збільшення потенційних поширювачів під впливом ділової ситуації, яка вимагає експлікації у висловленні необхідних елементів ситуації, тобто її учасників. Можна навести низку висловлень із предикатом *скерувати*, побудовані за таким же типом, тобто з реалізацією максимальної кількості учасників ділової ситуації і з поширювачами – актантами зі значенням *«напряму з певною метою»: Скерувати на виконання копію запиту в Управління ПФУ в районі N області З.* [Запит документів в інший регіон]; *Скерувати на виконання запит для перевірки факту пільгової роботи Кравченко В.І. в середній школі з 02.02.1994 по 30.05.1994* (Запит перевірки факту роботи); *Скерувати на консультацію документи Кравченко В.І.* (Супровідний лист).

Нами встановлено, що у висловленнях офіційно-ділового стилю предикат «скерувати» в значенні «адресувати, давати чомусь той чи той хід, напрям (про справи, папери) може реалізовувати чотири валентності. Поява чотирьох поширювачів, з одного боку, є реалізацією валентності предиката, а з іншого – зумовлено вимогою ділової ситуації. Набір потенційних поширювачів предиката збільшений під впливом вимоги ділової ситуації. Збільшення синтаксичних позицій тягне за собою збільшення набору потенційних поширювачів предиката. Відповідно, реалізація додаткових компонентів робить висловлення більш поширеним.

Максимальну реалізацію потенційних валентностей спостерігаємо у висловленнях: *Непрацюючі громадяни повинні звертатися із заявою про призначення пенсії безпосередньо до відділу соціального захисту населення за місцем свого проживання* (Рішення суду); *Івченко В. І. повинна звернутися до суду із заявою про встановлення факту визнання батьківства Івченком І.І.* (Вирок суду). Це підтверджує тезу про те, що ділова ситуація вимагає експлікації всіх елементів своєї системи.

Значення поширювачів у висловленні є важливим, оскільки відображає цю специфіку і є обов'язковим для позначення всіх елементів ситуації. Така необхідність призводить до множинності у висловленні, значній його поширеності. Специфіка полягає ще і в тому, що висловлення із значною кількістю поширювачів на формально-граматичному

рівні постає елементарним. «Обов'язковість» позицій може бути зумовлена не стільки семантикою предиката, скільки властивою стилю необхідністю назвати всі елементи ситуації.

Подібні факти засвідчують, що один із принципів організації поширеного висловлення офіційно-ділового стилю пов'язаний із особливостями поведінки семантичного предиката, який є центром висловлення. «Розгортання» предиката зумовлено специфікою позначуваної ним ситуації, відповідно поширювачі мають особливе синтаксичне вираження, а також додаткові відтінки значень. Систематизація та класифікація значень поширювачів не є завданнями монографії, нас цікавлять причини, що зумовлюють розгалуженість висловлень. Одним з таких чинників є збільшення поширювачів предиката за рахунок реалізації додаткових валентностей, появу яких можна пояснити вимогою ділової ситуації.

Підтвердження наших положень проілюструємо прикладами кількох висловлень: *Фахівцем-експертом групи призначення і перерахунку пенсій відділу ПФУ в Донецькій області Малишевої І. І. в присутності фахівця відділу кадрів управління освіти по Волноваському району Чеснокової В. І. здійснити перевірку факту роботи на посаді вчителя Гальченко О. А. в школі с. Ближнє за період з 10.09.1987 по 23.11.1990* (Акт про результати документальної перевірки трудового стажу застрахованих осіб на відповідних видах робіт). У цьому висловленні кількість позицій збільшено за рахунок поширювача *в присутності фахівця відділу кадрів управління освіти по Волноваському району Чеснокової В. І.*, тобто для повідомлення інформації щодо проведення перевірки факту роботи важливо вказати, що перевірку буде здійснено в присутності фахівця. Така вимога диктує появу у висловленні поширювача зі значенням, яке можна охарактеризувати як «додаткову особу, необхідну для здійснення юридично значущої дії». Важливим є те, що названий учасник ділової ситуації реалізований як поширювач, синтаксичне оформлення якого дає змогу реченням бути без ускладнювальних компонентів.

Як приклад розглянемо висловлення з предикатом *стягнути*: *Стягнути з Управління соціального захисту населення Зарічненської районної державної адміністрації (вул. Грушевського, 1, смт Зарічне, Зарічненський район, Рівненська область, 34000, код ЄДРПОУ 23306428) на користь*

Публічного акціонерного товариства «Укртелеком» (бул. Шевченка,18, м. Київ, 01030, код ЄДРПОУ 21560766) в особі Рівненської філії Публічного акціонерного товариства «Укртелеком» (вул. Міцкевича, 2, м. Рівне, 33028, код ЄДРПОУ 01187526) 113 226,86 грн. основної заборгованості, 32 037, 95 грн. інфляційних, 7 244,24 грн. 3 % річних та 2 287,64 грн. судового збору (https://verdictum.ligazakon.net/document/73192646).

Типове комунікативне завдання відображає типову ситуацію стягнення чого-небудь, отже, організаційною ланкою висловлення є предикат *стягнути*, який має потенціал для поширення. Формула семантичної сполучуваності цього предиката: *стягнути щось з когось на користь когось*. У таких висловленнях реалізовано три валентності предиката, які відповідають трьом позиціям поширювачів: 1) управління соціального захисту населення; 2) основна заборгованість у сумі N грн. 3) на користь Публічного акціонерного товариства.

Предикат *стягнути* обмежений сферою вживання й характерний тільки для сфери офіційно-ділового стилю. Проте така дія як *стягнення* може бути тільки в правовій сфері, звідси й специфічна, клішована форма керування: *стягнути на користь когось*.

Речення *Відрядити на курси підвищення кваліфікації вчителя музики 6–7 класів Коростильова А. І. в Інститут післядипломної педагогічної освіти вчителів Київського університету імені Бориса Грінченка в м. Київ з 01 по 16 квітня 2009 р.* (Наказ) є прикладом реалізації всіх потенційних валентностей предиката, що створює множинність компонентів. У цьому висловленні, взятому з наказу, необхідно якомога повніше позначити учасників ситуації: *кого відрядити, куди* (на які курси, в який інститут, в яке місто), на який термін. Вимога ділової ситуації призводить до експлікації усіх потенційних валентностей предиката.

Поняття обов'язковості / необов'язковості може бути застосовано до предиката: є валентності, без реалізації яких він не може обходитися, а є валентності, без реалізації яких висловлення «відбудеться» й буде відповідати будь-якому комунікативному завданню. У випадку, коли у висловленні описано ділову ситуацію, поняття обов'язковості набуває дещо іншого статусу. Обов'язковість зумовлено діловою ситуацією, яка є реальним станом справ у законодавстві, її учасники – необхідні еле-

менти системи. Предикати позначають дії, зумовлені діловою, законодавчою сферою, кожен поширювач позначає важливого учасника ситуації, необхідний елемент системи. Отже, з'являються характерні для цього стилю поширювачі, які мають особливе значення, зумовлене специфікою ділової ситуації. План змісту предикатів зумовлений мовною ситуацією, а саме діловою і законодавчою сферами.

У висловленнях офіційно-ділового стилю предикати «пристосовуються» до мовної ситуації й забезпечують висловлення необхідними поширювачами, тому кількість потенційних поширювачів збільшується. У конкретному висловленні можуть реалізуватися не всі потенційні поширювачі, їхній вибір зумовлений комунікативним завданням.

Отже, на першому рівні поширення висловлення кількість реченнєвих позицій може бути збільшено за рахунок реалізації предикатами додаткових валентностей, поява яких зумовлена вимогами ділової ситуації.

Предикатами другого рівня поширення вважаємо предикатні актанти, які займають позицію поширювача предиката й можуть бути центром предикатно-актантних структур. Актанти такого предиката зазвичай не утворюють самостійну реченнєву позицію і є поширювачами другого рівня.

Одним із чинників створення множинності компонентів висловлення є максимальна реалізація валентностей предиката. Це так звана перша сходинка поширення. На другому ступені поширення реалізовано валентності предикатного актанта. Оскільки для офіційно-ділового стилю притаманні іменники, висловлення насичені такими девербативами, як *призначення, роз'яснення, звернення, встановлення, скорочення, фінансування, перевірка, отримання, закінчення, порівняння, підготовка, визначення, рішення, відмова* та ін. Наприклад: *З метою підготовки масиву одержувачів пенсій до перерахунку страхової частини трудової пенсії по страхових внесках за 2003 р центром по виплаті пенсій додатковим програмним забезпеченням провести порівняння бази даних Центру і баз даних Управлінь* (Інформаційне лист). Компонент *З метою підготовки масиву одержувачів пенсій до перерахунку страхової частини трудової пенсії по страхових внесках за 2003 р* займає позицію детермінанта, є поширеним і вміщує в себе предикатний іменник *підготовка* і необхідні для

опису «підготовки» поширювачі *(підготувати щось до чогось): підготувати масив одержувачів пенсії до перерахунку страхової частини трудової пенсії*. Усередині поширювача наявний предикат із реалізованими валентностями, які, своєю чергою, є предикативними й утворюють свої групи. Центром першої групи є предикатний іменник *одержувачі* з обов'язковим поширювачем пенсії (*одержувати щось*); центром другого – *перерахунок* з поширювачем *страхової частини трудової пенсії (перерахувати щось)*. Позицію залежного актанта займає поширювач *порівняння бази даних Центру і баз даних Управлінь*. Поширювач утворює предикатно-актантну структуру: *порівняння* утворено від дієслова *порівняти*, що реалізує обов'язкові валентності: *порівняти щось з чимось*.

Отже, поширення висловлення може відбуватися на двох рівнях: на першому – за допомогою поширювачів предиката, які під впливом стильової специфіки реалізовані у висловленні зазвичай максимально; на другому – поширення всередині поширювачів, що займають самостійні реченнєві позиції.

На відміну від висловлень, узятих із публіцистичних текстів, де немає потреби розрізняти позиції члена речення й складника другорядного члена, який реалізований у конкретному висловленні, дещо по-іншому формують висловлення другорядні члени речення в офіційно-діловому стилю, напр.: *Відповідно до ФЗ періоди роботи після реєстрації громадянина як застрахованої особи в системі державного пенсійного страхування підтвердити на підставі відомостей індивідуального обліку* (Закон України «Про пенсійне забезпечення). Очевидно, що в цьому висловленні член речення не дорівнює слову, крім того, другорядні члени речення в цьому висловленні важко пристосувати до традиційної концепції. Це саме той випадок, коли в конкретній мовній реалізації поширювач набуває певної специфіки. Отже, необхідно з'ясувати своєрідність синтаксичних одиниць цього різновиду, а саме специфіку компонентів, що займають позицію члена речення й «комунікативний центр» висловлення. У таких структурах розглядаємо компоненти, що займають позиції поширювачів предикатів – першого рівня організації висловлення, а також позиції детермінантів. Компонент – це не одне слово, а словосполучення, яке може бути поширеним і створювати до-

даткову довжину висловлення. В офіційно-діловому стилі, зокрема канцелярському підстилі, простежуємо прагнення до стандартизації. Цим зумовлено використання особливої лексики, а також стійких поєднань, а саме *присутність обов'язкова; сімейний стан; в установленому порядку; список присутніх; трудова діяльність; ставимо до відома*. Подібна стандартизація синтаксичних одиниць сприяє уніфікації документів.

Поширення висловлення в офіційно-діловому мовленні прослідковуємо на двох рівнях: 1) на рівні збільшення реченнєвих позицій – сюди зараховують поширювачі, які реалізують валентність предикатів і поширювачі обставинного різновиду; 2) на рівні поширення всередині складників, що не спричиняє збільшення позицій членів речення, проте збільшує загальну поширеність висловлення.

Розгортання висловлення відбувається за принципом паралельного підпорядкування й за принципом послідовного (ланцюгового) підпорядкування.

У висловленнях, побудованих «за паралельним різновидом», поширені компоненти є реалізацією валентності одного предиката, напр.: *Відрядити на курси підвищення кваліфікації вчителя музики 6–7 класів Коростильова А. І. в Інститут післядипломної педагогічної освіти вчителів Київського університету імені Бориса Грінченка в м. Київ з 01 по 16 квітня 2009 р.* (Наказ), де реалізовано валентність предиката *відрядити*: *куди, кого, коли*. Комунікативним завданням є наказ про те, кому необхідно поїхати у відрядження, куди та на який термін, тобто для реалізації комунікативного завдання необхідна експлікація всіх потенційних валентностей предиката. Кожен поширювач є складником реми висловлення та однаково важливим. Це той випадок, коли йдеться про комплексне комунікативне завдання, про комплексну рему висловлення. У висловленнях, побудованих «за паралельним різновидом», кожен поширювач-компонент є «вільним» і може розташовуватися в будь-якому порядку без порушення граматичної будови речення. Вважаємо, що всі інформаційні компоненти – складники реми – однаково важливі, тому несуттєвим є їхній порядок всередині реми.

Чинниками, що зумовлюють досить великий ступінь поширеності цього висловлення, є реалізація всіх потенційних валентностей преди-

ката у зв'язку з вимогами ділової ситуації і комунікативним завданням. Позиції поширювачів заповнюють компоненти, що являють собою поєднання атрибутивно-іменного типу: *курси підвищення кваліфікації; вчитель музики 6–7 класів; Інститут післядипломної педагогічної освіти вчителів Київського університету імені Бориса Грінченка*. Поширені складники створюють додаткову розгалуженість висловлення. Порядок слів всередині атрибутивно-іменних сполучень є прямим, оскільки регламентований нормами словорозташування всередині словосполучень.

У висловленнях, побудованих за паралельним різновидом, частини можуть розташовуватися в прямому й зворотному порядку. Наприклад: *Кравченко А. О. після закінчення декретної відпустки / надати чергову відпустку за 2009-2010 навчальний рік з 2 травня 2010 р. на 48 робочих днів* (Наказ). Таке розташування продиктовано комунікативним завданням: поширювачі предиката *надати* – додаток *Кравченко А. О.*, обставинний детермінант *після закінчення декретної відпустки* є темою, а додаток *чергову відпустку* та інші поширювачі (обставини місця) – рема. Характер зв'язку членів речення в цьому випадку паралельний (віяловий), утворений поєднанням шістьох сегментів. Натомість значна кількість поширювачів створює певну «перевантаженість».

Висловлення, побудовані за паралельним принципом, у текстах офіційно-ділового стилю використовують досить часто. Якщо розглядати тема-рематичне членування таких висловлень, видно, що складники, поєднані паралельним типом зв'язку, можу перебувати або в темі, або в ремі. Наприклад: *На Філатову О. Ю. в Комітет соціального захисту населення Волноваського району Донецької області // надіслати довідку* (Інформаційне лист). Віяло знаходиться в темі, а предикативна основа становить рему висловлення. Пор. *У зазначеному пункті правил передбачити // включення до вислуги роботи в певних структурних підрозділах* (Інформаційний лист). Віяло поширювачів становить рему.

Залежність порядку компонентів від комунікативного завдання простежуємо у висловленні: *Рішенням суду / в задоволенні скарги Авдєєвій О.Ю. // відмовити*, де тему утвоює «віяло» поширювачів, а рему – предикат відмовити. Можливе й інше розташування компонентів усередині «віяла»: *У задоволенні скарги Авдєєвій О. Ю. рішенням суду // відмовити*.

Автор зазвичай на перше місце ставить найважливіший юридичний чинник – рішення суду. Пор. подібні висловлення, побудовані за принципом «віяла»: *Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду: головуючого - Мороз Л. Л., суддів: Бучик А. Ю., Гімона М. М., розглянувши у порядку письмового провадження адміністративну справу N 643/20104/15-а за позовом ОСОБА_1 до Управління Пенсійного фонду України в Московському районі м. Харкова про зобов'язання вчинити певні дії, провадження по якій відкрито за заявою ОСОБА_1 про перегляд Верховним Судом України ухвали Вищого адміністративного суду України, постановлену 30 червня 2017 року суддею Черпіцькою Л. Т., встановив // визнати за нею право на дострокову пенсію за віком з урахуванням загального трудового (страхового) стажу роботи 32 роки 8 місяців 10 днів та призначити пенсію за віком достроково з дати звернення за пенсією, а саме з 29.12.2014 та виплатити заборгованість*.

Отже, компоненти, що утворюють «віяло», є реалізацією валентності одного предиката й тому можуть розташовуватися в різному порядку. «Віяло» може входити до теми чи реми. Уживання поширювачів всередині теми або реми зумовлено їхньою роллю в діловій ситуації або необхідністю висловити те чи те комунікативне завдання.

Інший спосіб організації висловлення – «ланцюговий різновид» – розглянемо на прикладі висловлення з предикатом *необхідно сплатити*: *Необхідно сплатити держмито в розмірі 1000 грн. за подачу наглядової скарги на рішення судді щодо задоволення вимоги про визнання права на дострокову трудову пенсію за старістю* (Заява). У висловленні дев'ять предикатних слів, що утворюють ланцюжок. Кожна наступна ланка реалізує валентність предикатного слова попередньої частини. У реченнях, побудованих за принципом ланцюжка, складно виділити компоненти, порядок слів регламентований, довжина висловлення залежить від комунікативного завдання, що визначено діловою ситуацією. Це висловлення максимально поширене, оскільки реалізовані валентності кожного предикатного слова. Речення могло складатися з меншої кількості елементів у тому випадку, якщо б інші обставини та факти були б відомі з контексту: *Необхідно сплатити держмито в розмірі 1000 грн.; Необхідно сплатити держмито в розмірі 1000 грн. за подачу наглядової скарги.* Та-

кий ланцюг можна скоротити, але змінити порядок слів не можна. Пор. вислів: *Група призначення із перерахунку пенсій Святошинського району просить сплатити держмито в розмірі 200 грн. за подачу касаційної скарги за позовом у ПФУ в м. Київ до Михайлишин Ю. В. про компенсацію шкоди в розмірі 2000 грн.* (Службова записка).

Висловлення в текстах офіційно-ділового стилю можуть поєднувати в собі обидва способи поширення, напр.: *У зв'язку зі зверненням до Відділу Пенсійного фонду в Святошинському районі Кальченко О. Б. з оформлення соціальної допомоги на поховання померлого пенсіонера Кальченка М. І. і несвоєчасністю оформлення наказу про звільнення Кальченка М. І. закладу дошкільної освіти №601 «Сонечко»* ***необхідно вислати*** *завірену копію табеля обліку робочого часу за серпень 2006 року* (Запит).

Речення реалізує обов'язкову й досить характерну для такого різновиду документів валентність: *просити щось*, де обов'язковий поширювач виражений інфінітивом. Зі свого боку інфінітив ***вислати*** реалізує обов'язкову об'єктну валентність. Ця частина висловлення організована за принципом ланцюжка: кожний наступний предикат реалізує валентність попереднього. Реченнєву позицію, яка відкриває валентність предиката, займає поширений компонент, що є поєднанням атрибутивно-іменного типу: *завірена копія табеля обліку робочого часу за серпень 2006 р.*

Чинниками, що зумовлюють довжину висловлення, є реалізовані реченнєві позиції: прислівні, що заповнюють валентність предиката, і неприслівні, що належать до висловлення у зв'язку з необхідністю ділової ситуації.

Охоплення неприслівних поширювачів зумовлено вимогою ділової ситуації: вони є точкою відліку, темою висловлення, передають причину виниклої ситуації. Крім цього, довжина висловлення створювана за рахунок компонентів, утворених поєднанням атрибутивно-іменного типу. Комунікативну структуру цього висловлення називають багаторівневою: якщо розглядати організацію всього висловлення, то детермінант зі значенням причини можна вважають відправною точкою, тобто темою, а прохання – ремою.

Висловлення, що поєднують віяловий і ланцюговий різновиди, не завжди мають варіанти словорозташування, пор.: *Просимо повідомити*

заявницю про необхідність надати довідку про стаж за вищевказаний період (Лист). Основний спосіб організації такого висловлення – ланцюговий, елемент віяла створюють поширювачі предиката повідомити: кого, про що.

Розглянемо організацію речення *6 серпня 2006 судовій колегії у цивільних справах Харківської області у складі головуючого А. Г. Яреми та суддів Л. І. Григор'єва, І. Гуменюк заслухати у відкритому судовому засіданні по доповіді Кащенко В. І. справу за касаційною скаргою Сидоренко В. І. на рішення Московського районного суду м. Харкова від 8 липня 2005 року у справі за скаргою Бевз О. А. про відмову в призначенні дострокової трудової пенсії за старістю*. Це висловлення – своєрідний феномен за ступенем наявних поширювачів. Речення поширене на рівні предикатів і включення обставинних складників; і на рівні поширення всередині компонентів. Зокрема, на першому рівні – актанти предиката *заслухати*. До поширювачів зараховуємо 1) препозитивний додаток, що являє собою атрибутивно-іменне сполучення – розширену номінацію *судовій колегії у цивільних справах Харківської області у складі головуючого А. Г. Яреми і суддів Л. І. Григор'єва, І. Гуменюк*; 2) постпозитивний поширювач – реалізація об'єктної валентності предиката: *справу за касаційною скаргою Сидоренко В. І. на рішення Московського районного суду м. Харкова від 8 липня 2005 року у справі за скаргою Бевз О. А. на відмову в призначенні дострокової трудової пенсії за старістю*. Поширювач являє собою складник – предикатне поєднання, компонентами якого є атрибутивно-іменні сполучення (*касаційна скарга, районний суд, дострокова трудова пенсія за старістю*); загалом компонент поширений «за ланцюговим принципом» 3) обставинний поширювач зі значенням часу *6 серпня 2006 року*; 4) обставинний поширювач зі значенням місця *у відкритому судовому засіданні*; 5) обставинний поширювач *по доповіді Кащенко В. І.* У висловленні реалізовано п'ять компонентів, які теж поширені. Отже, поширеність висловлення офіційно-ділового стилю зумовлено кількома чинниками: першорядне значення, на нашу думку, має ділова ситуація та все, що пов'язано з нею. Вимога стилю значною мірою зумовлює інші чинники. Комунікативне завдання у висловленнях офіційно-ділового стилю має специфіку: для того, щоб передати будь-

яку інформацію, необхідне покликання на різні документи, врахувавши відповідні факти. Організація конструкцій офіційно-ділового стилю передає складні відношення законодавчої сфери, де кожен елемент має важливе значення. Це вимагає відображати їх у реченні, що зумовлює багаторівневу організацію речень офіційно-ділового стилю.

Комунікативне завдання визначає порядок розташування компонентів висловлення й поширювачів всередині складників (для організації за віяловим різновидом), а також регулювати довжину висловлення (для організації за ланцюговим різновидом).

Віяловий різновид створює труднощі побудови й сприйняття висловлення, оскільки наступний компонент (сегмент віяла) віддалений від центрального предиката, що збільшується з уведенням кожного наступного сегмента. Крім цього, можуть виникнути труднощі зі встановленням послідовності компонентів «віяла». Висловлення за ланцюжковим принципом формулювати дещо легше, оскільки зв'язок послідовний.

3.2.2. Семантика імператива в офіційно-діловому мовленні

3.2.2.1. Категоричні імперативні висловлення

У лінгвістичних працях останніх років спостерігаємо активізацію досліджень імперативності в різних стилях мови (О. Л. Даскалюк [53], О. М. Мацько [127], О. В. Нарушевич-Васильєва [135], О. С. Шатілова [207] та ін.). Це зумовлено актуальністю вивчення спонукальних форм і значень у різних аспектах: структурно-семантичному, функційному, прагматичному, комунікативному.

У нашій роботі імператив розглядаємо як мовну категорію, що поєднує риси абстрактності й конкретності, форми та змісту, відтворюваності та індивідуальності, що являє собою складну сукупність аспектів мови й мовлення.

Для категоричних спонукань характерні такі параметри: пріоритетна позиція мовця, обов'язковість виконання дії для адресата, інакше неминуче застосування санкцій. До категоричних спонукань зараховуємо наказ, розпорядження, заборону, вимогу. Проаналізуємо особливості цих різновидів спонукання і їхні семантико-прагматичні різновиди.

- **Наказ**

Одним із варіантів категоричного спонукання є наказ. Це різновид комунікативного висловлення, що передбачає реакцію дією. Наказ – офіційне розпорядження органу влади, керівника установи, підприємства, військового начальника [21, с. 979]. Службова позиція дає право на спонукання до дії. Офіційно-ділова сфера, яка передбачає спілкування в юридичних, адміністративних, військових, дипломатичних, комерційних соціальних інститутах, зумовила в українській мові існування різних інституційних прагматичних варіантів наказу. Наказ суду має неостаточну силу або вступає в дію з певного терміну (наказ про вихід в море, ордер на арешт, наказ (ордер) на накладення заборони на майно, ордер на арешт злочинця, ордер на затримання, наказ про приведення у виконання вироку про смертну кару, повістка в суд, наказ про перевірку вироку суду нижчої інстанції внаслідок допущеної судової помилки, наказ судді про скликання журі, наказ суду про введення у володіння, військовий наказ-інструкція). Такі тексти оформляють спеціальним документом, і спонукання-наказ у подібних випадках реалізується на рівні тексту. Особливим різновидом офіційно-ділового стилю є бойові накази.

Основним засобом вираження наказу є перформативні висловлення, напр.: З *ранку 7.08 силами 40БТРО у взаємодії з 3 БТГР 51 ОМБР провести рейдові дії в напрямку: Старобешеве, Новокатерінівка, Іловайськ та до кінця доби провести прочісування і звільнення міста Іловайськ від терористів. Встановити повний контроль над містом та у взаємодії з підрозділами 3 БТГР 51 ОМБР зайняти сім взводних опорних пунктів північніше та східніше Іловайськ (Читайте більше тут: https://zik.ua/news/2015/08/28/butusov_oprylyudneni_nakazy_shchodo_ilovayska_rozvinchuyut_brehnyu_viyskovogo_komanduvannya_619803)*, а також конструкції з дієсловом-присудком дійсного способу, напр.: *В опорному пункті взводу, у районі згину пол. дороги (70116) займає вогневу позицію танк № 302 з основним сектором обстрілу озеро (7211), перехрестя грунт. доріг (71107), допоміжний – праворуч від сарая (7111)* (Укрінформ. – 14.04.2015); *В опорному пункті взводу займає вогневу позицію танк № 321 з основним сектором обстрілу* (Укрінформ. – 10.02.2015); *З початком вогневої підготовки противника особовий склад ховається в*

перекритих щілинах і в бліндажах, спостерігачі ведуть спостереження за противником з метою своєчасного виявлення переходу його в атаку (Укрінформ. – 10.02.2015). Репрезентуючи дію як реальну, що відбувається зараз, адресант усуває гіпотетичний характер спонукання, бажане видається їм як реалізоване. Відбувається метонімічна заміна номінації бажання номінацією здійснення. Мовним засобом реалізації наказу може бути й майбутній час індикатива, напр.: *На території біля управління оперативного командування «Північ» Сухопутних військ Збройних Сил України буде розміщений підбитий російський танк Т-72* (Укрінформ. – 12.02.2018). Із формою майбутнього часу пов'язаний модальний відтінок переконаності мовця в готовності адресата виконати дію, а отже, впевненості в тому, що дія буде здійснена.

- **Припис**

У Словнику української мови припис потрактовано як:

1. Певний порядок, встановлений керівними органами держави, установи, підприємства і т. ін. *Він велів копати яму так близько своєї границі, як тілько дозволяв урядовий припис* (Іван Франко, VIII, 1952, 408).

2. Правило, покладене в основу якого-небудь вчення, моралі, ідеологічного напряму тощо; канон. *Невже справді любов привела її сюди і владно примусила добровільно переступити той високий поріг, який відділяє дівчину від жінки і який суворо охороняється приписами суспільної моралі й церкви?* (Петро Колесник, Терен.., 1959, 337).

3. Вказівка або порада діяти певним чином; настанова. *Старшина доповів їй, що всі приписи медицини виконано, він сподівається, що до початку наступу поганка щезне і старший лейтенант зможе повести в бій людей* (Юрій Яновський, II, 1954, 10);

4. перев. мн. Основні правила в якій-небудь ділянці людської діяльності, зумовлені її сутністю; закони. *Щодо форми, то є одна строфа задовга: «вона лиш те живить, що має міць тривать» — варто б її справити, щоб не порушувати суворих приписів октави* (Леся Українка, V, 1956, 437) [177, с. 706].

Припис – розпорядження, наказ, а також позначає дію з дієсловом «наказати» (запропонувати офіційно, наказати, призначити, запропону-

вати дотримуватися чого-небудь) [124, с. 305]; офіційне розпорядження, що наказаного необхідно дотримуватися) [23, с. 96].

У лінгвістичній літературі з проблеми класифікації спонукальних значень наголошено, що припис – це варіант інструкції, якому притаманні такі прагматичні чинники: джерело спонукання – законодавчий орган, соціальний інститут, мета – регулювати норми поведінки осіб, що належать до певної службової категорії [84, с. 17]. У нашому дослідженні дотримуємося широкого потрактування поняття припису як категоричного спонукання, що функціює в офіційно-діловій сфері спілкування, напр.: *Ми не можемо заборонити існуючі олігархічно-дотаційні канали, але повинні зробити кнопкою номер один в інформаційному просторі саме суспільного мовника* (Depo.ua – 12.09.2015). Наявність у цьому висловленні модального дієслова *повинен* зі значенням повинності й дієслова зі значенням конкретної дії (*Постійно показувати та фінансово підтримувати телевізійни канали, які чесно показують думки суспільства*) вказує на спонукальну комунікативну настанову цього висловлення. Експлікована особа адресата (адміністрація телеканалів) являє собою службову категорію осіб, що дає змогу уточнити тип спонукальної настанови у висловленні і визначити її як припис.

Припис передбачає широкий діапазон варіювання в семантико- прагматичному плані. Виокремлюють такі підтипи, як припис-вимога, припис-побажання, припис-інструкція, припис-дозвіл, припис-пропозиція, припис-посадовий обов'язок, припис-повчання, розпорядження-постанова, припис-заборона, опосередковане й безпосереднє розпорядження, двосторонньо спрямований припис.

- **Припис-вимога**

Крім власне розпорядження, в офіційно-діловому стилі виділяють крайні, гібридні варіанти припису, у яких вказане значення співіснує з іншим підтипом спонукання, з іншою комунікативної настановою або логічно випливає з іншого значення, зокрема, модифікацією припису в офіційно-діловому стилі є його максимально зреалізований прагматичний варіант, у якому значення припису поєднуване зі значенням вимоги. Поєднання припису й вимоги часто являє собою вимоги законодавчих актів, міжнародних конвенцій і договорів, у синтаксич-

ному аспекті вони являють собою висловлення з кваліфікативним присудком, напр.: *Найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму ((1) крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів, установ) та назву* (пункт 1.1 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 31.12.2015 р. № 2804/5). У цьому реченні з наказу значення припису містить інформацію про організаційно-правову форму юридичної особи, про що сигналізує наявність складеного іменного присудка, вираженого модальним дієсловом (*повинен*) зі значенням повинності, і предиката, на значення якого накладена вимога (у підрозділі 1 зазначено, на які установи цей припис не розповсюджується). Для інших юридичних осіб, зокрема, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів, установ, які вирішили ознайомитися з текстом наказу, це висловлення – розповідь, що має комунікативну настанову повідомити юридичних осіб про їхню організаційно-правову форму.

- **Припис-побажання**

Про наявність у висловленні іллокутивних сил припису та побажання сигналізує форма простого дієслівного присудка, вираженого дієсловом зі значенням дії, неконтрольованої волею людини, напр.: *Визнаючи стратегічну роль України як газотранзитної держави, Сторони мають продовжувати співпрацю для забезпечення безпечного, надійного та прозорого транзиту газу територією України, зокрема, шляхом імплементації в повному обсязі положень Спільної декларації України та ЄС щодо модернізації української газотранспортної системи 2009 року. З огляду на це ЄС підтримує зусилля України, спрямовані на збереження ролі важливої газотранзитної держави* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984 _003-16).

Функціювання цього висловлення в міжнародному договорі надає йому іллокутивної сили припису, оскільки положення міжнародних договорів є обов'язковими для виконання. На загальне значення припису нашароване й значення побажання.

- **Припис-інструкція**

Наступний прагматичний різновид припису в документах офіційно-ділового стилю – це припис-інструкція. Інструкцію трактують як сукупність правил, що встановлюють порядок і спосіб здійснення чого-небудь. Інструктивний припис являє собою комбінацію таких параметрів: пріоритетна позиція адресанта й обов'язковість виконання (функціюючи в текстах законів і міжнародних угод, ці пропозиції формулюються з боку вищих інстанцій і є обов'язковими до виконання, що є параметрами припису); зацікавленість у результатах виконання не тільки мовця, але й адресата, оскільки тут запропоновано алгоритм дій, який охоплює домисли й припущення на випадок, якщо адресат опиниться в проблемній ситуації. Цей варіант розпорядження містить складники «що робити» і «як діяти» за певних умови, напр.: *Кожна країна-член, на основі максимальних зусиль забезпечує, щоб на її території надавалася, принаймні, одна з таких поштових платіжних послуг: 1.1 грошового переказу готівкою: відправник подає до пункту доступу до послуги призначеного оператора грошові кошти й звертається з проханням виплатити одержувачу всю суму готівкою без відрахувань; 1.2 грошовий переказ з рахунку: відправник дає вказівку дебетувати свій рахунок, який веде призначений оператор, і звертається з проханням виплатити одержувачу всю суму готівкою без відрахувань; 1.3 грошовий переказ на рахунок: відправник подає до пункту доступу до послуги призначеного оператора грошові кошти й звертається з проханням перерахувати їх на рахунок одержувача без відрахувань* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/055_004-12).

Це положення угоди є насамперед приписом, адресованим сторонам-учасникам Всесвітнього поштового союзу складати та підписувати письмову угоду про поштові платіжні послуги. Крім того, цей вислів можна інтерпретувати як інструкцію зі створення зручної платіжної зони для всіх країн-учасників союзу, оскільки тут запропоновано алгоритм дій, завдяки якому потенційні адресати зможуть досягти бажаного результату – створити зручну зону платіжних поштових послуг. Цей алгоритм передбачає: 1. Установлення переліку послуг для всіх учасників 2. Розшифрування та пояснення значення кожної. 3. Визначення ал-

горитму кожної операції 4. Досягнення угоди про контроль над цими операціями для всіх учасників. 5. Складання й підписання угоди. Як бачимо, спонукальні висловлення зі значенням припису уміщують і прагматичні ознаки інструкції.

Варто зазначити, що в синтаксичному плані приписи-інструкції є складнопідрядними реченнями з підрядними означальними (у значенні припущення, що продиктовано семантичною структурою припису-інструкції: «у випадку, якщо / коли виникне певна ситуація, роби так …», або «за умови, якщо трапитися так, що ... – а ти зробиш так» ... . Напр.: *Організатор гастролей у випадку, якщо їх учасником є громадянин держави-агресора, має не пізніше ніж за 30 днів до дня проведення заходу подати до Служби безпеки України запит на отримання інформації про наявність або відсутність законних підстав для недопущення громадянина держави-агресора до участі в зазначеному гастрольному заході. При цьому організатор має надати СБУ достовірну інформацію про ім'я та прізвище учасника, зазначені у його документі для в'їзду на територію нашої держави, а також про використання псевдонімів, належність до творчих колективів, іншу інформацію, що характеризує його творчу діяльність. Служба протягом 10 днів з дня одержання запиту розглядає та надає відповідь про наявність або відсутність законних підстав для недопущення громадянина держави-агресора до участі у зазначеному гастрольному заході* (http://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pidpisav-zakon-yakim-regulyuyetsya-pitannya-p-44302 – 07.11.2017).

Це звернення Президента України інструктує, як чинити в тих випадках, коли Україною гастролюють громадяни держави-агресора, а це може становити загрозу національній безпеці України. У синтаксичному плані цей фрагмент тексту утворений поєднанням двох складнопідрядних речень та простого ускладненого речення. Використання в першому реченні підрядної означальної частини є засобом реалізації значення інструктивного спонукання. Основне спонукальне значення реалізоване в головній частині (*подати запит*), крім цього, тут реалізовано додаткове значення інструкції, оскільки в наступних реченнях удокладнено послідовність дій у такій ситуації (*має надати СБУ достовірну інформацію; про використання псевдонімів, належність до творчих колективів,*

іншу інформацію; служба протягом 10 днів розглядає та надає відповідь тощо). Удаючись до певних трансформацій, можливий такий алгоритм дій: якщо служба СБУ виявить законні підстави для недопуску громадян держави-агресора на територію України, зазначені заходи за їхньої участі мають бути скасовані.

Значення інструктивного розпорядження може бути реалізоване й на рівні надфразної єдності, напр.: *Правилами реєстрації цивільних повітряних суден в Україні, затвердженими Наказом Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 31.01.06 № 67 (зі змінами та доповненнями), визначено, у випадку, якщо власником судна є іноземна фізична чи юридична особа, то в реєстраційних документах зазначається «найменування» такого власника, а реєстрація в Україні цього судна проводиться на юридичну особу (експлуатанта) із зазначенням місця знаходження (реєстрації) такої юридичної особи (експлуатанта). Тому, враховуючи викладене, збір за першу реєстрацію транспортних засобів необхідно сплачувати на розрахункові рахунки органів місцевого самоврядування за місцем реєстрації транспортного засобу вказаного в свідоцтві про реєстрацію. Якщо місцезнаходження та місце реєстрації юридичної особи не збігається, то збір необхідно сплачувати за місцезнаходженням транспортного засобу* http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-zbori-/zbir-za-pershu-reestratsiyu-tr/komentari-fahivtsiv-dps-ukr/53945.html).

Перша конструкції є надфразною єдністю контамінованої структури з двома рівнями членування. На першому рівні – складнопідрядне речення із підрядним умови (*якщо власником судна ..., то в реєстраційних документах зазначається ...*), а на другому – атрибутивні відношення (*у випадку, якщо власником судна...*), оскільки опорним компонентом є іменник. Друге речення є складнопідрядним з умовною підрядною частиною. Ці конструкції регламентують варіанти розв'язання проблемних ситуацій.

Такий прагматичний різновид припису, як припис-інструкція, можуть передавати й складнопідрядні означальні речення, напр.: *Усі спори, розбіжності чи вимоги, які виникають із цього договору або у зв'язку з ним, зокрема, щодо його тлумачення, виконання, порушення, припинення*

чи недійсності, підлягають вирішенню в Міжнародному комерційному арбітражному суді при Торгово-промисловій палаті України згідно з його Регламентом (Віче. – №14. – липень 2016). Це висловлення також регламентує порядок дій, якщо виникне конфліктна ситуація. Трансформація цього речення уможливлює класичне висловлення припису-інструкції: *якщо виникне суперечка – необхідно врегулювати її шляхом переговорів; якщо суперечку не врегулюють шляхом переговорів – її передають на розгляд у Міжнародний Суд*.

- **Припис-дозвіл**

У текстах міжнародних договорів наявні спонукання, у яких поєднано ознаки припису й дозволу. Подібні семантико-прагматичні варіанти припису характерні для регламентувальних документів офіційно-ділового стилю – законодавчих актів і міжнародних договорів. Проаналізуємо приклад із Міжнародної конвенції: *Санітарні літаки повинні мати чіткий розпізнавальний знак. Вони повинні підкорятися на будь-яку вимогу про приземлення. У разі вимушеної посадки на ворожій або зайнятій ворогом території поранені і хворі, а також екіпаж літака стають військовополоненими. У разі ж приземлення на вимогу літак зі своїми пасажирами зможе продовжувати свій політ після можливого огляду* (https://tuipravo.info.). 1. Припис пілотам літаків підкорятися вимогам про посадку виражено експліцитно (*повинні підкорятися на будь-яку вимогу про приземлення*); 2. Дозвіл продовжувати політ після огляду виражено експліцитно (*зможе продовжувати свій політ*).

- **Припис-пропозиція**

Припис-пропозиція – ще один варіант розпорядження в офіційно-діловому стилі. Функціюючи в контексті, додаткове значення пропозиції експліцитно виражено в реченні. Механізмом реалізації обох значень виступає поліпредикативна структура, напр.: *Фонд має право в будь-який час повідомити в неофіційному порядку будь-якій державі-члену про свою позицію з будь-якого питання, що виникає в рамках цієї Угоди. Фонд більшістю в сімдесят відсотків загальної кількості голосів може ухвалити рішення про публікацію доповіді, представленої державі-члену щодо її грошово-кредитних або економічних умов і подій, які безпосередньо ведуть до серйозних порушень рівноваги в зовнішніх платіжних балансах*

держав-членів. Відповідна держава-член має право на представництво відповідно до пункту (j) частини 3 цієї статті. Фонд не публікує доповідей, які стосуються змін в базисній структурі економічного устрою держав-членів (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/890_006).

У цьому тексті, утвореному поєднанням поліпредикативних конструкцій, реалізовано два спонукальних значення: припису й пропозиції. Спонукальне значення припису репрезентовано предикативною структурою *фонд має право в будь-який час повідомити*. Використання модального дієслова має, може зі значенням повинності вказує на те, що дію з дієсловом повідомити (повідомити в неофіційному порядку будь-яку державу-члена) передбачена законом як обов'язкова до виконання адресатом (уповноваженими представниками державами-членами). Крім цього припису, у статті закону реалізовано й спонукання *може ухвалити рішення; не публікує доповіді*. Використання модального дієслова *може* при цьому сигналізує про те, що ці дії не є обов'язковими для адресата, це лише один із варіантів дії з метою здійснення розпорядження, позначеного дієсловом *має* та модальним словом *може*. За адресатом залишається можливість вибору, а отже, спонукання, реалізоване за допомогою дієслова *має* або модального слова *може*, інтерпретують як пропозицію. Висловлення інтегрує спонукання двох різних типів: категоричне – припис і некатегоричне – пропозицію.

- **Припис-посадовий обов'язок**

Офіційно-діловому стилю притаманні також такі варіанти припису, як припис-посадовий обов'язок. У цьому випадку значення припису є вторинним, імпліцитним щодо основної заяви про покладання обов'язків. (Наведемо як приклад уривок зі статті закону про облік витрат на гарантійний ремонт або гарантійні заміни товарів, напр.: *Відповідно до пункту 6 статті 269 Господарського кодексу постачальник (виробник) зобов'язаний за свій рахунок усунути дефекти виробу, виявлені протягом гарантійного строку, або замінити товари, якщо не доведе, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу. Відповідно до підпункту 140.1.4 пункту 140.1 статті 140 Податкового кодексу при визначенні об'єкта оподаткування враховуються будь-які витрати на гарантійний ремонт (обслугову-*

вання) або гарантійні заміни товарів, проданих платником податку, вартість яких не компенсується за рахунок покупців таких товарів, у розмірі, що відповідає рівню гарантійних замін, прийнятих/оприлюднених платником податку.

У разі здійснення гарантійних замін товарів платник податку зобов'язаний вести облік покупців, що отримали таку заміну товарів або послуги з ремонту (обслуговування), у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує, державну податкову і митну політику (http://kyiv.sfs.gov.ua/okremi-storinki/arhiv1/print-155079.html).

Речення з погляду адресата (з*обов'язаний за свій рахунок усунути дефекти, зобов'язаний замінити товари*) є приписом, оскільки є положенням закону, з погляду прескриптора (законодавчого органу) – це висловлення є також актом покладання обов'язків на адресата (*зобов'язаний вести облік покупців*).

- **Припис-повчання (роз'яснення)**

На значення припису в офіційно-діловому стилі накладається й значення, що створює ще один семантико-прагматичний варіант розпорядження, – розпорядження-повчання. Припис-повчання зазвичай супроводжуваний роз'ясненням мотивування каузованої дії і роз'ясненням, що і як робити, напр.: *Кожна договірна держава, яка бажає запровадити окреме економічне регулювання згідно з положеннями параграфа 1.11.2, робить це відповідно до Принципів і з повним урахуванням рекомендацій, викладених у Додатку VII. Застосовують таку умову: договірні держави перед запровадженням нової системи повинні провести консультації з користувачами повітряного простору, відповідним провайдером послуг та Євроконтролем щодо цілей, процедур і календарного графіка запровадження пропонованої системи та беруть до уваги висловлені думки* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/944_002).

Цей приклад засвідчує, як у надфразній єдності реалізовано значення припису, адресоване країнам забезпечити втілення в життя принципів визначення вартісної основи для маршрутних зборів та обчислення окремих ставок шляхом прийняття законодавчих, дипломатичних та фінансових заходів. У висловленні поєднано ознаки припису й настанови.

- **Припис-постанова**

Постанова – це колективне рішення, офіційне розпорядження. Припис-постанова – це спонукання, якому передувало попереднє обговорення членів будь-якого колегіального органу, наділеного владними повноваженнями. Приписи-постанови фіксуємо в тексті програми співробітництва між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності на 2018–2019: *Сторони реалізовують спільні заходи для досягнення мети Програми. Будь-який специфічний формат співробітництва реалізовується за спільної згоди Сторін та враховуючи фінансові та кадрові можливості Сторін.*

Сторони будуть:

– *Сприяти подальшій розробці Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України;*

– *Сприяти виконанню міжнародних договорів, адміністративні функції яких виконує ВОІВ, та опрацювати можливість приєднання України до Пекінського договору про аудіовізуальні виконання та Марракеського договору про полегшення доступу до опублікованих творів сліпих та осіб із вадами зору або іншими обмеженими можливостями сприймати друковану інформацію;*

– *Залучати, за доцільності, інструменти технічної допомоги з метою розвитку національного законодавства у сфері ІВ, особливо що стосується сфери авторського права та колективного управління* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/999_001-17).

Це припис від колективного органу (Всесвітньої організації інтелектуальної власності), адресований Міністерству економічного розвитку і торгівлі України створити Національну стратегію розвитку сфери інтелектуальної власності України. Про те, що це розпорядження реалізоване як припис-постанова, засвідчує наявність лексем залучати, сприяти.

Варто наголосити, що значенням припису-постанови в цьому висловленні ієрархічно підпорядковане змісту припису-покладання обов'язків, адресованих уже не абстрактним інстанціям, а людині, яка обіймає посаду міністра економічного розвитку і торгівлі. Зміст цього спонукання – контролювати розробку Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України, сприяти виконанню міжнародних

договорів про полегшення доступу до опублікованих творів сліпих та осіб з вадами зору або іншими обмеженими можливостями сприймати друковану інформацію, розробити законодавчі акти у сфері інтелектуальної власності.

Припис-постанова – це складний варіант спонукання, у межах якого кілька семантико-прагматичних варіантів спонукання.

- **Припис-заборона**

Припис-заборона – це ще один семантико-прагматичний варіант розпорядження в офіційно-діловому стилі. Відношення між основним значенням припису й значенням заборони мають гіперо-гіпонімічні відношення, тобто останнє ієрархічно належить до першого, напр.: *Необхідно дбати під час війни про захист навколишнього середовища від широкомасштабного, тривалого та серйозного руйнування. Цей захист включає заборону використання методів та засобів ведення війни, які передбачають або можуть передбачати, що вони можуть завдати такої шкоди природному середовищу, і тим самим завдати шкоди здоров'ю або виживанню населення* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_199).

У цьому уривку йдеться про розпорядження, адресоване потенційним учасникам військових дій, дбайливо ставитися до навколишнього середовища, яке виражене формою головного члена безособового речення *необхідно дбати*. Цьому припису ієрархічно підпорядковане (про що свідчить лексема *заборона*) інше спонукання, вже зі значенням заборони вести військові дії методами, які можуть завдати шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю населення.

- **Безпосередні та опосередковані приписи**

Слід зазначити, що припис може бути безпосереднім і опосередкованим. Безпосереднім приписом уважають висловлення, адресат яких і передбачуваний виконавець каузованої дії – одна особа. Якщо ж висловлення адресоване одній особі, але виконання припису покладено на іншу особу, припис буде опосередкованим. Цікаво відзначити, що обидва цих різновиди можуть бути інтегровані в одному висловленні, напр.: *Незалежно від того, яка сторона конфлікту несе відповідальність за завдану шкоду, держава повинна забезпечити усім жертвам ефективний доступ до права на охорону здоров'я, достатній рівень життя і соціальний за-*

хист (http://www.un.org.ua). Це висловлення містить непрямий припис гуманно ставитися до особи захисту. Безпосередньо цей припис відноситься до адресата, під яким слід розуміти уряд країн, діяльність якого регулює конвенція і який є її суб'єктом. Але цей припис поширений також і на третю особу – військових представників, яким належить безпосередньо контактувати з підзахисними особами. Це висловлення одночасно передає і безпосереднє, і опосередковане спонукання-припис.

- **Двосторонній спрямований припис**

Тип тексту «договір» («угода») актуалізує ще один вид розпорядження – двосторонньо спрямований припис, тобто припис у зв'язку з прийнятими на себе зобов'язаннями. Вступаючи в договір, кожен його учасник одночасно є і прескриптором (тобто він має право вимагати від інших сторін виконання прописаних положеннями договору дій), і адресатом, оскільки вважає виконання цих положень обов'язковими і для себе самого. Як приклад цього розпорядження наведемо уривок з угоди про здійснення технічної допомога для ведення відповідального рибальства й сталої аквакультури: *Будь-які суперечки між Сторонами, які стосуються тлумачення та проведення діяльності, або будь-якого пов'язаного документа чи домовленості, повинні вирішуватися шляхом переговорів між Сторонами. Будь-які розбіжності, які не можуть бути вирішені таким чином, будуть розв'язуватися остаточним рішенням керівників обох Сторін* (http://zakon2. rada.gov.ua/ laws/show/995_001-16).

У цьому висловленні реалізовано такі прагматичні підтипи спонукань: наявність лексеми *вирішуватися* у висловленні вказує на те, що припис, реалізований у плані вираження модальним словом *повинні*, є для кожного учасника угоди адресованим як партнеру, так і самому собі, тобто двосторонньо спрямованим. Визнаючи правильність тлумачення та проведення діяльності відповідно до інших учасників, кожна Сторона, що підписує угоду, ставить перед собою завдання досягнути поставленої мети й виконати припис. Значення припису може також випливати й із переданого висловлення значенням загрози, що свідчить про наявність у текстах офіційно-ділового стилю такого варіанту припису, як припис-загроза, напр.: *Будь-яка особа, що порушує нові правила, отримає штраф у розмірі до 100000 злотих (23 900 євро, 29 250 доларів США). Повторні*

правопорушення можуть призвести до тюремного ув'язнення. Слід зазначити, що заборона не поширюється на торговельні точки, такі як інтернет-магазини, заправні станції тощо (https://informator.news). Із закону про загрозу штрафу за невиконання дій зі словосполучення *отримає штраф* зрозуміло, що для адресата ця дія є обов'язковою, запропоновано в такий спосіб реалізувати кілька комунікативних настанов: загрозу, припис, інформування.

- **Розпорядження**

Розпорядження – вказівка про виконання, наказ, постанова, вимога органу влади, керівника, обов'язкове для виконання [124, с. 357]. Мовець уважає необхідним, але не передбачає негайного виконання дії, він дає настанову на певний період. Інституційними варіантами розпорядження, реалізованими на текстовому рівні, є, наприклад, судове розпорядження. Розпорядження про накладання арешту на товари, з яких не сплачене мито, урядове розпорядження (*довідка про допомогу*), розпорядження вищої інстанції. Компонентами є спонукальні речення, що передають приписи, напр.: *«Відповідно до Указу Президента України від 18 серпня 2004 року № 919 "Про державні стипендії чемпіонам і призерам Олімпійських, Паралімпійських та Дефлімпійських ігор" (зі змінами, внесеними Указами від 21 жовтня 2005 року № 1505, від 21 липня 2008 року № 642, від 10 вересня 2011 року № 907, від 12 липня 2013 року № 377) постановляю:*

1. Призначити державні стипендії призерам Олімпійських ігор:

Білоущенку Сергію Олександровичу – бронзовому призеру XXVIII літніх Олімпійських ігор з веслування академічного у розмірі трьох прожиткових мінімумів

Варданяну Армену Фрунзіковичу – бронзовому призеру XXIX літніх Олімпійських ігор з боротьби греко-римської у розмірі трьох прожиткових мінімумів

Грачову Дмитру Олеговичу – бронзовому призеру XXVIII літніх Олімпійських ігор зі стрільби з лука у розмірі трьох прожиткових мінімумів.» (http://www.president.gov.ua/documents/172018-23538)

Урядове розпорядження – текст, який являє собою сукупність спонукального перформативного висловлення (*Відповідно до Указу Прези-*

дента України постановляю) і спонукальних речень (припис зі словом призначити, адресований конкретній посадовій особі).

- **Вимога**

Вимога – побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечень. Офіційний документ із проханням видати що-небудь або направити кого-небудь у чиєсь розпорядження [138, с. 35]. У мовознавстві наявні різні визначення цього різновиду спонукання, а саме: Вимога – настійне прохання, бажання, виражене в категоричній формі. Адресант не має повноважень, влади; вимагаючи, мовець не впевнений, чи буде виконано вимогу [214, с. 38]. Вимога – це наказ «від низу до верху» [142, с. 470]. Мовець бажає вчинення дії, адресат залежить від мовця, розуміє необхідність здійснення дії, але не виконує її [108, с. 53]. Прагматична пресупозиція вимоги – небажання адресата здійснювати дію, мовець діє з позиції сили [195, с. 100]. Вимогу називають категоричним різновидом спонукання, головним прагматичним параметром якого є свідомість мовця, що адресат, ймовірно, не бажає виконання необхідної дії. Щодо статусу учасників комунікації, то, на нашу думку, цей чинник у ситуації вимоги нерелевантний.

Вимога може бути адресована «зверху вниз», «знизу вгору», а також рівних за статусом комунікантів: *Генсек НАТО координує та спрямовує діяльність таких структурних підрозділів Організації, як Комітет оборонного планування, Група ядерного планування, Міжнародний секретаріат, що разом утворюють найвищі політичні органи Альянсу (http://parlament.org.ua); Ліквідація наслідків передбачає заходи реагування, спрямовані на пом'якшення руйнівного ефекту терактів, аварій і природних катастроф. За ці заходи передусім відповідають національні органи влади, але НАТО надає різноманітну підтримку, зокрема координуючи планування і підготовку у разі теракту* (http://www.niss.gov.ua/articles/2446/). У наведених реченнях відображено комунікативну ситуацію, у якій статус прескриптора (НАТО) вищий за статус адресата (підпорядковані йому міністерства).

Наступне висловлення зі значенням вимоги зумовлене ситуацією, коли статус мовця нижчий за статус адресата: *Позивачів наділено правом вимагати від суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання*

судового рішення на їхню користь. Для чиновників, які двічі проігнорують цю вимогу, передбачено санкції (https://www.niss.gov.ua). Спонукання-вимога в цьому випадку адресована «знизу до верху».

У промові Президента України зафіксовано вимогу, присвячену пам'яті Небесної сотні: *Вважаю, що найближчим часом має бути створений Фонд, який би підтримав здійснення кожного з етапів нашого спільного, і я би дуже хотів, щоб це був справді всенародний проект Меморіалу. Виступаю не лише ініціатором, але й першим донором такого фонду, щоб допомогти йому не тільки добрим словом, а й грошима. Сподіваюсь, мій приклад знайде послідовників. Закликаю всіх, кому дорога пам'ять про подвиг Небесної сотні, долучатися до цієї справи* (http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-u-zvyazku-z-dnem-geroyiv-nebesnoyi-sot-40110).

У цьому випадку адресант (Президент України) не позиціонує себе вище або нижче за адресата (українських громадян), отже, для вираження вимоги можлива і ситуація з рівним статусом комунікантів. Вимога може мати додаткове стимулювальне значення, нашаровуючись на значення припису, заборони або поради (див. «Припис-вимога», «заборона-вимога», «порада-вимога»), а також безпосередньо як самостійний семантико-прагматичний варіант спонукання. Власне вимога функціює в таких офіційних документах, як резолюції міжнародних конференцій, де вони оформлені перформативними конструкціями з дієсловами закликаю.

Крім того, є вимога в дипломатичних документах, зокрема в ноті протесту, напр.: *Держава має і буде забезпечувати суддям і посадовим особам органів системи правосуддя належний захист. І я вимагаю від правоохоронних органів швидкого та неупередженого розслідування цього кричущого інциденту і ефективних дій з боку цих органів. Те, що ви на місцях отримали такий колосальний ресурс, не означає, що ніхто не буде цікавитися і контролювати ефективне використання цих грошей* (http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-pyatogo-zasidannya-radi-regionaln-40458). У наведених висловленнях спонукання досить категоричні. Водночас автор висловлення (*Президент України*) не повною мірою може змусити адресата (*суддів і посадових осіб органів системи правосуддя*) підкоритися і виконати бажану дію (*розслідування*

та ефективні дії). Крім того, дію, про яку йдеться в другому висловленні, важко проконтролювати. Отже, ця надфразна єдність складається зі спонукальних висловлень зі значенням вимоги.

- **Заборона**

Заборона – вид наказу, дія зі значенням «забороняти» (не дозволяти що-небудь робити, користуватися, вживати, не допускати до застосування, визнавши суспільно шкідливим) [123, с. 178], відсутність права на вчинення чого-небудь [21, с. 339]. Інваріантне значення заборони як найменування комунікативного наміру має такі диференційні ознаки: пріоритет мовця, зацікавленість мовця в скоєнні дії, обов'язковість вчинення дії для адресата. Реальне спілкування модифікує інваріантний зміст, зумовлюючи появу варіантів, що різняться прагматичними відтінками цього значення. Підтвердження тому – синоніми, що передають значення заборони: *забороняти, заборонити, заборонено, не виконувати, відмовляти,запобігати, не допускати, утримуватися* тощо. В офіційно-діловому стилі функціюють такі інституційні різновиди заборони, як ін'юнкція – судова заборона, мета якої запобігти будь-яким витратам, заподіяння шкоди власності, що є частиною спадщини, порушення патентного й авторського права або права використання торговельної марки, заборона розпоряджатися успадкованим або нерухомим майном без згоди опікуна. У дипломатичній сфері спілкування функціює такий інституційний варіант заборони, як заборона на випробування різних видів зброї масового ураження, що є різновидом міжнародної угоди, яку оформлюють спеціальним документом. Проілюструємо такі положення: *1. Кожна держава-учасниця зобов'язується не робити будь-яких випробувальних вибухів ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів, а також заборонити й запобігти будь-такий ядерний вибух у будь-якому місці, що знаходиться під його юрисдикцією або контролем.*

2. Кожна держава-учасниця зобов'язується утримуватися від спонукання, заохочення або якої-небудь участі в ядерних випробуваннях (http://www.president.gov.ua). Ці висловлення зі значенням зобов'язання, дозволу являють собою положення Договору про заборону ядерних випробувань (*Договір про заборону ядерних випробувань*). Значення заборони передано окремими висловленнями цього документа, причому цим частинам

притаманна не тільки спонукальна семантика (зобов'язання, дозвіл), але й комунікативна спрямованість (декларативні висловлення). Цей різновид спонукання функціює не тільки на рівні самостійного тексту, а й на рівні висловлень (речення або надфразної єдності) у регламентованих текстах офіційно-ділового стилю, а саме: в юридичних документах (текстах законів), адміністративних і дипломатичних (міжнародних договорах, конвенціях), напр.: *За приписами статей 21, 24 Конституції України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання тощо* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18).

Це висловлення зі значенням заборони функціює в контексті Рішення «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та «Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання)», де визначено функції, права та обов'язки одержувачів пенсій та щомісячного довічного грошового утримання. Як видно з прикладу, серед норм, що регламентують обставини нарахування виплат, існує й заборона брати участь у розгляді справ, у яких судді раніше брали участь як адвокати, привілеїв або обмежень за вказаними вище ознаками.

Аналіз мовного матеріалу уможливив, крім інституційних, виявити такі прагматичні різновиди заборони: вольова (суб'єктивна), невольова (об'єктивна), заборона-дозвіл (обмежена заборона), заборона-вимога, заборона-припис, заборона-зобов'язання, безпосередня й опосередкована заборона.

- **Вольова (суб'єктивна) заборона**

Вольова (суб'єктивна) заборона спрямована на припинення або запобігання дій, пов'язаних із мораллю й етикою, що з певної причини не задовольняють мовця, тому він забороняє дію зі своєї волі, за власним бажанням. Адресатом подібної заборони є конкретна особа або група осіб. Показником вольової заборони є наявність у висловленні дієслова *забороняти* напр.: *Приватному виконавцю забороняється здійсню-*

вати виконавчі дії, якщо сума стягнення за виконавчим документом з урахуванням сум за виконавчими документами, що вже знаходяться на виконанні, перевищує розмір страхової суми за договором страхування цивільно-правової відповідальності приватного виконавця (http://tuipravo.info). За допомогою дієслова забороняється оформлено висловлення зі значенням заборони, адресоване конкретній особі (*приватному виконавцю*). Дія, виконання якої не бажає допустити прескриптор, названа словосполученням сума перевищує. Семантика цього дієслова не містить негативного оцінного компонента, тому вчинення подібної дії не можна вважати несумісним із нормами моралі, права, етики. Заборона продиктована винятково міркуваннями прескриптора, а значить, її можна вважати вольовою.

- **Невольова (об'єктивна) заборона**

Дієслово *забороняти*, що виражає заборону, зазвичай поєднуване з лексемами, що містять заперечну семантику, яка уможливлює ще один прагматичний різновид заборони – заборону-заповідь, напр.: *Обмеження права на одержання відкритої інформації забороняється законом* (http://zakon2.rada.gov.ua); *Торгівля людьми заборонена і карається законом України за статтею 149 Кримінального кодексу України* (http://zakon2.rada.gov.ua). Зазначимо, що дієслово *забороняти* поєднуване зі сполуками *торгівля людьми, обмеження прав*, які спричиняють негативну оцінку та є такими, що суперечать моральним нормам. Саме несумісністю з принципами цивілізованого суспільства, а не просто волею прескриптора продиктовані ці заборони. Тому маємо справу з окремим прагматичним різновидом заборони – невольовою (об'єктивною) забороною.

- **Заборона-дозвіл (обмежена заборона)**

Заборона може являти собою загальну настанову або програму дій у конкретній ситуації. В останньому випадку значення заборони у висловленні поєднуване зі значенням дозволу, що дає нам можливість говорити про ще одну модифікацію заборони в офіційно-діловому стилі – «обмежену заборону». Прикладом може бути стаття закону: *Ніщо в цьому Стандарті або у примітці 1 не повинно тлумачитися таким, що суперечить положенням Конвенції Організації Об'єднаних Націй, що стосується статусу біженців, від 28 липня 1951 р. і Протоколу Органі-*

зації Об'єднаних Націй, що стосується статусу біженців, від 31 січня 1967 р., які стосуються заборони висилки або повернення біженця (http://zakon5.rada.gov.ua).

У цьому висловленні прескриптори (учасники Конвенції) забороняють тлумачити цей закон як такий, що суперечить Конвенції ООН, тобто основне значення – заборона й додаткове – дозвіл.

- **Заборона-припис**

Ще одна модифікація заборони в офіційно-діловому стилі – це заборона-припис, напр.: *Кредитна спілка не може бути засновником, співзасновником або учасником суб'єкта (суб'єктів) підприємницької діяльності, крім місцевого кооперативного банку, як на території України, так і за її межами* (http://zakon5.rada.gov.ua). Синтаксична структура цього висловлення (наявність модального дієслова *могти* в поєднанні з інфінітивом *бути* та заперечною часткою *не*) вказує на те, що воно реалізує значення заборони, адресовану кредитним спілкам.

- **Заборона-вимога**

Заборону-вимогу маємо у випадках, коли мовець не бажає вчинення тієї або іншої дії (характеристика заборони) і передбачає, що адресат, можливо, не захоче виконати бажану дію; мовець не має можливості або повноважень проконтролювати виконання дії (що є ознакою вимоги), напр.: *Закон, проект якого розглядається, повинен (відповідно до п. 2 проекту) набрати чинності з дня, наступного за днем його опублікування, що не узгоджується з принципом стабільності податкового законодавства, згідно з яким податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року (ст. 4 Податкового кодексу України)* (http://zakon5.rada.gov.ua /pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47340&pf35401=266512).

Це речення з висновку проекту Закону України «Про внесення зміни до пункту 4 розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України (щодо створення сприятливих умов для реалізації складової Національного проекту «Місто майбутнього» – проекту «InterMedicalEcoCity»)», за яким передбачаємо створення нового Міжнародного медичного реабілітаційного містечка на Арабатській стрілці в Херсонській області. Значення заперечення (*податкові пільги не мо-*

жуть змінюватися протягом бюджетного року) вказує на те, що прескриптор (Голова науково-експертного управління) не бажає вчинення дії, він націлений на її припинення й запобігання, що є прагматичною ознакою спонукальної настанови – заборони. Однак екстралінгвальні чинники (фізична неможливість проконтролювати, у який спосіб будуть врегульовані податкові збори з неможливістю вплинути на перебіг бюджетного року, надає реченням значення побажання, вимоги, яке може бути і не виконано, про що свідчить наявність у реченні модального дієслова може, яке пом'якшує комунікативний намір мовця й модифікує це висловлення в змішаний варіант, саме заборону-вимогу.

- **Заборона-зобов'язання (двосторонньо спрямована заборона)**

Автором заборони може бути вища інстанція, соціальний інститут, який визначає юридичні норми сторін. Наявність останнього параметра модифікує заборону у взаємні зобов'язання не робити чого-небудь і уможливлює виокремлення особливого прагматичного різновиду заборони – заборону-зобов'язання, яку фіксуємо не лише в міжнародних договорах, а й у внутрішній політиці держави. Особливістю цього виду заборони є його двостороння спрямованість як у зовнішній, так і у внутрішній напрями, напр.: *Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права* (http://zakon4.rada.gov.ua). У цьому фрагменті з Конвенції йдеться про заборону вживати заходи, які можуть перешкоджати правосуддю. Сторони погоджуються вважати згадані дії забороненими і зобов'язуються їх не робити. У цьому висловленні реалізовано дві ілокутивні сили: заборона і прийняття зобов'язань. Кожна з договірних сторін може вважати це положення конвенції власною забороною, тобто забороною, адресованою собі, так само як і іншим учасникам. Варто зазначити, що крім двосторонньої заборони (заборони «по горизонталі»), у цій надфразній єдності реалізовано й класичну заборону на згадані дії, адресовані вищою інстанцією (учасниками Конвенції) нижчій інстанції (цивільній владі).

- **Безпосередня і опосередкована заборона**

Залежно від адресованості заборона може бути безпосередньою й опосередкованою. Безпосередня заборона адресована особі, яка бере участь у комунікації, опосередковано адресована третій особі або групі осіб, напр.: *Жодна зі Сторін не буде використовувати назву, емблему або торговельні марки іншої Сторони, її дочірніх організацій та (або) філіалів або будь-яке скорочення вищезазначеного у зв'язку зі своєю діяльністю або в інший спосіб без попередньої прямої письмової згоди іншої Сторони в кожному випадку. У жодному разі не надаватиметься дозвіл на використання назви чи емблеми ООН або УНЗ ООН у комерційних цілях* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_001-17).

Цей уривок із Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством соціальної політики України та Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності містить ознаки обох зазначених різновидів заборони. З погляду сторін, які підписали конвенцію і є учасниками комунікації і безпосередніми адресатами заборони, це висловлення містить пряму, безпосередню заборону використання назви, емблеми, торговельної марки представників різних Сторін. З погляду третьої сторони (країни, що не є учасником конвенції), це опосередкована заборона використовувати *назву, емблему або торговельні марки* інших держав.

3.2.2.2. Нейтралізація імперативності в офіційно-діловому стилі

Нейтралізовані форми спонукання в науковій літературі визначають як невольовий імператив, або суґестивні спонукання [10, с. 46]. Нейтральне спонукання характеризує спрямованість до адресата, тобто врахування його інтересів, необов'язковість виконання дії від адресата, пріоритетна позиція мовця. Водночас пріоритет мовця, на відміну від категоричних спонукань, грунтований не тільки на його владних повноваженнях, а й на авторитеті, на знаннях. Щодо поради, то мовець може радити, якщо обізнаний, компетентний в тій чи тій галузі знань. Вагомість поради не лише в тому, що вона є частиною закону, а в її доречності. Серед нейтральних спонукань в офіційно-діловому стилі

функціюють різні модифікації поради, пропозиції, заклику, дозволу в його різних варіантах.

- **Порада**

Порада – пропозиція, вказівка, як діяти в яких-небудь обставинах, допомога добрим словом у скруті [178, с. 244]. Цей тип спонукання вирізняється спрямованістю на користь адресата або третьої особи. Мовець уважає вчинення дії за доцільне, але не нав'язує свою волю адресату, за останнім залишається можливість вибору. Такий параметр, як відношення між мовцем і адресатом в разі поради нерелевантний, оскільки мовець за статусом може бути як вищим, так і нижчим за адресата. На думку О. Д. Шевченка, це дуже м'яке спонукання [214, с. 14]. В актуалізації інваріантного змісту виявлюваний широкий ракурс варіювання. До інституційних, специфічних для офіційно-ділового стилю різновидів поради (рекомендації), що становлять закінчений текст і оформлені спеціальним документом, зараховуємо додатки до підсумкових документів міжнародних форумів, консультативний висновок суду, особливу думку одного з членів судової колегії. Додаткова прагматична параметризація варіантів поради (чинник адресата, зміст дії, тип тексту, додаткові комунікативні наміри мовця) дозволяє виокремити більш дрібні варіанти: потенційну пораду, пораду-застереження, пораду-інструкцію, критичну пораду, пораду-повчання, пораду-вимогу, пораду-побажання, пораду-пропозицію, пораду-думку, пораду-заклик, опосередковану пораду, пораду, адресовану першій особі.

- **Потенційна порада**

Потенційну пораду визначаємо як «пораду про всякий випадок», «якщо виникне проблема», «за потреби», напр.: *У випадку звернення до суду начальника відділу ДВС, у провадженні якого перебуває виконавче провадження, погодження такого подання не вимагається* (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13). Наведене висловлення, яке функціює в документі, містить іллокутивну силу поради не вимагати подання, за умов звернення до суду. Наявність у реченні проблематичної умови (якщо трапиться так, що потрібно звертатися до суду), модифікує висловлення в такий семантико-прагматичний підтип поради, як потенційна порада.

- **Порада-застереження**

Порада зазнає модифікації в пораду-застереження, коли мета мовця не скільки в спонуканні, стільки у волевиявленні щодо можливих неадекватних дій, прагнення їм запобігти, напр.: *Шум може спричинити зниження рівня безпеки праці, а результати його негативного впливу на операторів таких служб цивільної авіації, як зв'язок керування повітряним рухом та інші, можуть позначатися на безпеці польотів* (http://library.if.ua). Застереження є основою, мотивуванням подальшої поради-спонукання до дії: попереджаючи роботодавців про одне з негативних наслідків шуму, мовець обґрунтовує тим самим свою пораду глибше проаналізувати вплив шуму на безпеку польотів.

- **Порада-інструкція (інструктивна порада)**

Інструктивна порада – це такий різновид поради, який підказує адресату, як діяти в конкретній ситуації. У плані вираження вона є висловленням, що містить кілька предикативних ліній із причинно-наслідковим зв'язком – складнопідрядні речення, поліпредикативні конструкції або надфразні єдності, напр.: *Мотивувальна частина ухвали повинна містити мотиви, з яких суд дійшов висновків, і норми закону, якими керувався суд, постановляючи ухвалу. У цій частині ухвали слід наводити встановлені судом обставини, що мають значення для справи, їх юридичну оцінку та визначені відповідно до них правовідносини, а також оцінку всіх доказів, з яких суд виходив при вирішенні подання. Встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалось подання, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має свої дії мотивувати* (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13/page2).

У цьому висловленні наявні компоненти інструктивної поради, а саме – конкретна ситуація (*мотивувальна частина ухвали повинна містити мотиви, з яких суд дійшов висновків, і норми закону*) і порядок дій у ній (*слід наводити встановлені судом обставини, що мають значення для справи, оцінку всіх доказів, з яких суд виходив при вирішенні подання*), що сказано кількома словами, які становлять надфразну єдність. Розглянутий надфразний комплекс об'єднаний значенням «інструктивна порада».

- **Критична порада**

Підставою цього семантико-прагматичного різновиду поради служить професійна оцінка неадекватності дій або намірів адресата. Мета мовця – змусити адресата відмовитися від його намірів або дій, напр.: *У багатьох країнах жінки-мігранти відчувають високий рівень безробіття порівняно з немігрантними працівниками та чоловіками* (http://library.if.ua). Це висловлення є критичною порадою. Мета адресанта – спонукати адресата (в цьому випадку це уряди країн, що приймають робітників-емігрантів і більш низька ланка – роботодавці) відмовитися від негативної практики дискримінації жінок-емігранток під час прийому на роботу. Критично оцінюючи ситуацію (*констатуючи факт, що рівень безробіття серед жінок-емігрантів порівняно з корінними жителями й емігрантами-чоловіками*), мовець тим самим поволі рекомендує адресату приділяти більше уваги цій проблемі й створити додаткові робочі місця для жінок-емігранток.

- **Допомога-порада**

Використовуючи допомагу-пораду, мовець пропонує адресату спосіб, у який останній зможе уникнути негативної ситуації або успішнішо впоратися з поставленим завданням, напр.: *У проекті пропонується внести до Закону України «Про державні лотереї в Україні» зміни, які спрямовані на недопущення проведення під виглядом державних лотерей незаконних азартних ігор. Для цього в проекті пропонується, зокрема, запровадити використання електронної системи прийняття ставок для всіх видів лотерей з введенням он-лайн контролю центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетих коштів, та деякі інші відповідні заходи. На думку суб'єкта права законодавчої ініціативи, прийняття проекту призведе до припинення проведення під виглядом державних миттєвих лотерей незаконних азартних ігор* (http://rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47207).

Цей висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державні лотереї в Україні» (щодо посилення державного контролю)» містить дію, до якої мовець спонукає адресата (експліковано за допомогою безособової форми дієслова *пропонується*/ пропонується внести до Закону України) і його мотивацію, що є важливим компонентом у структурі спонукання-поради). Використання лексем *призведе*

до припинення зі значенням допомоги (дослівно це допоможе зупинити проведення під виглядом державних миттєвих лотерей незаконних азартних ігор) модифікує спонукання-пораду в його семантико-прагматичний варіант «допомогу-пораду». Цей варіант спонукання-поради може бути реалізований і на рівні надфразної єдності, напр.: *Метою цієї Стратегії є визначення заходів законодавчого, організаційного та інституційного характеру, спрямованих на вдосконалення та забезпечення стабільного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Це допоможе державі оцінити досягнутий на сьогоднішні прогрес у виконанні українських зобов'язань* (http://www.sdfm.gov.ua). Спонукання до створення стратегії контролю за дотриманням правил функціювання національної фінансової системи набуває форми допомоги-поради на рівні надфразної єдності, що складається з двох висловлень. У першому з них з'ясовано зміст дії, до якої спонукають адресата (забезпечити ефективне втілення в життя правил за допомогою механізму контролю за їх дотриманням). У наступному міститься його мотивування (*це допоможе оцінити ...*).

- **Порада-повчання**

Порада-повчання містить роз'яснення щодо характеру, параметрів рекомендованої дії, напр.: *Всі реабілітаційні послуги повинні бути доступними в місцевій громаді, де живе людина з обмеженими можливостями. Проте в окремих випадках реабілітаційні курси можуть бути організовані за місцем проживання інваліда* (http://www.president.gov.ua.). Ця надфразна єдність є рекомендацією-повчанням щодо організації реабілітаційних центрів для людей з обмеженими можливостями (інвалідів). У першому висловленні, що становить цю надфразну єдність, реалізовано значення вимоги (реабілітаційні центри повинні знаходитися в населеному пункті, де проживає інвалід), у другому – значення дозволу в окремих випадках організовувати реабілітаційні курси за місцем проживання інваліда.

- **Порада-вимога**

Порада-вимога містить компонент наполегливості, повинності, напр.: *Спираючись на широкомасштабне співробітництво під час*

проведення всеосяжного та прозорого оцінювання ризиків та рівня безпеки атомних реакторів (стрес-тестів) після аварії на атомній станції Фукусіма, Сторони повинні, як і раніше, тісно співпрацювати у питаннях підвищення ядерної безпеки, а також поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом з тим, щоб Україна включила у своє законодавство найбільш актуальну нормативно-правову базу, імплементовану в ЄС у цій сфері. Забезпечення найвищого рівня ядерної безпеки запишається одним із ключових пріоритетів для обох Сторін (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_003-16).

Компонент вимоги в таких реченнях передає контекст, що диктує оптимальну форму висловлення. Модальне слово повинні є одним із засобів вираження повинності й водночас сигналом пом'якшеного, некатегоричного спонукання. Це дає змогу припустити, як вважає мовець, що виконання дії за словом *співпрацювати в питаннях підвищення ядерної безпеки* – в інтересах третьої особи (осіб) – *країн-учасниць*, що є ознакою поради; мовець бажає, щоб адресат *Україна* виконав цю дію, він передбачає можливу непокору від останнього, але попередити можливу непокору не в компетенції прескриптора, що вирізняє спонукання-вимогу. У висловленні поєднано значення поради та вимоги.

- **Порада-побажання**

Значення поради в цьому висловленні нашароване на семантику побажання, про що свідчить дієслівна лексема зі значенням неконтрольованої дії, напр.: *Враховуючи обов'язковість виклику державного виконавця при розгляді подання в порядку ст. 377-1 ЦПК та можливого витребування необхідних документів, вважаємо, що розгляд подання повинен здійснюватись в день його надходження (за наявності необхідних документів), але не пізніше наступного дня з моменту його подання* (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13).

Зміст цього висловлення, що функціює в контексті судової практики, можна передати спонуканням адресованим укладачам нормативної документації для покращення процедури подання до суду. Дія в дієслівній фразі «ставитися доброзичливо» стосується переважно емоційної сфери, оскільки вона непідконтрольна людській волі, висловлення

модифіковано в пораду-побажання, але не обов'язково буде виконано, бо залежить не від мовця.

- **Порада-пропозиція**

Порада-пропозиція реалізована за допомогою висловлень із лексемою пропонувати, напр.: *Ось що я пропоную: негайно знайти технічне рішення для припинення антиукраїнської телевакханалії в Донецьку. Створити на територіях, що межують із окупованими, потужності для поширення теле- чи радіосигналу. В ідеалі треба озброїтися досвідом «Голос Америки» чи «Радіо Свобода» часів холодної війни* (Апостроф. – 04.09.2015).

Заявляючи про те, що необхідно знайти технічне рішення для припинення антиукраїнської пропаганди в Донецьку, мовець реалізує дві спонукальні настанови: по-перше, радить організаціям телезв'язку негайно створити потужності для поширення теле- чи радіосигналу на межі з окупованими територіями; по-друге, пропонує можливі варіанти реалізації зазначеної функції. Вказуючи на здатність адресата виконати дію дієсловом *озброїтися* у поєднанні з модальним словом треба, адресант передбачає, що останній зробить це.

Водночас адресат може проігнорувати пропозицію мовця («міг би» – не означає «зобов'язаний»). Цей прагматичний підтип поради може бути реалізований і прямим способом, через уведення до висловлення відповідних лексем: *З другого боку, держава має спрямувати зусилля людей у певну основну сферу. Нею може бути сільське господарство. Це не означає, що кожен повинен ходити з ралом. Але варто зосередитися на виробництві їжі* (Хрещатик – 27.05.2016). У цьому висловленні прямо вказано на те, що в ньому реалізовано два різновиди спонукання. Цей ефект досягнуто за допомогою поліпредикативних перформативних формул *варто зосередитися, держава має спрямувати*.

- **Порада-думка**

Порада-думка – один із небагатьох прагматичних підтипів спонукання, у якому нейтралізовано такі риси офіційно-ділового стилю, як знеособленість й об'єктивність. Ці ознаки можуть бути нейтралізовані по-різному, зокрема побудовою висловлення від третьої особи, напр.: *Роль Верховної Ради полягає в тому, що (1) президент повинен настоювати на своїх зусиллях у переговорах із ЄС та іншими державами в забо-*

роні поставок зброї на тимчасово непідконтрольні території України. Необхідно відстоювати позицію щодо поставок зброї Україні в тому обсязі, який необхідний для забезпечення безпеки держави. Президент повинен подати на розгляд Верховної Ради зміни до бюджету України з метою збільшення фінансової підтримки української армії (http://ovu.com.ua).

З одного боку, вираження думки передбачає суб'єктивність, з іншого боку особа, яка висловлює цю думку, – це колективний орган, що заявляє про себе в офіційних документах у третій особі і в такий спосіб зберігає видимість неупередженості та об'єктивності.

В уривках із судових постанов ступінь знеособленості збільшено за рахунок використання предикативної основи *суд визнає*: *Суд визнає, що потерпілий ОСОБА_2 давав правдиві покази суду, які підтверджуються іншими доказами. Суд визнає, що потерпілий ОСОБА_4, свідки ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7 давали правдиві покази на досудовому слідстві. Суд визнає, що підсудний ОСОБА_3 давав частково правдиві покази суду* (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/d).

Порада-думка не аргументована, бо джерелом є посадова особа, від якої чекають не стільки аргументованої думки, скільки авторитетної, але «якщо те ж саме висловлює інший, то очікування змінюється: думка має бути передовсім обґрунтованою» [109, с. 43].

- **Порада-заклик**

Хоч офіційно-діловому стилю притаманні знеособленість, відсутність емоційності та експресивності, ми зафіксували документи, в яких спостерігаємо відступ від зазначених канонів, уживання експресивної поради, яку можна схарактеризувати як пораду-заклик: *…закликає Російську Федерацію та її ставлеників дотримуватися домовленостей про припинення вогню від 18 лютого 2017р., а також оперативно і в повному обсязі виконати Мінські домовленості; закликає Росію вивести війська та озброєння з території України і негайно припинити фінансове та військове забезпечення незаконних збройних формувань ставлеників, яких вона підтримує; закликає до відновлення повного контролю української влади над кордонами України; рішуче засуджує підписаний Президентом Росії наказ про визнання проїзних документів, виданих російськими ставленіками, що суперечить домовленостям в рамках мінського процесу* (http://ovu.com.ua).

У цій надфразній єдності реалізовано значення поради (рекомендації), про що свідчить назва документа, і заклику, про що сигналізує лексема *закликає* в першому реченні. У наведеній конструкції стильові характеристики спонукань набувають периферійного статусу, наближені до публіцистичної форми викладу, свідченням є такі прийоми, як повтор (*закликає дотримуватися, закликає вивести, закликає до відновлення*), наростання (закликає дотримуватися – засуджує), використання різних спонукальних конструкцій (імператив виражений інфінітивною формою), виразність особи мовця (Росію, український уряд – це і мовець, і адресати, до яких мовець зараховує й себе). Все це створює високу емоційність і експресивність спонукання, комунікативно-стильовий ефект досягнуто за рахунок особливого співвідношення спонукальних речень. Ефект поради-заклику досягають у надфразній єдності та за рахунок нагромадження однорідних паралельних спонукальних конструкцій із різним лексичним наповненням, напр.: *Не потрібно пояснювати вам, що цього дня навіть найменший крок убік може спровокувати незчисленні нещастя в цілому краї, зашкодити імені ваших матерів, дружин і дітей. Закликаємо вас, аби цілий день поводилися спокійно, уникали усіляких збіговиськ, сторонилися від шинків і бійок, навіть гострих слів. Аби жодним словом не дати приводу до найменшого збурення чи непорядку. Покажіть, що ви є людьми зрілими, які розуміють, чого хочуть, і переконані у правоті своєї справи* (Моя Вінниця. – 20.09.2017).

Це уривком із документа інформативного плану (опублікованого звернення з газети «Praca» до робітників). Система спонукання в подібних текстах зорієнтована впливати більше на емоційну сферу людини, ніж на вольову, домінування в інформативних документах таких форм викладу, як аргументація, міркування, переконання зближують офіційно-діловий стиль із публіцистичним. Звідси – вибір форм наказового способу дієслів, що надає висловленням значення заклику, а паралелізм конструкцій і семантичне аранжування дієслів за принципом наростання робить спонукання наполегливим й емоційно насиченим.

- **Опосередкована і безпосередня порада**

Опосередкована порада являє собою висловлення спрямовані на адресата, вираженого 3-ою ос. одн., напр.: *Під час звернення до суду з поданням*

про встановлення тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України та при відкритті провадження у справі доцільно зобов'язувати державного виконавця, суб'єкта звернення, здійснити та подати до суду опис документів виконавчого провадження (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n 0003700-13).

Це висловлення є складовою тексту судової практики щодо розв'язання питання про тимчасову заборону в праві виїзду за межі України. Текст конвенції адресований насамперед до сторін, які працюють у вищих судових інстанціях, однак виконавцем дії будуть інші особи – позивачі. На працівників суду покладається завдання довести до позивача цю інформацію, покликану спонукати виконати згадану дію.

- **Порада, адресована першій особі**

В офіційно-діловому стилі прагматичні варіанти поради, зареєстровані в текстах судових постанов, де мовець (суддя) аргументує постанову та роздумує, у який спосіб прийняти правильне рішення, напр.: *Отже, відповідальність за неоднозначність трактування положень умов державної лотереї має нести не тільки оператор державної лотереї, але й згаданий центральний орган виконавчої влади, у зв'язку з чим, на наш погляд, оператор державної лотереї матиме право на відшкодування збитків, спричинених призупиненням проведення лотереї центральним органом виконавчої влади. Крім того, на наш погляд, підставою для призупинення проведення державної лотереї взагалі має бути не неоднозначне трактування положень умов проведення лотереї, як це передбачено у проекті, а їх порушення. У зв'язку з цим всі положення пункту 7 про неоднозначність тлумачення положень умов проведення державної лотереї пропонуємо виключити з статті 5* (w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id= &pf3511=47207&pf35401=264601).

Це висловлення є уривком із висновку проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державні лотереї в Україні» (щодо посилення державного контролю)» і функціює в контексті, що відбиває різні етапи викладу змісту автором (тут фіксуємо трансформацію множини в однину, *наш = мій*).

- **Дозвіл**

Дозвіл-згода, що дає право зробити що-небудь, а також документ, який дає право на вчинення чого-небудь [21, с. 1080]. Прагматичні параметри,

складові інваріанту цього різновиду спонукання, такі: пріоритетна позиція мовця, зацікавленість адресата в скоєнні цієї дії. До класифікаційних ознак розв'язання вноситься також і імпульс каузації, який в цьому різновиді спонукання виходить від слухача [204, с. 140]. Однак, на наш погляд, цей параметр у разі дозволу не є інваріантним, постійним. Як побачимо, в офіційно-діловому стилі трапляються такі варіанти вирішення, яким не передував попередній запит, і в такий спосіб імпульс каузації виходить не від адресата, а від адресанта. У разі дозволу мовець погоджується на вчинення дії, виходячи з того, що адресат бажає її вчинити. Дозвіл передбачає наявність попереднього запиту, тобто вважають реактивним мовленнєвим актом. В офіційно-діловому стилі такий різновид дозволу виражений за допомогою перформативних висловлень з іллокутивним дієсловом дозволяти, напр.: *Людина має право безкоштовно ловити рибу вудочкою не більше ніж на 5 крючків; любительська ловля риби дозволяється безкоштовно; рибалка має право зловити не більше ніж 3-х кілограм риби; на орендованих водних об'єктах орендарі можуть встановлювати власні обмеження. Для цього вони мають представити необхідні документи й дозволи. Дітям до 16 років самостійний лов риби дозволяється тільки з берега; для підводного полювання потрібне відповідне посвідчення* (zakon.rada.gov.ua). Наявність дієслова *дозволяється* у висловленні засвідчує, що мовець (договірні сторони) схвалює і згоду на вчинення адресатами дій, які останні бажають здійснити і в яких вони зацікавлені. Уживання цієї лексеми вказує, що дозвіл має реактивний характер, є відповіддю на попередній запит. Крім того, це спонукальне висловлення може бути прикладом дозволу, у якому реалізовано додаткове значення заборони. В інфінітивних конструкцій, в яких перераховано дозвіл дії, можна побачити, що одна з них (*ловити рибу*) модифікована фразою-обмежувачем (*не більше ніж*). У висловленні інтегровано два різновиди спонукальних значень: спонукання-дозвіл *ловити рибу* і заборону *ловити більше риби, ніж це необхідно для особистих потреб*. У юридичній сфері існують такі інституційні варіанти вирішення, як дозвіл, ліцензія, свідоцтво, в комерційній діяльності – дозвіл на вивезення, дозвіл на завантаження / розвантаження, в адміністративній – дозвіл-перепустка, у дипломатичній – агреман (дозвіл, згода сторони, що приймає, на призначення голови дипломатичного представництва,

екзекватура (дозвіл особі, що призначена консулом, на виконання своїх функцій). В офіційно-діловому стилі відзначено існування таких модифікацій дозволу, як дозвіл-санкція (ініціативний дозвіл), дозвіл-допущення, дозвіл-припис, дозвіл-відміна заборони, дозвіл-привілей, безпосередній і опосередкований дозвіл.

- **Ініціативний дозвіл (дозвіл-санкція)**

Важливою складовою офіційно-ділового стилю є регламентовані тексти, у яких передбачено заборону й дозволені дії. Для цього різновиду мови характерний такий різновид дозволу, як ініціативний дозвіл або санкція, напр.: *Зауважимо, що зазначений розрахунок вважається податковою декларацією, а отже, за її неподання податкові органи можуть застосувати відповідні санкції відповідно до ст. 128 ПКУ. Фізичним особам ніякого розрахунку подавати не потрібно* (http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-zbori-/zbir-za-pershu-reestratsiyu-tr/komentari-fahivtsiv-dps-ukr/53945.html).

Це висловлення-дозвіл функціює в Зборі за першу реєстрацію транспортних засобів у 2012 році, де визначено права й повноваження громадян, які сплачують одноразово платіж «збір за першу реєстрацію транспортних засобів», при купівлі нового транспортного засобу або ввезенні його з-за кордону. Спонукання-дозвіл утворюване поєднанням модального слова *може* та дієслова *застосовувати*, адресованого власникам транспортних засобів, набуває статусу ініціативного, санкційного.

- **Дозвіл-допущення**

Дозвіл може бути скерований на актуальну дію. Такі дозволи оформлені дієсловом *дозволити*, значення якого – «не перешкоджати», забезпечити умови відбутися подіям, що вже почали здійснюватися. Такий дозвіл називають дозволом-допущенням, напр.: *Начальник залізниці та уповноважені ним посадові особи за заявою вантажовідправника без додаткової плати: а) дозволяють завантаження понад план та поза планом; б) змінюють передбачені планом залізниці та станції призначення в порядку та розмірах, установлених Правилами; в) дозволяють внутрістанційні перевезення вантажів* (http://zakon3.rada.gov.ua). У цьому положенні статуту лексеми вказують на те, що дії, названі цими девербативами (*завантаження, перевезення*), є поширеною практикою в торгівлі, і сторони, які

діють у межах контракту, беруть цю практику на озброєння, тобто допускають подібні дії в своїх торговельних відношеннях.

- **Дозвіл-припис**

В офіційно-діловому стилі з-поміж дозволу виділяють дозвіл-припис, напр.: *Екс-командувач Внутрішніми військами Станіслав Шуляк давав команду снайперам стріляти в мітингувальників на Майдані, якщо комусь із бійців буде завдано шкоди* (http://ovu.com.ua.). В одному висловленні інтегровано такі два різновиди спонукання, як дозвіл і розпорядження. Це стає можливим завдяки поліпредикативній конструкції, а саме, наявності двох предикатів – *дав команду* зі значенням дозволу і *завдано шкоди* зі значенням припису, що позначає каузовану дію.

- **Дозвіл-скасування заборони**

Значення дозволу виражається заявою про скасування раніше накладеної заборони, що дає змогу нам виділити такий варіант дозволу, як дозвіл-зняття заборони, напр.: *Підсумовуючи викладене, суд дійшов висновку, що оскаржуване рішення комісії фіскальної служби України, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/ розрахунку корегування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації, від 21.07.2017 № 14242/ 21909523 прийняте не у спосіб, визначений законом. Від так є протиправним і підлягає скасуванню* (http://ovu.com.ua.). Визнавши накладення заборони на реєстрацію податкової накладної необґрунтованим, про що свідчать лексеми (*прийняте не у спосіб, визначений законом*), суддя скасовує рішення про заборону. Із цього випливає, що адресату (ТОВ «Зерносвіт») відтепер ніщо не заважає виконати бажану дію і йому дозволено зареєструвати податкову накладну.

3.2.2.3. Пом'якшення імперативності в офіційно-діловому мовленні

Група пом'якшених спонукань виділювана за такими параметрами: рівні позиції особи, від якої виходить спонукання, і адресата спонукального висловлення або пріоритетна позиція адресата за віковою ознакою або соціальним статусом, зацікавленість мовця в скоєнні дії, урахування інтересів співрозмовника, необов'язковість виконання дії

з боку адресата. З-поміж пом'якшених спонукань в офіційно-діловому стилі відзначено прохання.

- **Прохання**

Прохання – увічливе звертання до кого-небудь із метою домогтися чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось; просьба. Письмове клопотання, заява, складена за офіційно встановленою формою [177, с. 335]. У прагматичному плані – це пом'якшене спонукання, якому притаманні такі семантичні складники, як залежність мовця від адресата, зацікавленість мовця в скоєнні дії, спрямованість у бік мовця. З-поміж інституційних модифікацій прохання, притаманних офіційно-діловому стилю, виокремлюють: клопотання (адміністративно-інституційний варіант прохання), вірча грамота (прохання з боку найвищої посадової особи держави вірити всьому тому, що його представник буде викладати на території країни перебування), запит агреману (прохання надати документ, у якому уряд країни, що приймає, висловлює згоду на призначення тої або тої особи на посаду посла), відклична грамота (прохання з прихильністю прийняти відкличні грамоти посла). Прохання як один зі складових мовленнєвих актів функціює в таких документах, як резолюція міжнародних конференцій, дипломатична нота тощо. З-поміж прохань в офіційно-діловому стилі виділяють безпосереднє (адресоване другій особі) і опосередковане (адресоване третій особі).

Опосередковані прохання притаманні резолюціям міжнародних конференцій, оскільки в оформленні цих документів важливою ознакою є знеособленість. Спонукання-прохання в резолюціях реалізовано перформативними формулами, напр.: *Генеральна Асамблея, посилаючись на свої Резолюції 3026 А (XXVII) від 18 грудня 1972 року, також на Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на ультурні цінності (995_186), прийняту Генеральною конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури 14 листопада 1970 року просить Генерального секретаря у співпраці з Генеральним директором Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури представити Генеральній Асамблеї на її сороковій сесії доповідь про здійснення даної резолюції* (http://zakon5.rada.gov.ua). У наведеній конструкції прохання експліковане перформативною

спонукальною конструкцією з дієслівним присудком, репрезентованим перформативним дієсловом *представити*, який однозначно вказує на різновид спонукання. Попри те, що адресат прохання і його виконавець в обох випадках представляють одну і ту ж особу, форми третьої особи обрані для того, щоб надати документу строгості й офіційності.

У дипломатичних нотах теж поширені прохання, адресовані третій особі і виражені формулами (має честь повідомити), напр.: *Міністерство Закордонних Справ України засвідчує свою повагу Міністерству Закордонних Справ Ліванської Республіки і має честь повідомити таке. Уряд України, бажаючи розвивати всебічне співробітництво з Ліванською Республікою відповідно до цілей і принципів Статуту ООН (995_010) і будучи впевненим, що це співробітництво сприяє розвитку дружніх відносин між нашими двома державами, пропонує встановити дипломатичні відносини між Україною і Ліванською Республікою на рівні посольств на основі Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року (995_048) і Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року* (http://zakon2.rada.gov.ua).

Прохання, адресовані другій особі, відзначені в комерційних документах, напр.: *Якщо ви відчуваєте фінансові труднощі, які не дозволяють своєчасно провести черговий платіж для погашення кредиту, негайно повідомте про це своєму банку-кредитору* (http://ovu.com.ua.).

Висновки до розділу 3

Офіційно-діловий стиль поділено на офіційно-документальний і побутово-діловий підстилі. У системі офіційно-ділового стилю виокремлено жанри законодавчих, дипломатичних, судових, комерційних і військових документів, у системі побутово-ділового підстилю жанри ділової (службової) кореспонденції, приватних ділових паперів. Класифікаційно-кваліфікаційними ознаками офіційно-ділового стилю є офіційність, логічна послідовність, завершеність, ясність, стислість і відсутність емоційного забарвлення.

Механізмами здійснення впливу в діловому дискурсі є: 1) авторитет, 2) законна влада, 3) переконання, аргументації, 4) заохочення, покарання адресата.

У створенні ділового тексту адресант реалізує своєрідну проекцію на адресата, що сприяє правильному вибору адресантом засобів впливу для спонукання адресата до здійснення дії.

Аналіз семантичних і комунікативно-прагматичних характеристик спонукального висловлення в офіційно-діловому стилі виявив неоднорідність поняття *імперативність* і дозволив виділити семантико-прагматичні підтипи цих висловлень. Спонукання різняться категоричністю, крім того, традиційно виділювані підтипи спонукання (наказ, порада, прохання) почленовано на підгрупи з урахуванням проміжних, гібридних варіантів.

До категоричних спонукань зараховано такі семантико-прагматичні різновиди, як наказ, розпорядження, вимогу, заборону. Спонукальні прагматичні різновиди припису і заборони, у свою чергу, допускають варіювання. З-поміж семантико-прагматичного вияву припису виокремлено такі варіанти, як припис-вимогу, припис-побажання, припис-інструкцію, припис-дозвіл, припис-пропозицію, припис-посадовий обов'язок, припис-повчання, розпорядження-заборону, припис-постанову, безпосередній і опосередкований припис, двосторонньо спрямований припис.

Категоричне спонукання «заборона» представлено такими варіантами, як вольовий (суб'єктивний), невольовий (об'єктивний), заборона-дозвіл, заборона-вимога, заборона-припис, двосторонньо спрямована, безпосередня і опосередкована заборона.

До групи нейтральних спонукань увійшли порада, дозвіл, заклик. Порада в офіційно-діловому стилі виражена такими семантико-прагматичними різновидами, як потенційна порада, порада-застереження, порада-інструкція, порада-думка, порада-повчання, порада-побажання, порада-заклик, порада, адресована першій особі.

Спонукання-дозвіл актуалізовано такими різновидами, як ініціативний дозвіл (дозвіл-санкція), дозвіл-допущення, дозвіл-припис, дозвіл-відміна заборони, дозвіл-привілей, безпосередній та опосередкований дозвіл.

Пом'якшені спонукання представлені одним семантико-прагматичним підтипом – проханням.

ВИСНОВКИ

Категорію імператива проаналізовано на морфологічному, синтаксичному, лексичному та інтонаційному рівнях у публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Розмежовано поняття «імператив», «волевиявлення», «спонукання», а також «транспозиція імператива». Поглиблено класифікацію імператива в публіцистичному й офіційно-діловому стилях, у якій ураховано як випадки прямого й опосередкованого спонукання до дії, так й особливості цитатного вживання імперативів, а також використання транспонованих імперативів.

У роботі зреалізовано комплексний підхід до аналізу функційних виявів імператива в публіцистичному й офіційно-діловому мовленні. Ядром категорії імперативності є спеціалізовані граматичні форми (2-а особа). Приядерні елементи – форми 1-ї особи множини, що є виразниками імперативної семантики, але не мають синтетичного граматичного показника. Ближня периферія – форми 3-ї особи, яким не притаманна специфічна форма і які не відповідають усім семантичним критеріям імперативності, проте виражають каузацію дії. Далека периферія – транспоновані форми, ужиті для вираження імперативності в переносному значенні, для таких форм імперативне значення не є прямим.

Дослідження імперативних конструкцій у публіцистичному тексті виконано в річищі структурно-семантичного та комунікативно-прагматичного аспектів. Відповідно до реалізації категорії імператива в публіцистичному тексті виокремлено експліцитну та імпліцитну форми. З'ясовано, що залежно від характеру вираження інформації імперативні конструкції мають специфічні способи оформлення. Вибір тих чи тих мовних засобів зумовлений ступенем потреби мовця у виконанні дії нормами етикету, стосунками між комунікантами тощо.

Виявлені й систематизовані способи вираження імперативного комунікативного наміру в офіційно-діловому стилі сучасної української літературної мови дають підстави констатувати, що морфологічний імператив, який є граматичним ядром категорії імперативної модальності,

в офіційно-діловому стилі зміщений на периферію функційно-семантичного поля спонукальної модальності; центральним елементом постають імперативні конструкції з модальними дієсловами, які можуть висловлювати практично всі різновиди спонукання (крім прохання), їм притаманний широкий діапазон уживання в різних типах текстів. Далі розташовані інфінітивні спонукальні конструкції, уживані в бойових наказах та міжнародних документах (стратегії розвитку).

В офіційно-діловому стилі імпліцитні спонукання характеризують не лише категоричні спонукання-приписи та заборонам, а й некатегоричні – рекомендації, побажання тощо. Вони різняться кількістю форм, що беруть участь у їх оформленні. Найбільшу кількість варіантів вираження має рекомендація (порада), найменше – пропозиція й прохання.

Модальні дієслова – основа експлікації припису, дозволу й заборони в регулятивних текстах, для вираження значення рекомендованого плану дій у додатках до резолюцій міжнародних форумів використовують інфінітив, у рекомендації, пропозиції в підсумкових документах домінує перформатив, у реалізації того самого значення в документах інформативного плану – імпліцитні розповідні речення.

Незалежний інфінітив семантично й функційно менш багатогранний, оскільки йому не притаманні граматичні категорії, що пристосовують зазвичай ту чи ту форму до певної функції. Значну групу становлять спонукальні висловлення з інфінітивом, ускладненим часткою б / би. Їхнє основне значення – порада.

Імперативні речення, присудок яких виражений формами умовного способу, конструктивно менш різноманітні. Умовний спосіб у функції спонукання передає пом'якшене прохання, найчастіше – пораду. Для таких висловлень характерна менша категоричність, вони майже не виходять за межі поради, повчального зауваження, прохання.

Серед імперативних речень із неімперативними дієслівними формами найуживанішими в публіцистичному й офіційно-діловому мовленні є інфінітивні висловлення. На другому місці – речення з формами умовного способу (частіше трапляються в публіцистичному мовленні) і спонукальні речення з формами дійсного способу майбутнього часу.

Спонукальні висловлення з формами дійсного способу теперішнього і минулого часу трапляються в зрідка.

Перспективною постає типологізація засобів вираження імперативності в текстах різних типів і жанрів, дослідження імперативних висловлень різносистемних мов у зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азнаурова Э. С. Очерки по стилистике слова. Ташкент : Фан, 1973. 405 с.

2. Аксаков К. С. Опыт русской грамматики. Имя. Москва : Либроком, 2011. 232 с.

3. Алтабаева Е. В. Категория оптативности в современном русском языке : дисс. д-ра филол. наук: 10.02.01. Москва. 2003. 485 с.

4. Андреева И. С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра филол. наук: 10.02.01. Ленинград, 1971. 18 с.

5. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. Москва : Наука, 1974. 367 с.

6. Апресян Ю. Д. Расстаться, разлучиться, разойтись, распрощаться. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка.* Москва : Проспект, 1995. С. 963–966.

7. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стер. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.

8. Барентсен А. О побудительных конструкциях с исполнителем 1-го лица. *Dutch Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists, Ljubljana*: Linguistics (SSGL 30). Amsterdam. New York : Rodopi. 2003. P. 1–33.

9. Барт Р. Основы семиологии. Структурализм — «за» и «против». Москва: Прогресс, 1975. 157 с.

10. Безпояско О. К. Граматика української мови: Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 336 с.

11. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1992. 180 с.

12. Бенаккио Р. Глагольный вид в императиве в южнославянских языках. *Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура*. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 880 с.

13. Бергельсон М. Б. Проблема контроля в побудительных высказываниях. *Функционально-типологические аспекты анализа императива.* Ч. 2

Семантика и прагматика повелительных предложений / под ред. Бирюлина Л. А., Храковского В. С. Москва: Ин-т языкозн. АН СССР, 1990. 152 с.

14. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 1996. 194 с.

15. Берестнев Г. И. Языковые подходы к проблеме архетипов коллективного бессознательного. *Языкознание: взгляд в будущее* / под общей ред. Г. И. Берестнева. Калининград, 2002. С. 164–184.

16. Бирюлин Л. А., Храковский В. С. Повелительные предложения: проблемы теории. *Типология императивных конструкций* /под. ред. В. С. Храковского. Санкт-Петербург: Наука, 1992. 301 с.

17. Бирюлин Л. А. Семантика и прагматика русского императива. Helsinki: Slavica Helsingiensia, 1994. 229 с.

18. Бирюлин Л. А. Теоретические аспекты семантико-прагматического описания императивных высказываний в русском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург, 1992. 41 с.

19. Бирюлин Л. А. Презумпция побуждения и прагматика императива. *Типология и грамматика*: сб. ст. /отв. ред. В. С. Храковский. Москва: Наука, 1990. 193 с.

20. Блумфилд Л. Язык. Москва: Прогресс, 1968. 607 с.

21. Большой толковый словарь русского языка: А-Я / РАН. Ин-т лингв. исслед.; сост., гл. ред. канд. филол. наук С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 1998. 1534 с.

22. Бондарко А. В. Структура императивной ситуации (на материале русского языка). *Функционально-типологические аспекты анализа императива/ Семантика и прагматика повелительных предложений*. Москва: Наука, 1990. Ч. 2. 152 с.

23. Брусенская Л. А. Учебный словарь лингвистических терминов. Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. 256 с.

24. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва: Языки русской культуры, 1997. 577 с.

25. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва: Учпедгиз, 1959. 623 с.

26. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка: Учебник для вузов. 3-е изд., испр. Москва, 2000. 416 с.

27. Васильева А. Н. Глагол к разговорной речи. *Русский язык за рубежом*. Вып. № 3 (7), 1968. С. 39–44.

28. Вежбицкая А. Речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. Лингвостилистическая прагматика. Москва: Прогресс, 1985. 504 с.

29. Вендлер. З. Причинные отношения. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 18. Москва, 1986. 392 с.

30. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов. 4-е изд. Москва: Высш. шк., 2001. 720 с.

31. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. 256 с.

32. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц: Монография. Москва: Наука, 1980. 237 с.

33. Винокур Т. Г. О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи. *Исследования по грамматике русского литературного языка*. Москва: Изд. АН СССР, 1955. 356 с.

34. Винокур Т. Г. О языке художественной литературы: учеб. пособие [для филол. спец. вузов]. Москва: Высш. шк., 1991. 448 с.

35. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

36. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови /За ред. І. Р. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.

37. Вихованець І. Р. Модальність. *Українська мова. Енциклопедія* / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2007. 856 с.

38. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.

39. Вінтонів М. Дискусійні питання мовознавчої інтерпретації структурної схеми простого речення. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 7. Донецьк: ДонНУ, 2001. С. 57–60.

40. Вінтонів М. О. Нечленовані речення в сучасній українській мові: статус, функції. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси, 2008. Вип. 6. С. 44–48.

41. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 328 с.

42. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 139 с.

43. Герасименко И. Е. Коннотативная семантика единиц языка в аспекте гендерной лингвистики: автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата филол. наук: 10.02.01/ Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина. Москва. 2009. 30 с.

44. Головина Н. В. Семантика императива и способы его выражения в современном английском и русском языках: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01. Москва: МПУ, 1997. 186 с.

45. Говердовский В. И. Коннотемная структура слова. Харьков: Изд-во при Харьковск. гос. ун-те, 1989. 95 с.

46. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфемі-ка. Словотвір. Морфонологія. Київ: Вища школа, 1999. 207 с.

47. Грабье В. Семантика русского императива. *Сопоставительное изучение русского языка с чешским языком и другими славянскими языками*/ под ред. А. Г. Широковой и В. Грабье. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1983. 309 с.

48. Грамматика современного русского литературного языка / Отв. редактор Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1970. 580 с.

49. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія/ за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

50. Грищенко А. П. Спонукальне речення. *Українська мова. Енциклопедія* /Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2007. 856 с.

51. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва, 1969. 184 с.

52. Гусев В. Ю. Типология специализированных глагольных форм императива: дисс. канд. филол. наук: 10.02.20. Москва, 2005. 296 с.

53. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імперативa сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2005. 19 с.

54. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989. 312 с.

55. Дмитренко О. Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 21 с.

56. Долинина И. Б. Императивная парадигма: содержательная структура и механизмы маркировки. *Типология императивных конструкций* / Ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, 1992. 301 с.

57. Долинин К. А. Стилистика французского языка: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Ин. яз.». 2-е изд., дораб. Москва: Просвещение, 1987. 303 с.

58. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2005. 21 с.

59. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах: дис. канд. філол. наук: 10.02.17. Горлівка, 2004. 174 с.

60. Дубровская О. Н. Сложные речевые события и речевые жанры. *Жанры речи*. Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1999. Вып.2. 300 с.

61. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення: Синтаксис. Речення. Класифікація речень. Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речення. З навчально-контрольними завданнями, вправами: монографія. Вінниця: ВДПУ, 1999. 298 с.

62. Дудик П. С. Неповні речення. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис* /За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 516 с.

63. Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. Київ: Наукова думка, 1958. С. 129–260.

64. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквіваленти речення). Київ: Наукова думка, 1973. 288 с.

65. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.

66. Емасова М. Ш. Побудительные предложения с глагольным сказуемым в современном русском языке и их соответствия в башкирском языке: дисс. канд. филол. наук: 10.02.02. Москва, 1954. 16 с.

67. Ельмслев Л. Пролегомены к теории языка. *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. 464 с.

68. Ермолаева Л. С. Типология системы наклонений в современных германских языках. *Вопросы языкознания*. 1977. № 4. С. 96–106.

69. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999. 431 с.

70. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів /за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

71. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ: Наук. думка, 1984. 296 с.

72. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: Функціональний і прагматичний аспекти: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2009. 400 с.

73. Загнітко А. П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2009. Вип. 19. С. 79–91.

74. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

75. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

76. Зенчук В. Н. Отрицательные императивные конструкции в славянских языках. *Вестник Ленинградского университета*. Ленинград: Ленинградский университет, 1971. № 8. С. 77–83.

77. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва, 1973. 352 с.

78. Иванчикова Е. А. О структурной факультативности и структурной обязательности в синтаксисе. *Вопросы языкознания*. 1965. № 5. С. 84–94.

79. Изотов А. И. Императивность как прагмалингвистический феномен: На материале чешского языка. Москва: Едиториал УРСС, 2008. С. 13–14.

80. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. Морфология. Ч. 2. Братислава, 1960. 570 с.

81. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 168 с.

82. Кайгородова И. Н. Проблемы синтаксической идиоматики (на материале русского языка). Астрахань: Изд-во Астрах. гос. пед. ун-та, 1999. 248 с.

83. Казимова Э. А. Персональность в дискурсе побуждения: дисс. канд. филол. наук: 10.02.02. Махачкала, 2004. 178 с.

84. Калюжная В. В. Характеристики английского стиля официально-делового изложения: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.04/ Киевский гос. пед. ин-т иностранных языков. Киев. 1978. 25 с.

85. Караванов А. А. К вопросу о характере категории предельности древнерусского глагола. *Вопросы языкознания*. 1992. № 6. С. 108.

86. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. 312 с.

87. Касевич В. Б. Императивность, каузативность, перформативность. *Функционально-типологические аспекты анализа императива*. Москва: АН СССР: Ин-т языкознания, 1990. Ч. 2. 152 с.

88. Категории глагола и структура предложения / Отв. ред. В. С. Храковский. Ленинград: Наука, 1983. 248 с.

89. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия. Ленинград: ЛГУ, 1978. 160 с.

90. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. Москва: Языки славянской культуры, 2007. 704 с.

91. Кобозева И. М. О первичных и вторичных функциях вопросительных предложений. *Текст в речевой деятельности (перевод и лингвистический анализ)*. Москва: Ин-т языкознания АН СССР, 1988. С. 39–42.

92. Кожина М. Н. Стилистика русского языка: учебник. Москва: Флинта: Наука, 2008. 464 с.

93. Кожина М. Н. Стилистика русского языка. Москва: Просвещение, 1983. 223 с.

94. Козырев В. И. Актуализационные признаки безглагольных побудительных высказываний в современном русском языке: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01. Ленинград, 1983. С. 11.

95. Козьмин О. Г. Интонация побудительных предложений в современном немецком языке. *Материалы коллоквиума по экспериментальной фонетике и психологии речи*. Москва: Изд-во МГУ, 1966. С. 289–315.

96. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. Москва: Изд-во ЛКУ, 2007. 176 с.

97. Колшанский Г. В. Контекстная семантика. Москва: Наука,1980. 140 с.

98. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва: Наука, 1990. 108 с.

99. Комлев Н. Г. Аспекты языка. *Компоненты содержательной структуры слова*. Изд. 2-е. Москва: Эдиториал УРСС, 2003. Гл. II. С. 34–53.

100. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / пер. с нем. В. А. Плунгяна. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16. Москва: Прогресс, 1985. С. 216–227.

101. Конурбаев М. Э. Критерии выявления публицистических жанров. *Язык средств массовой информации*: Учебное пособие для вузов / под ред. М. Н. Володиной. Москва: Академический проект; Альма Матер, 2008. С. 366–373.

102. Косилова М. Ф. К вопросу о побудительных предложениях. *Вестник МГУ, серия «Филология и журналистика»*. Москва, 1962. № 4. С. 48–56.

103. Костомаров В. Г, Бурвикова Н. Д. Прецедентный текст как редуцированный дискурс. *Язык как творчество*: сб. статей к 70-летию В. П. Григорьева. Москва: Институт русского языка РАН, 1996. С. 297–302.

104. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе: *Некоторые особенности языка современной газетной публицистики*. Москва: Изд-во МГУ, 1971. 266 с.

105. Костомаров В. Г. Языковой вкус епохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. Москва: Педагогика-пресс, 1994. 247 с.

106. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 368 с.

107. Коцовський В. І., Огоновський І. М. Методична граматика руської мови для IV кляси шкіл 5- і 6-клясових. Львів: Накладня вид-ва шкільних книжок, 1912. 98 с.

108. Крекич Й. Пермиссивные побудительные высказывания в русском языке. S*zeged. Dissertaciones Slavicae*. XX, 1988. pp. С. 103–111.

109. Крысин Л. П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений. 2-е изд., стер. Москва: Издательский центр «Академия», 2009. 240 с.

110. Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Частина ІІ. Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1961. 286 с.

111. Курило О. Б. Збірник секції граматики української мови. Кн. І. Київ, 1930. 233 с.

112. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис /За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. шк., 1951. Т. 2. 407 с.

113. Кучеренко І. К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 29–37.

114. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Москва: Языки славянских культур, 2009. 512 с.

115. Левицкий Ю. А. Лингвистика текста. Москва: Высшая школа, 2006. 207 с.

116. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Вища школа, 1983. 265 с.

117. Личук М. І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 388 с.

118. Лекант П. А. О коннотативных смыслах высказывания. *Грамматическое значение предложения и семантика высказывания*. Москва, 1987. С. 4–8.

119. Лингвистический энциклопедический словарь /Под ред. В. Н. Ярцевой. Ин-т языкознания АН СССР. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 682 с.

120. Ломов А. М. О способах выражения волеизъявления в русском языке. *Русский язык в школе*. 1977. № 2. С. 90–93.

121. Ломов А. М. Типология русского предложения. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. 280 с.

122. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 200 с.

123. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1979. 193 с.

124. Лопатин В. В., Лопатина Л. В. Толковый словарь современного русского языка. Москва: Эксмо, 2008. 928 с.

125. Малышева В. А. Введение в лексическую семантику русского языка. Пермь: Перм. ун-т, 2000. 84 с.

126. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей. Луцьк: Твердиня, 2016. 416 с.

127. Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Стилістика української мови /За ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.

128. Меликян В. Ю. Очерки по синтаксису нечленимого предложения. Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2001. 136 с.

129. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.

130. Мельчук И. А. О терминах «устойчивость» и «идиоматичность». *Вопросы языкознания*. 1981. № 4. С. 153–159.

131. Милых М. К. Побудительные предложения в русском языке. *Уч. зап. Харьковс. ун-та*. Харьков, 1953. Вып. 4. С. 5–47.

132. Михальская А. К. Педагогическая риторика: история и теория: уч. пособие. Москва: Академия, 1998. 432 с.

133. Молошная Т. Н. Синтаксические способы выражения косвенных наклонений в современных славянских языках. *Этюды по типологии грамматических категорий славянских языков*. Москва, 1995. 264 с.

134. Муравицкая М. П. Полисемия императива. *Математическая лингвистика*. Киев, 1973. Вып.1. С. 50–60.

135. Нарушевич-Васильєва О. В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук:10.02.01. Одеса, 2002. 22 с.

136. Немешайлова А. В. Повелительное наклонение в современном русском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01. Пенза, 1961. 27 с.

137. Недялков В. П., Сильницкий Г. Г. Типология морфологических и лексических каузативов. *Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив* /за ред. А. А. Холодовича. Ленинград: Наука, 1969. С. 20–50.

138. Нелюбин Л. Л. Лингвостилистика современного английского языка. Москва: МОПИ им. Н. К. Крупской, 1990. 128 с.

139. Немец Г. П. Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1989. 144 с.

140. Немешайлова А. В. Повелительное наклонение. Пенза, 1961. 126 с.

141. Неустроев К. С. Способы выражения побуждения и воздействия (на материале современного английского языка): автореф. дисс. на сосискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.19, 10.02.04. Ростов-на-Дону, 2008. 22 с.

142. Николаева Т. М. Краткий словарь терминов лингвистики текста. Лингвистика текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1978. Вып. VIII. С. 467–472.

143. Николаева Т. М. Лингвистическая демагогия. *Прагматика и проблемы интенсиональности*: сб. науч. трудов. Москва: ИВАН СССР, 1988. С. 154–165.

144. Огієнко І. Складня української мови. Жовква: Друкарня оо. Василіан, 1935. Ч. І. 239 с.

145. Одинцов В. В. Стилистика текста. Москва: Высш. шк., 1980. 211 с.

146. Остин Дж. Л. Слово как действие /пер. с англ. А. А. Медниковой. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 17. *Теория речевых актов* /под. общ. ред. Б. Ю. Городецкого. Москва: Прогресс, 1986. С. 22–129.

147. Павлов В. М. Принцип поля в грамматическом исследовании и идея противоречия. *Исследования по языкознанию*. Санкт-Петербург.: Изд-во СПбГУ, 2001. С. 8–12.

148. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). Москва: Наука, 1985. 271 с.

149. Пазухин Р. В. Так называемое «повелительное наклонение» и его парадигма. *Studia Rossica Posnaniensia*. Posnan, 1974. № 6. С. 85–95.

150. Панин Л. Г. Семантика форм повелительного наклонения в русском языке. *Филологические науки*. Москва, 1993. № 5/6. С. 82–89.

151. Партицкий О. О. Граматыка руска для ужитку в школах людових в Галичині. Львів: Ц. к. накл. шк книжок, 1873. 174 с.

152. Перцов Н. В. Инварианты в русском словоизменении. Москва: Языки русской культуры, 2001. С. 88–101, 221–244.

153. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении/ Звегинцев В. А. *История языкознания XIX — XX веков*. Москва, 1965. Ч. 2. 496 с.

154. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении/ [Предисл. Ю. Д. Апресян]. Москва: Яз. славян. культуры А. Кошелев, 2001. XXXIII. 510 с.

155. Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику. Москва: УРСС, 2000. 384 с.

156. Полинская М. С. Императив и другие способы выражения повеления к действию в языке маори. *Типология императивных конструкций*. Санкт-Петербург, 1992. 301 с.

157. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 4. Вып. 2: Глагол. Москва: Просвещение, 1977. 406 с.

158. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ, 1996. URL: http://lib.socio.msu.ru / l/library?e=d-000–00—-001ucheb-00–0–0–0prompt-10—-4———0–0l-1-ru-50—-20-help-00031–001–1–0windowsZz25110&cl= CL1&d= HASH985 d0f32510f a760864349.11&x=1. (дата звернення: 16.09.18).

159. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры /Отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик. Санкт-Петербург: Наука, 2005. 480 с.

160. Прокопчик А. В. Структура и значение побудительных предложений в современном русском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1955. 18.

161. Прохоров Ю. Е. Действительность, текст, дискурс: учеб. пос. Москва: Флинта: Наука, 2006. 222 с.

162. Прохорова О. А. Типологизация директивных текстов. *Актуальные проблемы лингвистики и лингводидактики*: сб. науч. трудов. Красноярск: РИО КГПУ, 1999. Вып. 2. С. 145–157.

163. Разилова З. Р. Типы волеизъявительных предложений в современном русском языке: дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01. Ленинград, 1955. 276 с.

164. Ревзина О. Г. О понятии коннотации. *Языковая система и ее развитие во времени и пространстве*. Москва: Изд-во МГУ, 2001. С. 440.

165. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ: Наукова думка, 1971. 313 с.

166. Русская грамматика: Т. 1. Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. /редкол.: д-р филол. наук Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва: Наука, 1980. 788 с.

167. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.

168. Сергиевская Л. А. Императивные предложения со значением совместного действия в современном русском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1982. 20 с.

169. Сергиевская Л. А. Сложное предложение с императивной семантикой в современном русском языке: дисс. д-ра филол. наук: 10.02.01. Москва, 1995. 449 с.

170. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1986. Вып. 17. 424 с.

171. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1986. Вып. 17. 424 с.

172. Серль Дж. Р., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1986. Вып. 18. 392 с.

173. Сімович В. І. Практична граматика української мови. Раштат, 1918. 367 с.

174. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.

175. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1. 799 с.

176. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1974. Т. 5. 840 с.

177. Словник української мови: в 11 т. /[ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 7. 706 с.

178. Словник української мови /Голова ред. колегії І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 8. 916 с.

179. Словник української мови /Голова ред. колегії І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 9. 916 с.

180. Смаль-Стоцький С. Й. Руска граматика. Львів: З друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, 1893. 175 с.

181. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва: Изд-во литературы на иностранных языках, 1957. 284 с.

182. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / Под ред. В. А. Белошапковой. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высш. шк., 1989. 800 с.

183. Стариченок В. Д. Большой лингвистический словарь. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 811 с.

184. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. 138 с.

185. Стешевич В. Ю. Категория императивности и средства ее объективации в русском и сербском языках: дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.03. Москва, 2015. 220 с.

186. Сторожева Е. М. Социальная обусловленность идиомного компонента лексической коннотации: автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата филол. наук: 10.02.19. Пермь, 2009. 249 с.

187. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.

188. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О. Д. Пономарева. 2-ге вид., перероб. Київ: Либідь, 2001. 400 с.

189. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис /За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 516 с.

190. Телия В. Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке. Институт языкознания АН СССР. Москва: Наука, 1981. 269 с.

191. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Яз. рус. культуры». 1996. 288 с.

192. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко. Лениград: Наука, 1990. 264 с.

193. Тошович Б. Экспрессивный синтаксис глагола. Москва: Языки славянской культуры, 2006. 560 с.

194. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів /За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

195. Українська мова. Енциклопедія /Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2007. 856 с.

196. Филатова Е. А. Побудительные высказывания как речевые акты в современном русском языке: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1997. 253 с.

197. Фортейн Э. Полисемия императива в русском языке. *Вопросы языкознания*. 2008. № 1. С. 3–23.

198. Фрост С. Г. Лингвокультурологический аспект исследования коннотаций: на примере коннотаций существительных тематической группы «семья»: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.19. Челябинск, 2006. 19 с.

199. Харченко В. К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова. *Русский язык в школе*. 1976. № 3. С. 66–71.

200. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2001. 21 с.

201. Храковский В. С. Грамматические категории глагола (опыт теории взаимодействия). *Межкатегориальные связи в грамматике*/Отв. ред. А. В. Бондарко. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1996. С. 30–36.

202. Храковский В. С. Императив и залог (к вопросу о взаимодействии граммем разных грамматических категорий *Функционально-*

типологические аспекты анализа императива. Ч. 1. Грамматика и типология повелительных предложений/ под ред. Бирюлина Л. А., Храковского В. С. Москва, 1990. 152 с.

203. Храковский В. С. Исчисляющие классификации в типологии. *Вопросы языкознания*. 1996. № 3. С. 42–54.

204. Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива. Русский императив. Москва: Едиториал УРСС, 2002. 272 с.

205. Церенчимедийн С. Речевые акты побуждения, их типы и способы выражения в русском языке: дисс. д-ра филол.наук: 10.02.01. Москва, 1993. 246 с.

206. Чередниченко І. Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації. *Українська мова в школі*. № 3. 1954. С. 14–20.

207. Шатілова О. С. Динаміка структури та семантики спонукальних конструкцій в українських публіцистичних текстах початку XXI століття.: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2013. 20 с.

208. Шашкевич Г. Мала грамматика языка руского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Аустрии употребляемых яко допомочна книга для учителев и препарандов. В Ведни: Накладом сочинителя, 1865. 235 с.

209. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Изд-е 3-е. Москва: Едиториал УРСС, 2001. 624 с.

210. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания: Учеб. пособие к спецкурсу. Волгоград: ВГПИ, 1983. 94 с.

211. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: ВГУ, 1987. 192 с.

212. Шведова Н. Ю. О долженствовательном наклонении / *Синтаксис и норма*: сб. статей / отв. ред. д-р филол. наук Г. А. Золотова. Москва: Наука, 1974. С. 107–121.

213. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Слов'янськ, 1998. 172 с.

214. Шевченко Н. А. Семантика и прагматика побудительного микродиалога в современном английском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.04. Киев, 1984. 24 с.

215. Шмелёв Д. Н. Значение и употребление формы повелительного наклонения в современном русском литературном языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1955. 18 с.

216. Шмелёв Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. Москва: УРСС, 2008. 248 с.

217. Штелинг Д. А. О неоднородности грамматических категорий. *Вопросы языкознания*. 1959. № 1. С. 55–64.

218. Штелинг Д. А. О грамматическом статусе повелительного наклонения. Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1982. Т. 41. № 3. С. 266–271.

219. Юровский В. Бессоюзные предложения в директивных речевых актах. Берн, 1995. 268 с.

220. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / пер. с англ. А. К. Жолковского. *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва: Наука, 1972. С. 95–113.

221. Bolinger D. Meaning and Form. (English Language Series, 11). London; New York: Longman, 1979. P. 177.

222. Brown G, Yule G. Discourse analysis. Cambridge. New York: Cambridge University Press, 1983. 288 p.

223. Bühler K. Sprachtheorie. Die Dargtellungsfunction der Sprache. Jena, 1934. 434 s.

224. Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. The Evolution of Grammar. *Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World. Chicago.* London: University of Chicago Press, 1994. 420 p.

225. Cliff G., Wierzbicka A. Discourse and Culture. *Discourse as Social Interaction*. London: Sage Publication, 1997. Pp. 231–259.

226. Davies E. The English Imperative. London et al.: Croom Helm, 1986. P. 39–40.

227. Ebeling C. L. On the verbal predicate in Russian. The Hague, 1956. 212 p.

228. Firth J. R. Papers in linguistics, 1934–1951. London, New York: Oxford University Press, 1957. 233 p.

229. Fishman J. A. The sociology of language; an interdisciplinary social science approach to language in society. Rowley: Newbury House Publishers, 1972. 250 p.

230. Fraser B. the Domain of Pragmatics. *Language and communication*. /J. C. Righards, R. W. Schmidt (Eds.). London, Longman, 1983. P. 29–59.

231. Hirschová M. Pragmatika v češtině. *Teze disertace k získání vědeckého titulu «doktor věd" ve skupině věd Vědy filologické a přidružené»*. URL: http://www. avcr.cz/data/vzdelavani/dsc/udeleni/hirschova_teze.pdf. (дата звернення: 22.12. 2017).

232. Halliday M. A. K. The notion of «context» in language education. *Text and Context in Functional Linguistics*/ Edited by Mohsen Ghadessy. University of Brunei Darussalam, 1999. P. 1–25.

233. Leech G. Principles of Pragmatics. London; New York, 1983. 250 c.

234. Palmer F. R. Mood and Modality. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 2001. 236 p.

235. Sadock J. M. Toward a Linguistic Theory of Speech Acts. New York, 1974. 168 c.

236. Schmerling S. How imperatives are special, and how they aren't. *Chicago Linguistic Society*. Par-assession on Nondeclaratives, 1982. P. 202–218.

237. Searle J. R. A taxonomy of illocutionary acts. *Expression and Meaning. Cambridge etc.*: Cambridge University Press, 1979. 187 c.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апостроф. 2018. 17 березня. URL: https://inosmi.ru/postrophe_com_ua. (дата звернення: 14.04.2017).
2. Бібліотека економіста. 2016. 8 листопада. URL: https://library.if.ua. (дата звернення: 15.12.2016).
3. Високий замок (тижневик), м. Львів.
4. Високий замок. 2017. 4 жовтня. URL: https://wz.lviv.ua. (дата звернення: 12.11.2017).
5. Верховна Рада України. 2018. 10 березня. URL: http://rada.gov.ua. (дата звернення: 12.04.2018).
6. Віче. 2016. липень. URL: http://veche.kiev.ua/archive/2010. (дата звернення: листопад 2015).
7. Газета по-українськи. 2013. 26 липня. URL: https://gazeta.ua/ru/newspaper. (дата звернення: 27.12.2013).
8. Голос України (газета Верховної Ради України), м. Київ.
9. Голос України. 2017. 20 вересня. URL: www.golos.com.ua. (дата звернення: 22.11.2017).
10. Гордон. 2017. 2 листопада. URL: http://gordonua.com. (дата звернення: 01.12.2017).
11. День (щоденна Всеукраїнська газета), м. Київ.
12. День. 2015. 8 квітня. URL: https://day.kyiv.ua/uk/elektronna-gazeta. (дата звернення 30.05.2015).
13. Дзеркало Коломиї. 2017. 14 квітня. URL: https://dzerkalo.media. (дата звернення 21.07.2017).
14. Дзеркало тижня (Міжнародний громадсько-політичний тижневик), м. Київ.
15. Дзеркало тижня. 2017. 7 липня. URL: https://dt.ua. (дата звернення: 21.07.2017).
16. Європейська правда. 2018. 01 лютого. URL: https://www.eurointegration.com.ua. (дата звернення: 16.03.2018).
17. Закарпаття. 2018. 17 березня. URL: https://zaxid.net/zakarpattya_tag52454. (дата звернення: 18.11.2018).

18. Літературна Україна (тижневик, газета письменників України), м. Київ.

19. Літературна Україна. 2017. 3 серпня. URL: http://litukraina.kiev.ua. (дата звернення: 18.11.2018).

20. Моя Вінниця. 2014. 21 жовтня. URL: http://www.myvin.com.ua/ua/press/20minut.html. (дата звернення: 18.12.2014).

21. Національний інститут стратегічних досліджень. 2017. 25 вересня. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2446/. (дата звернення: 18.12.2014).

22. Новинарня. 2017. 21 листопада. URL: https://novynarnia.com. (дата звернення: 09.11.2017).

23. Офіційний Вісник України. 2016. 30 травня. URL: http://ovu.com.ua. (дата звернення: 09.06.2016).

24. Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2018. 3. травня. URL: http://www.president.gov.ua. (дата звернення: 04.04.2018).

25. Полтавщина. Спорт. 2017. 25 грудня. URL: https://sport.pl.ua. (дата звернення: 28.12.2017).

26. Система аналізу судових рішень Verdictum. 2018. 23 червня. URL: https://verdictum.ua. (дата звернення: 02.07.2018).

27. Солідарність. 2016. травень. URL: http://solydarnist.org. (дата звернення: червень 2016).

28. Сьогодні. 2017. 26 травня. URL: https://segodnya.ua. (дата звернення: 12.07.2017).

29. Територіальні органи ДФС у м. Києві. 2016. 19 лютого. URL: https:// kyiv.sfs.gov.ua. (дата звернення: 25.03.2016).

30. «Ти і право». 2018. 23 серпня. URL: https:// https://tuipravo.info. (дата звернення: 25.09.2018).

31. Укрінформ. 2018. 21 січня. URL: https://www.ukrinform.ua. (дата звернення: 25.02.2018).

32. Україна молода (щоденна інформаційно-політична газета), м. Київ.

33. Україна молода. 2011. 19 січня. URL: umoloda.kiev.ua. (дата звернення: 25.11.2011).

34. Українська правда. 2014. 20 лютого. URL: https://www.pravda.com.ua. (дата звернення: 25.05.2014).

35. Хрещатик. 2017. 1 квітня. URL: http://www.kreschatic.kiev.ua. (дата звернення: 12.11.2017).

36. Цензор.net. 2017. 27 травня. URL: https://censor.net.ua. (дата звернення: 23.07.2017).

37. Depo.ua. 2017. 27 квітня. URL: https://www.depo.ua. (дата звернення: 23.12.2017).

38. Mova.info. 2018. 4 серпня. URL: http://www.mova.info/corpus.aspx. (дата звернення: 23.09.2018).

39. UNN. 2017. 17 грудня. URL: www.unn.com.ua. (дата звернення: 23.12.2017).

40. Zaxid.net. 2018. 3 травня. URL: https://zaxid.net. (дата звернення: 23.05.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОЛЬОВА СТРУКТУРА ІМПЕРАТИВНИХ РЕЧЕНЬ

Таблиця 1.1

Імперативні конструкції в публіцистичних текстах відповідно до жанрової приналежності

ЖАНР	РАЗОМ
Інформаційний	**1097**
Аналітичний	**1440**
Художньо-публіцистичний	**1166**
Рекламний	**1297**
Разом	**5000**

Таблиця 1.2

Функційно-семантичне поле імператива публіцистичного стилю

СТРУКТУРА	КІЛЬКІСНЕ ВИРАЖЕННЯ
Ядро	**2149**
Приядерні елементи поля	**255**
Ближня периферія	**1280**
Периферійні конструкції зі значенням імператива	**1316**
Разом	**5000**

Таблиця 2.2

Ядро категорії імперативності

ДЖЕРЕЛО	ЖАНР	Предикативний центр		
		2 ос. одн.	2 ос. мн.	РАЗОМ
ДРУК	Інформаційний	32	249	**281**
	Аналітичний	48	338	**375**
	Художньо-публіцистичний	235	434	**653**
	Рекламний	378	471	**840**

Таблиця 2.3

Приядерні вияви імперативності

ДЖЕРЕЛО / ЖАНР	Синтетичні	Аналітичні	РАЗОМ
Інформаційний	14	53	**67**
Аналітичний	15	16	**31**
Художньо-публіцистичний	55	27	**82**
Рекламний	49	26	**75**

Таблиця 2.4.1

Периферійні вияви імперативності (синтаксичні показники)

ДЖЕРЕЛО	ЖАНР	ТИП КОНСТРУКЦІЇ						
		Просте речення	Неповне речення	Односкладні речення	Складнопідрядні речення	Складносурядне речення.	Складне безсполучникове речення.	**РАЗОМ**
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ДРУК	Інформаційний	46	38	55	65	65	55	**324**
	Аналітичний	50	40	80	88	70	170	**498**
	Художньо-публіцистичний	50	35	46	50	40	55	**276**
	Рекламний	32	15	35	35	35	30	**182**

Таблиця 2.4.2

Периферійні вияви імперативності(морфологічні показники)

ДЖЕРЕЛО	ЖАНР	ТИП КОНСТРУКЦІЇ							
		Прислівник	Вигук	Умовний спосіб	Інфінітив	Дійсний спосіб			РАЗОМ
						Минулий	Майбутній	Теперішній	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ДРУК	Інформаційний	-	-	-	343	-	-	82	**425**
	Аналітичний	-	-	39	439	22	19	17	**536**
	Художньо-публіцистичний	20	15	16	26	32	46	-	**155**
	Рекламний	-	-	29	34	29	94	14	**200**

Таблиця 3

Способи вираження імперативності в офіційно-діловому мовленні

Модальні дієслова		Інфінітив		Перформативні конструкції		Імпліцитний імператив		Морфологічний імператив		РАЗОМ
58,35%	2918	19,53%	976	14,86%	743	6,79%	339	0,47%	24	**5000**

Наукове видання

Михайло Вінтонів, Каріна Бортун

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ТА ФУНКЦІЇ ІМПЕРАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ Й ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛЯХ

Монографія

Обкладинка, верстка, дизайн:
Ладоня К. Ю.

Підписано до друку 20.11.2020 р. Формат 60х84 1/16
Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний. Папір офсетний
Ум. друк. арк. 10,58
Наклад 300 пр.

Видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В.
м. Біла Церква, Ярослава Мудрого 17, оф. 218
+38 098 998 1001
+38 093 998 1001
rvd.avtoritet@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5987 від 31.01.2018 р.